

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM ANABİLİM DALI
GENEL DİLBİLİM PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

**TÜRKÇE TARİH DERS KİTAPLARINDA
NEDENSELLİĞİN KURGULANMASI**

Gülsüm Songül ERCAN

Danışman
Prof. Dr. Semiramis YAĞCIOĞLU

2008

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Türkçe Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliđin Kurgulanması**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gűsterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Gűlsűm Songűl ERCAN

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Gülsüm Songül ERCAN
Anabilim Dalı : Dilbilim Anabilim Dalı
Programı : Genel Dilbilim Programı
Tez Konusu : Türkçe Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliğin Kurgulanması
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ..... tarih ve ..... Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini .... dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI O OY BİRLİĞİ ile O
DÜZELTME O* OY ÇOKLUĞU O
RED edilmesine O** ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir. O
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin, basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red .....

..... Başarılı Düzeltme Red .....

..... Başarılı Düzeltme Red .....

..... Başarılı Düzeltme Red .....

..... Başarılı Düzeltme Red .....

ÖZET

Doktora Tezi

TÜRKÇE TARİH DERS KİTAPLARINDA NEDENSELLİĞİN KURGULANMASI

Gülsüm Songül Ercan

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dilbilim Anabilim Dalı
Genel Dilbilim Programı

Tarih metin türü üzerine yapılan çalışmalar, bu alanda *neden, zaman ve yorumun* temel kavramlar olduğunu göstermektedir. Bu kavramlardan biri olan ve kısaca metnin tümceleri arasındaki neden-sonuç ilişkisi olarak betimlenen nedensellik örüntülerini kavrayabilmek, *metnin düzenlenmesi, metin-dışsal ve metin-içsel* nedenselliği ifade eden belli *bağlaçlar, adlar, eylemler ve örtük nedensellik* gibi bir dizi *sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel* örüntüleri ve işlevini bilmeyi gerektirir.

Tarih metin türüne ilişkin çalışmalar, bu türün anlatı, açıklama ve sav metin tiplerini içerdiği; bu metin tiplerinin, metinde nedenselliğin kurgulanmasında kullanılan *sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel* örüntülerin ne yoğunlukta kullanıldığının belirlenmesiyle ortaya konduğunu göstermektedir. Ayrıca, tarih ders kitapları ve öğrenci metinleri üzerine yapılan çalışmalar, sınıf düzeyi ile metin tipi arasında taksonomik bir ilişki olduğunu göstermektedir; alt düzeylerde metinler anlatı metinleri olarak kurgulanırken, sınıf düzeyi yükseldikçe anlatı metinlerinin yerini açıklama ve sav metinleri almaktadır.

Bu çalışmada, Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük kitaplarından seçilen metinlerde nedenselliğin hangi *sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel* örüntülerle, ne amaçla kullanıldığı ve bu örüntülerin kullanım sıklığının sınıf düzeyine göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Araştırmamızın bulguları, İlköğretim VIII. sınıf tarih ders kitabındaki metinlerde kullanılan *sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel* örüntülerle nedenselliğin metin-dışsal olarak, olay zamanı çizgisi takip edilerek ve anlatı metin tipinin tarihsel öyküleme ve tarihsel artzamansal nedenleme alt tiplerinin özelliklerini taşıyacak biçimde kurgulandığı; Lise III. sınıf düzeyinde ise, olay zamanı göz ardı edilip metin içi düzenlemeye önem verilerek olayların kurgulandığı ve metinlerin açıklama ve sav metin tipleri ve alt tiplerinin özelliklerini taşıdığı saptanmıştır. Bu sonuç, metin-tipi ve sınıf düzeyi arasında saptanan taksonomik ilişkinin varlığını destekler niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Nedensellik, Metin Türü, Metin Tipi, Tarih Ders Kitapları, Sözlük- dilbilgisel Örüntüler, Mantık-anlambilimsel Örüntüler

ABSTRACT
Doctoral Thesis
CONSTRUCTION OF CAUSALITY IN TURKISH HISTORY
TEXTBOOKS
Gülsüm Songül Ercan

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Linguistics
General Linguistics Program

Studies on the genre of history reveal that causality is one of the key concepts in this field. Comprehending the cause and effect relationship in a text requires awareness of a range of lexico-grammatical and logico-semantic patterns such as textual organization, implicit causality and conjunctions, nouns, verbs expressing text-internal and text-external causality.

Studies also reveal that the genre of history consists of narrative, explanatory and argumentative text types, and that these text types can be identified by analyzing the frequency of lexico-grammatical and logico-semantic patterns used in a text. Furthermore, studies conducted on history textbooks exhibit a taxonomic relationship between the progress through secondary schooling and the text type: in the earlier years history texts are constructed as narration; whereas in the later years they are replaced by explanation and argumentation.

This study investigates the types of lexico-grammatical and logico-semantic patterns used in the construction of causality, their functions and the possible correlation between frequency of these patterns and the stages in the secondary school curriculum. Our data of analysis consist of the texts randomly chosen from the Turkish history textbooks studied in years VIII and XI in the secondary school curriculum. The findings reveal that lexico-grammatical and logico-semantic patterns used in the year VIII construct causality between the events in the history text-externally, taking the time line into consideration and they are organized as historical recount and historical account sub-text types of the narrative; whereas in the year XI, the causal relations are constructed ignoring the time line and paying more attention to text-internal organization and the texts at this stage are explanatory and argumentative. The result of our research correlates with the previous studies in that there is a taxonomic relationship between the text type and the progress through secondary school curriculum.

Key words: Causality, Lexico-grammatical Patterns, Logico-semantic Patterns, Genre, Text Type, History Textbooks

TÜRKÇE TARİH DERS KİTAPLARINDA NEDENSELLİĞİN KURGULANMASI

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
EKLER DİZİNİ	
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	xiii
Amaç	xviii
Çalışmanın Önemi	xix

BİRİNCİ BÖLÜM TARİH SÖYLEMİ

1.1. Tarih Söylemi	1
1.1.1. Tarih Metinlerinin Sözbilimsel Özellikleri	2
1.1.2. Tarih Metinlerinin Dilsel Özellikleri	3
1.2. Tarih Metinlerinde Nedensellik	4

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: DİZGECİ İŞLEVSEL DİLBİLİM

2.1. Dizgeci İşlevsel Dilbilim	9
2.1.1. Dilin Katmanları: Dilbilgisi, Söylem ve Toplumsal Bağlam	13
2.1.2. Dilin Üstişlevleri: Düşünsel, Metinsel ve Kişilerarası	16
2.1.2.1. Düşünsel İşlev	18
2.1.2.1.1. Yaşantısal İşlev	19
2.1.2.1.2. Mantıksal İşlev	20
2.1.2.1.3. Düşünsel Eğretileme	24
2.1.2.2. Metinsel Üstişlev	29

2. 1.2.2.1. Birleştirme	32
2.1.2.2.1.1. Bağlaçlar	35
2.1.2.2.1.2. İçsel ve Dışsal Birleştirme	38
2.1.2.2.1.3. Örtük ve Açık Birleştirme İlişkisi	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİH METİN TÜRÜ VE METİN TİPLERİ

3.1. Metin Türü ve Metin Tipi Kavramları	43
3.2. Topolojik Açından Tarih Metin Tipleri ve Özellikleri	49
3.2.1. Anlatı Metinleri	50
3.2.1.1. Özyaşamsal Öyküleme Metinleri	51
3.2.1.2. Yaşamsal Öyküleme Metinleri	52
3.2.1.3. Tarihsel Öyküleme Metinleri	53
3.2.1.4. Tarihsel Artzamansal Nedenleme Metinleri	54
3.2.2. Açıklayıcı Metinler	55
3.2.2.1. Etmensel Açıklama Metinleri	58
3.2.2.2. Etkisel Açıklama Metinleri	58
3.2.3. Sav Metinleri	59
3.2.3.1. Sergileme Metinleri	61
3.2.3.2. Tartışma Metinleri	62
3.2.3.3. Karşıt Sav Metinleri	63
3.3. Topolojik Açından Tarih Metin Türleri ve Dilbilgisel Özellikleri	64
3.3.1. İlişkileri Kolaylaştırmayı İfade Eden Dilsel Araçlar	66
3.3.2. İlişkileri Belirlemeyi İfade Eden Dilsel Araçlar	67
3.3.2.1. Soyut Olarak Nedensellik: Nedensellik İfade Eden Adlar	69
3.3.2.2. Nedenselliği Değerlendirme: Nedenselliğin Etki Derecesini Sözlüksel Seçimlerle Belirtme	70
3.3.3. Olayın Tarihsel Önemine İlişkin Çıkarımda Bulunmada Bir Araç Olarak Neden	71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÇEDE NEDENSELLİK İFADE EDEN YAPILAR

4.1. Türkçede Nedensellik ve Nedenselliğin İfadesinde Kullanılan Yapılar	76
4.1.1. Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Neden</i> Yapıları	77

4.1.2. Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Sonuç</i> Yapıları	83
4.1.3. Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Amaç</i> Yapıları	85
4.1.4. Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Zaman</i> Yapıları	87
4.1.5. Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Koşul</i> Yapıları	90
4.1.6. Türkçede İçsel ve Dışsal Birleştirme	92

BEŞİNCİ BÖLÜM

VERİ TABANI VE YÖNTEM

5.1. Veri Tabanı	96
5.2. Yöntem	99

ALTINCI BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

6.1. Araştırmanın Bulguları	104
6.1.1. Türkçe Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliği Kurgulayan Dilsel Araçlar	105
6.1.2. Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliği Kurgulayan Dilsel Araçların Kullanım Yoğunlukları	112
6.1.2.1. İlköğretim VIII ve Lise III Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliği Kurgulayan Dilsel Araçların Kullanım Yoğunlukları	117
6.1.2.2. İlköğretim VIII ve Lise III Sınıf Düzeyinde Örtük ve İçsel Nedensellik İlişkilerinin Yoğunluklarının Karşılaştırılması	121
6.2. Bulguların Tartışılması	122
6.2.1. Türkçede Sıfat İşlevli Yantümceler ve Nedensellik	126
6.2.2. Türkçede Kolaylaştırıcı Nedensellik İlişkileri Kuran Adlar	127

SONUÇ	130
KAYNAKÇA	137
EK 1: Sözlükçe	145
EK 2: Veri Tabanında Yer Alan Kitapların Künyeleri	147

KISALTMALAR

DİD : Dizgeci İşlevsel Dilbilim

vb. : Ve benzeri

Bknz.: Bakınız

s. : Sayfa

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1: Kesit Dil ve Üstışlevleri	12
Tablo 2: Süreç Türleri ve Alt Ulamları	19
Tablo 3: Eşit ve Bağımlı Tümcelerde Genişletme İlişkisi Türleri	23
Tablo 4: Eşit ve Bağımlı Tümcelerde Yansıtma İlişkisi Türleri	24
Tablo 5: Birleştirme Türleri	36
Tablo 6: İçsel ve Dışsal Bağlaçların Söylemsel Roller	39
Tablo 7: Temel Tarih Metin Tipleri: Amaçları ve İlk ve Orta Öğretim Yetişığiyle İlişkisi	49
Tablo 8: Tarih Metin Türünde Yer Alan Temel Metin Tipleri: Özel Amaçları ve Aşamaları	50
Tablo 9: Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Neden</i> Yapıları	78
Tablo 10: Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Sonuç</i> Yapıları	83
Tablo 11: Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Amaç</i> Yapıları	85
Tablo 12: Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Zaman</i> Yapıları	88
Tablo 13: Türkçede Nedensellik İfade Eden <i>Koşul</i> Yapıları	90
Tablo 14: Türkçede Dışsal Bağlaçlar ve İşlevleri	93
Tablo 15: Türkçede İçsel Bağlaçlar ve İşlevleri	93
Tablo 16: Veri Tabanını Oluşturan Metinlerin Konuları	97
Tablo 17: Türkçe İlköğretim VIII Tarih Ders Kitabında Nedenselliği Kurgulayan Sözlük-Dilbilgisel ve Mantık-Anlambilimsel Araçlar	107
Tablo 18: Türkçe Lise III Tarih Ders Kitabında Nedenselliği Kurgulayan Sözlük-dilbilgisel ve Mantık-anlambilimsel Örüntüler	108
Tablo 19: İlköğretim VIII ve Lise III Tarih Ders Kitaplarında Nedensellik İfade Eden Dilsel Araçların Kullanım Yoğunluğu	117
Tablo 20: İlköğretim VIII ve Lise III Tarih Ders Kitaplarında Açık ve Dışsal ve İçsel ve Örtük Nedensellik İfade Eden Dilsel Araçların Kullanım Yoğunluğu	118
Tablo 21: İlköğretim VIII Türkçe Tarih Ders Kitabında Dışsal ve Açık Nedensellik İlişkileriyle İçsel ve Örtük Nedensellik İlişkilerinin Karşılaştırılması	119

Tablo 22: Lise III Türkçe Tarih Ders Kitabında Dışsal ve Açık Nedensellik İlişkileriyle İçsel ve Örtük Nedensellik İlişkilerinin Karşılaştırılması	120
Tablo 23: İlköğretim VIII ve Lise 3 Türkçe Tarih Ders Kitaplarında İçsel Nedensellik İlişkilerinin Karşılaştırılması	121
Tablo 24: İlköğretim VIII ve Lise 3 Türkçe Tarih Ders Kitaplarında İçsel ve Örtük Nedensellik İlişkilerinin Karşılaştırılması	122

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Metin türü ve kesit dilin dil ile ilişkisi	12
Şekil 2: Dilin Toplumsal Bağlamda Gelişimi	14
Şekil 3: Atatürk'ün kurduğu parti olan CHP'nin amblemi	14
Şekil 4: Topolojik Bakış Açısıyla Tarih Metin Tipleri ve Bu Metinlerde Kullanılan Sözlük-Dilbilgisel Araçlar	74

EKLER DİZİNİ

Ek 1: Sözlükçe

Ek 2: Veri Tabanında Yer Alan Kitapların Künyeleri

TÜRKÇE TARİH DERS KİTAPLARINDA NEDENSELLİĞİN KURGULANMASI

GİRİŞ

Nedensellik kısaca “bir olayın kendisinin sonucu olan bir başka olayla ilişkisi”, bir başka ifadeyle, neden-sonuç ilişkisi, olarak tanımlanabilir. Nedensel ilişkiler metindeki bağdaşıklığın ve bağıntısallığın ana kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, metnin anlamlandırılmasında büyük önem taşımaktadır (Dahl, 1995: 251; Coffin, 1997; 2000; 2004; Martin ve Rose, 2003; Sanders, 2005).

Metinde bir olayın öncesinde ya da sonrasında yer alan olaylar, metnin zamansal, nedensel ya da savlayıcı olarak düzenlenmesi ve metnin yüzey yapısındaki neden ifade eden bağlayıcıların birbirine uzaklığı, söz konusu metinde nedenselliğin ne derece güçlü olduğunu göstermektedir. Bir metinde nedenselliğin açık ya da örtük bir biçimde sunulması okuyucu üzerinde farklı etkiler uyandırmaktadır. Metindeki nedensel bağlantıları *okuyabilmek*, metnin yapılandırılma biçiminden belli bağlaçların ya da neden ifade eden sözcüklerin kullanımına; hatta açıkça söylenilmeyen ama örtük bir biçimde sezdirilen nedenselliğe kadar geniş bir dilsel araç yelpazesinin işlevlerini bilmeyi gerektirir. Nedenselliğin örtük bir biçimde sunulan işaretlerini anlamak okuyucuların metinde açıkça vurgulanmamış olabilen olaylar arasında bağlantılar ve mantıksal ilişkiler kurmalarını gerektirir (Rose, 1997; Coffin, 2004; Schleppegrel, 2004).

Bu çalışmada nedenselliğin Türkçe yazılmış metinlerde nasıl kullanıldığı araştırılmaktadır. Bu amaçla tarih metinleri seçilmiştir. Bunun nedeni, kısaca “geçmişin kaydı” olarak adlandırılan tarihin bakış açısını anlamak için, tarih kavramının içeriğini anlamının gerekli olmasıdır. Tarih, “zamanı anlama, neden-sonuç ilişkisini anlama, geçmişle bugün arasındaki etkileşimi anlama ve bazı tarihsel olayların diğerlerinden daha önemli olduğuna karar verilebilecek insanlar, yer ve zamanın dinamik bir ilişkisi olduğunu anlama”dır (Schleppegrel, 2004: 125).

Tarihçilerin amacı, geçmişteki olayları, yaşamları, kurumları ve inançları araştırmak; onlarla ilgili bilgileri ortaya çıkarmak ve kaydını tutmaktır. Bu nedenle, tarih öncelikle “nedensel bağlar kurularak olayların kurgulanması”dır. Yazarlar bir tarih metnini kurgularken, bir dizi dilsel araç ve stratejiler arasından kendi hedefleri doğrultusunda bir seçim yapmak, metne kendi yorumunu katmak durumundadır. Ancak bunu yaparken metinlerinde mantıksal bir biçimde neden-sonuç ilişkilerini, başka bir ifadeyle nedenselliği kurgulamaları, gerekmektedir. Dolayısıyla, tarih metinlerinde ana özellik nedenselliğin kurgulanmasıdır (Young ve Leinhardt, 1998; Schleppegrell, 2004; Martin, 2002; Coffin, 1997; 2000; 2004).

Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde kullanılan tarih ders kitapları üzerine yapılan araştırmalarda, tarih metinlerinde *zaman*, *yorum* ve *nedensellik* temel kavramlar olarak belirlenmiştir. Bu kavramlardan nedensellik farklı dilbilgisel ve söylemsel düzeylerde dilsel araçlar kullanılarak kurgulanmaktadır. Tarih *metin türünde* neden-sonuç ilişkisinin nasıl kodlandığının saptanmasına ilişkin çalışmalarda, bu türde yazılmış metinler arasında zamansal kurgulama, sözlüksel seçimler vb. açılardan farklılıklar saptanmış ve bu farklılıklardan yola çıkarak, bir metin türü olarak tarih metinlerinin *anlatı*, *açıklama* ya da *sav* metin tiplerinin özellikleri taşıdıkları belirlenmiştir (Achugar ve Schleppegrell, 2005; Martin, 2002; Coffin 1997, 2003, 2004). Söz konusu metin tipleri arasında neden-sonuç ilişkisinin kurgulanmasında, olay zamanından metin zamanına, somut anlatımdan soyutlamaya doğru bir değişimin gerçekleştiği taksonomik bir ilişki bulunmaktadır. Bu taksonomik dizilim, anlatı metinlerinden sav metinlerine doğru bir süreklilik içerisinde yer almaktadır (Martin, 2002; Coffin, 2004).

Tarih ders kitaplarındaki metinlerin incelendiği çalışmalarda nedenselliğin kurgulanmasında hangi dilsel araçların nasıl bir amaçla kullanıldığının ortaya çıkarılmasında Dizgeci İşlevsel Dilbilim (DİD) yaklaşımından yararlanılmaktadır (Halliday, 1985; Eggins, 1994; Martin, 2002; Coffin 1997, 2000, 2003, 2004; Achugar ve Schleppegrell, 2005). DİD metni, “içinde yaratıldığı belli bir toplumsal ve kültürel bağlamın ürünü” ve “dil dizgesinden yapılan dilsel seçimlerin bir düzenlemesi” olarak gören ve metni belli bir metin türüne özgü kılan dilbilgisel

özellikleri ortaya çıkarmak için araç sağlayan bir kuramdır. Bu nedenle, tarih söyleminde geçmişin belli bir yorumunun geçerliliğine okuyucularını ikna etmek için metin yazarlarının hangi sözlük-dilbilgisel araçlardan (konusallaştırma, sözcük seçimi, adlaştırma, edilgenleştirme, bağlaçların kullanımı vb.) ve mantık-anlambilimsel örüntülerden yararlandıklarını ortaya çıkarmanın DİD modelinin benimsendiği bir çözümlemenin yapılmasıyla olası olduğu savunulmaktadır (Coffin, 2003; Achugar ve Schleppegrell, 2005; Martin, 2002). DİD kuramı bakış açısına göre, *sözlük-dilbilgisi*, dilbilgisel yapılar ve sözlüksel birimlerin bileşimidir. Bir dizi sözcük bir araya gelerek dilbilgisel düzeyde karmaşık tümceleri oluşturmakta ve böylece, anlam ortaya çıkmaktadır (Halliday ve Matthiessen, 1999: 4–5). *Mantık-anlambilimsel* örüntüler ise, tümceler arasındaki genellikle bağlaçlar aracılığıyla kurulan ilişkilerle (tümcenin anlamının bir başka tümcenin yardımıyla ayrıntılandırılması, uzatılması ve geliştirilmesi ile) ilgilidir (Halliday, 1994: 218).

Bizim çalışmamızda da veri tabanında yer alan İlköğretim VIII ve Lise III İnkılâp Tarihi ders kitaplarından seçilmiş metinlerde nedenselliğin nasıl kurgulandığı ve tarih metinlerinin yapılandırılmasını hangi dilsel araçların sağladığı DİD çerçevesinde yapılan çözümlemelerle ortaya çıkarma hedeflenmiştir.

DİD modeli çerçevesinde çalışmalar yapan araştırmacılardan Coffin (2004) ve Martin (2002) “neden, etki, tepki” gibi adların, “neden oldu, meydana getirdi” gibi eylemlerin, “için, dolayı” gibi ilgeçlerin ve “çünkü, bu yüzden” gibi bağlaçların nedensel anlamları kurguladığını saptamıştır.

Bağlaçlarla kurulan bağlaşıklık örüntüleri, yazarın metnin tümceleri/bölümleri arasındaki mantıksal ilişkileri nasıl kurduğuna ve ifade ettiğine gönderimde bulunmaktadır. Metnin düzenlenmesinde bağlaçların kurduğu ilişkiler, gerçek dünya mantıksal ilişkilerine, yani *metin-dışsal* ilişkilere ya da yazarın olayları metnini düzenleme amacıyla ilişkili olarak kurguladığı *metin-içsel* ilişkilere gönderimde bulunabilir (Eggins, 1994: 107; Halliday ve Hasan, 1976).

Coffin (2004) ve Martin (2002) tarih metinlerinde kullanılan nedensellik örüntülerinin içsel ya da dışsal olarak kurgulanmasının, metin tipinin belirlenmesinde yol gösterici olduğunu saptamışlardır. Buna göre, tarihsel anlatı metinleri “dışsal”, yani “metin dışı”, zaman ilkesine göre (*1881’de, elli yıl sonra* gibi) düzenlenmektedir. Oysa sav metinlerinde olaylar, aralarında oluş sırası gözetilmeksizin, neden-sonuç ilişkisi kurulmasıyla metin içsel olarak sunulmaktadır (I. Dünya Savaşı’nın *1. nedeni...2.si* gibi) (Coffin, 2000: 193–194).

Türkçede nedenselliğin anlambilimsel ve edimbilimsel olarak nasıl ifade edildiğine yer veren çalışmalarda, nedenselliğin *bağlaçlar, belirteçler, durum ekleri, ulaçlar, ilgeçler* ya da bir belirtici olmaksızın neden-sonuç ifade eden tümcelerin yan yana getirilmesiyle (örtük olarak) ifade edildiğinden söz edilmektedir (Banguoğlu, 1959; Gencan, 2001; Göksel ve Kerslake, 2005; Özsoy ve Taylan 1998). Bizim çalışmamızda da Türkçede nedenselliğin nasıl kurgulandığı araştırılmaktadır.

Coffin, öğrenciler tarafından yazılmış ve farklı metin tiplerini içeren tarih metinlerinde nedenselliği incelediği çalışmasında, metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik bir ilişkinin bulunduğunu belirlemiştir. Bu belirlemeye göre, alt sınıflardaki (7–10. sınıflar) öğrenciler yazdıkları tarih metinlerini anlatı ve açıklama metinleri olarak kurgulama eğilimi gösterirken, bu eğilim üst sınıflarda (10–12. sınıflar) birincil olarak sav metinlerinin üretilmesi yönünde değişiklik göstermektedir (2006: 6). Coffin’in (2006) bulguları daha kapsamlı bir bakış açısıyla değerlendirilecek olursa, öğrencilerin yazdıkları metinlerin derslerde kendilerine öğretilen, ders kitaplarında yer alan metinlerle paralellik gösterdiği; aynı taksonominin tarih ders kitaplarında da bulunduğu öngörülebilir. Bu durumda, lisenin üst sınıflarında okutulan ders kitaplarında yer alan metinlerde nedenselliğin anlatı metinlerinden çok açıklama ve sav metinleri tiplerine göre sözbilimsel olarak düzenlenmiş olduğu düşünülebilir. Biz de bu çalışmada, araştırmamızın veri tabanında yer alan *İlköğretim VIII* ve *Lise III İnkılap Tarihi* ders kitaplarından rastlantısal olarak seçilmiş metinlerde nedenselliğin Türkçede hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel araçlarla oluşturulduğunu DİD kuramı çerçevesinde çözümleyip söz konusu metinlerde neden-sonuç ilişkisinin “dışsal ve

açık” ve “içsel ve örtük” olarak kurgulanma yoğunlukları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını ortaya çıkarmayı hedeflemekteyiz.

Bu amaçla, çalışmamızın **Birinci Bölüm**'ünde tarih söyleminin/metinlerinin sözbilimsel ve dilsel özellikleri ve temel kavramlarına değinilmekte ve bu temel kavramlardan biri olan ve çalışmamızın konusunu oluşturan *nedensellik* ilişkilerinin tarih metin türünde nasıl kurgulandığı açıklanmaktadır.

İkinci Bölüm'de, çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan *Dizgeci İşlevsel Dilbilim Kuramı*'na ilişkin bilgi verilmekte; çalışmamızın neden bu kuram çerçevesinde yürütüldüğü ve tarih metinlerinde nedenselliğin irdelenmesinde *DİD* kuramının uygulamalarının bulguların ortaya konması ve yorumlanmasındaki işlevine değinilmektedir.

Üçüncü Bölüm'de *metin türü* ve *metin tipi* kavramları ele alınmakta; tarih metin türüyle ilişkilendirilen *anlatı*, *açıklama* ve *sav* metinlerine ilişkin bilgi verilmekte ve daha önce İngilizce tarih metinleri üzerinde yapılan çalışmalarda metin tipinin belirlenmesinde yol gösterici olduğu saptanan *sözlük-dilbilgisel* ve *mantık-amlambilimsel* örüntüler ortaya konmaktadır.

Dördüncü Bölüm Türkçede nedensellik ifade etmek amacıyla kullanılan neden, sonuç, amaç, zaman ve koşul yapıları irdelenmekte ve söz konusu yapılar bu konuda yapılan önceki çalışmalara da değinilerek örneklerle açıklanmaktadır.

Beşinci Bölüm'de çalışmamızın veri tabanı ve yöntemine ilişkin bilgi verilmektedir. Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III İnkılap Tarihi ders kitaplarından rastlantısal olarak seçilen metinler incelenmektedir. Yöntem başlığı altında ise, veri tabanımızı oluşturan metinlerden elde edilen bulguların nasıl ulamlaştırıldığı ve hangi istatistiksel yöntem/yöntemler kullanılarak irdelendiği açıklanmaktadır.

Çalışmamızın son bölümü olan **Altıncı Bölüm**'de, çalışmamızın bulguları ortaya konmakta; bu bulgular, yapılan istatistiksel testler ışığında aşağıda verilen araştırma sorularını yanıtlamak üzere yorumlanmakta ve tartışılmaktadır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, tarih ders kitaplarında yer alan metinlerde kullanılan söylem pratiklerini incelemek; bu bağlamda kullanılan dilsel araçları ortaya çıkarmaktır.

Giriş Bölümü'nde belirtildiği gibi, tarih ders kitaplarında yer alan metinlerin incelendiği çalışmalarda, öğrencilerin sınıf düzeyi yükseldikçe, soyutlama becerilerinin arttığı; bu nedenle, farklı sınıf düzeylerinde okutulan tarih ders kitaplarında yer alan metinlerde kullanılan sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel örüntüler ve işlevlerinde farklılıkların bulunduğu saptanmıştır (Coffin, 1997, 2000, 2004, 2006; Scheppegrell, 2004; Martin, 1991, 1993). Coffin'in, saptamalarına göre, metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik bir ilişki bulunmakta; tarih metinleri alt sınıflarda (7–10. sınıflar) anlatı ve açıklama metinleri olarak kurgulanırken, üst sınıflarda (10–12. sınıflar) birincil olarak sav metinleri üretilmektedir (2006: 6). Çalışmamızda İngilizce yazılmış tarih metinlerinin incelenmesiyle ortaya konan bu bulguların Türkçe tarih metinlerinde geçerliliği sınanacaktır.

Bu amaçla, veri tabanında yer alan metinlerde “Giriş” bölümünde de verilen bilgiler doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranacaktır:

- Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarındaki metinlerde nedenselliğin kurgulanmasında hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar kullanılmaktadır?

- Türkiye’de İlköğretim VIII. sınıfta ve Lise III. sınıfta okutulan tarih metinlerinde sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar açısından anlamlı bir fark var mıdır?

- Türkçe tarih ders kitaplarında İlköğretim VIII ve Lise III sınıf düzeylerinde, Coffin (2006)’da saptandığı gibi metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik ilişki bulunmakta mıdır? Başka bir ifadeyle, metin tipleri sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Çalışmanın Önemi

Yazılı bir metinde sunulan nedensellik bağlarını anlayabilmek her zaman kolay olmamaktadır. Çünkü herhangi bir metinde neden-sonuç bağlantıları sözlük-dilbilgisel araçlarla (bağlaçlar, nedensellik ifade eden sözcükler, yapılarla) verildiği gibi açıkça söylenmeden örtük bir biçimde sezdirilerek ya da metnin yapılandırılma biçimiyle de oluşturulabilir. Okul eğitiminde, öğrencilerin metinde sunulan neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarabilmeleri onların metinlerde yer alan olaylar arasında bağlantılar ve mantıksal ilişkiler kurmalarını sağlayacaktır (Coffin, 1997; 2000; 2004; Schleppegrel, 2004; Achugar ve Schleppegrel, 2005).

Tarih ders kitaplarındaki metinlerin incelendiği çeşitli araştırmalarda, tarihsel olayların açıkça ve tam olarak açıklanması konusunda bazı eksikliklerin bulunduğu; ayrıca, öğretmenlerin, öğrencilerin bilişsel gelişmişlik düzeylerine uygun ders malzemeleri kullanmadıkları saptanmıştır. Bu durum, öğrencilerin beklenen hedeflere ulaşmasını engellemektedir (Schleppegrel, 2004; Beck, Mc Keown ve Gromoll, 1989; Mc Keown, Beck, Sinatra ve Loxterman, 1992).

Schleppegrel (2004) derslerdeki başarıyı etkileyen en önemli unsurlardan birinin öğrencilerin derslerde öğretilen metinlerdeki nedensellik bağlarını anlamlandıramamaları olduğunu, bu bağların öğrencilere açıklanması ve kavratılmasının öğrencilerin başarısını arttıracığını savunmaktadır. Bu bağları

kurmayı öğrenmek, öğrencilere okul sonrası yaşantılarında da yaşamlarının çeşitli dönemlerinde yardımcı olarak öğrenmelerini ve gerçek yaşamdaki olayları yorumlamalarını kolaylaştıracaktır.

Bizim çalışmamızın sonuçlarının Türk eğitim sistemi açısından da önemli olduğunda inanmaktayız. Daha önce de belirtildiği gibi, tarih metinlerini anlamlandırabilmek, metin içindeki bağlaşıklık bağlarıyla örtük ya da açık bir biçimde sunulmuş olan neden-sonuç ilişkisini anlayabilmek ve yorumlayabilmektir. Genel olarak öğrencilerin okuma becerilerinin gelişmesi, onların gelecekteki eğitim ve toplum yaşantılarındaki başarılarını da arttıracaktır. Çeşitli eğitim alanlarındaki öğrenci başarısını ölçme ve iyileştirmeye yönelik çeşitli projeler bulunmaktadır. Bu projelerden biri de Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (Programme for International Student Assessment) PISA'dır. PISA, önde gelen OECD'ye üye, endüstrileşmiş ülkelerdeki 15 yaş grubu çocuklarının kazandıkları bilgi ve beceriler üzerine 3 yıllık aralarla yapılan bir tarama araştırmasıdır. 2000 yılından beri uygulanmakta olan PISA değerlendirmelerine ülkemiz ilk kez 2003'te katılmıştır. Katılımcı ülkelerin 30'u OECD'ye üye ve 11'i de üye olmayan ülkelerdir. Üç yıl sonra 2006'da yapılan PISA araştırmasına ise, yine OECD ülkelerinin tümü (30 ülke) ve üye olmayan 27 ülke katılmıştır. Bu araştırmalar için, ülkemizde 7 farklı coğrafi bölgeden rastgele okullar ve öğrencileri seçilmiştir. Örneğin, PISA 2006'ya 7 bölgeden, 51 ilden, bölgelere ve okul türlerine göre tabakalandırılarak rasgele seçilen toplam 160 okul 4942 öğrenciyle katılmıştır.

PISA'da okuryazarlığa yeni bir yaklaşım getirilmektedir. Okuryazarlık, öğrencilerin temel derslerde kazandıkları bilgi ve becerileri gereken yerde ve zamanda kullanabilme, çeşitli durumlardaki problemleri analiz edebilme, mantıksal çıkarımlar yapabilme, elde edilen sonuçları etkili bir biçimde sunabilme güçleri açısından ele alınmaktadır. Bu temel özellikler eğitimde başarı ile ilişkilendirilmektedir. PISA çalışmaları, matematik, okuma, fen bilimleri ve problem çözme alanlarını içermektedir. PISA 2003 sonuçlarına göre, Türkiye söz konusu alanlarda 41 ülke arasından tüm alanların ortalaması açısından 28. sırada bulunmaktadır (PISA 2003 Ulusal Nihai Rapor).

Bizim çalışmamız açısından, bu araştırmanın okuma alanında elde edilen sonuçlar ve bu sonucun gerekçeleri önemlidir. PISA çalışmasında okuma alanıyla ilgili olarak verilen test materyallerini *sürekli metinler* (öyküleme, yorumlama, tartışma gibi düz yazılar) ve *süreksiz metinler* (grafikler, formlar ve listeler) oluşturmaktadır. Bu alanda en düşük 1, en yüksek 5 olmak üzere 5 yeterlilik düzeyi belirlenmiş ve sonuçlar bu düzeylerde belirtilen ölçütlere göre değerlendirilmiştir. PISA 2003 raporunda yer alan sonuçlara göre, Türk öğrencilerin üçte ikisi ikinci düzey ve aşağısında yer almaktadır. Başka bir ifadeyle, Türk öğrenciler “bir alana özgü bilgiler üzerinde eleştirel bir değerlendirme yapamamakta, hipotezler oluşturamamakta, uzun ve karmaşık metinleri derinlemesine anlayamamakta, metinle ilgili olarak karşılaştırmalar yapamamakta, metnin özelliğini değerlendirememekte” dir. Bu sonuçla Türkiye, uygulamaya katılan ülkeler arasında ortalamanın altında, 41 ülke arasında 34. sırada yer almaktadır. PISA 2006 okuma becerileri ölçeğinde Türk öğrencilerin % 63,2’si 2. düzeyde veya daha aşağısındadır. Bu sonuçla Türkiye, uygulamaya katılan ülkeler arasında ortalamanın altında, 57 ülke arasında 37. sırada yer almaktadır. PISA 2003 ve 2006’nın sonuçları karşılaştırıldığında, geçen üç yılda Türkiye’de çeşitli ilk ve orta öğretim kurumlarında okuyan öğrencileri okuma alanındaki başarılarında önemli bir artış olmadığı söylenebilir. Bu sonuç oldukça düşündürücüdür.

Avustralya, Kanada ve Danimarka’da yapılan çalışmalar, PISA 2000 değerlendirmesine katılan 15 yaş grubu öğrencilerin okuma becerileri performansı ile bu öğrencilerin 19 yaşında ortaöğretimi bitirme ve ortaöğretim sonrası eğitime devam etme olasılığı arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Örneğin, okuma becerileri 5. düzeyde performans gösteren 15 yaşındaki Kanadalı öğrencilerin 19 yaşına geldiklerinde ortaöğretim sonrası eğitime devam etme olasılıkları, okuma becerilerinde 1. düzey taban puanına ulaşamayan öğrencilere oranla 16 kat daha fazladır (PISA 2006). PISA araştırmasının sonuçları bizim çalışmamız açısından önemlidir. Çünkü bilindiği gibi çalışmamızda İlköğretim VIII ve Lise III Tarih ders kitaplarındaki nedensellik örüntüleri incelenmektedir. Bu sınıf yaklaşık 17–18 yaş grubundaki öğrencilerin bulunduğu düzeye karşılık gelmektedir. Ülkemizde de 19

yaşına gelen öğrenciler üniversite eğitimine devam etmektedir. Bu, öğrencilerin okuma alanının da dahil olduğu çeşitli bilgi ve becerilerin sınındığı üniversiteye giriş sınavını başarılarıyla olası olabilmektedir. Bizim çalışmamızın sonuçlarının, öğrencilerin okul eğitimi aracılığıyla okuma alanında PISA araştırmasında da belirlenen üst düzey yeterlilik ölçütlerini karşılamaya hazırlanıp hazırlanmadıklarını ortaya koymakta bir araç niteliğinde olacağı düşünülmektedir. Böylece, ileri çalışmalarla kitapların içeriğinin düzenlenmesine yönelik adımlar atılabilir.

Tarihin nedensel bağlar kurularak olayların kurgulanması olduğu düşünülürse, tarih ders kitaplarında yer alan metinlerin, okuma alanında öğrenci başarısının değerlendirilmesinde iyi bir örneklem oluşturacağı düşünülebilir. Tarih metin türünün hangi metin tiplerini içerdiğini ve tarih metinlerinde nedenselliğin hangi sözlük-dilbilgisel araçlarla kodlandığını farklı sınıf düzeylerinde inceleyen Coffin (1997, 2000, 2004), tarih derslerinde metinlerin anlatı, açıklama ve sav metinleri gelenekleri kullanılarak oluşturulduğunu ve bu metinlerin öğrencilerin sınıf düzeylerine göre dizildiği bir süreklilikte yer aldığını saptamıştır. Buna göre, tarih metinleri alt sınıflarda (7–8. sınıflar) anlatı metinleri çerçevesinde kurgulanırken, üst sınıflara doğru düzey yükseldikçe anlatı metinlerinin yerini açıklama ve sav metinleri almaktadır. Bu metinlerde nedensellik farklı biçimlerde kurgulanmaktadır. Anlatı metinlerinde nedensellik bağları olayların zamanda oluş sırasına göre, sıralı bir biçimde kurulmaktadır. Anlatı metinleriyle sav metinleri arasında geçişi sağlayan bir ara tür olan açıklama metinlerinde bu zamansal sıralılık örtükleştirilerek olaylara neden olan etmenler ve sonuçlara odaklanılmaktadır. Orta öğretimin sonlarına gelindikçe, öğrenciler neden-sonuç ilişkisinin daha karmaşık olarak sunulduğu, olayların bir zaman çizgisi doğrultusunda sunulmadığı ve yazarın olayların oluş nedenlerini ve sonuçlarını kendi görüş ve yorumunu da katarak metni düzenlediği sav metinlerine doğru bir yönelim içerisindeyler (Coffin, 1997, 2000, 2004; Scheppegrell, 2004).

Biz de bu çalışmamızda İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarından rastlantısal olarak seçilen metinlerde nedenselliğin nasıl kurgulandığını araştırmaktayız. İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında yer alan

metinlerde tarihsel olayların hangi sözlük-dilbilgisel araçlarla ve hangi metin tipinin özelliklerini taşıyacak biçimde kurgulandığını ortaya koymayı hedeflemekteyiz. Lise III düzeyinde öğrencilerin, okul eğitimindeki ve sınıf düzeyindeki gelişimi doğrultusunda, neden-sonuç ilişkisinin daha karmaşık olarak sunulduğu metinleri anlamlandırma becerisi geliştirmiş oldukları bu nedenle, bu düzeyde okutulan metinlerin açıklama ve sav metinlerinin özelliklerini taşıması, böylelikle öğrencileri karmaşık nedensellik ilişkileri kurmaya yönlendirmesinin hedeflendiği; oysa İlköğretim VIII. sınıftaki öğrencilerin, sınıf düzeyine göre bu becerileri henüz tam olarak kazanmadıkları; bu nedenle de metinlerdeki olayların daha çok gerçek zamanda oluş sırasına göre sunulduğu ve nedenselliğin de bu biçimde kurgulandığı önvarsayılabılır. Çalışmamızın veri tabanından elde edilen bulguların bu varsayımın doğru olup olmadığını ortaya çıkarması hedeflenmektedir.

Çalışma konumuzun belirlenmesinde bir başka ölçüt ise, tarih metinlerinde ve ders kitaplarında nedenselliğin daha önce Türkçe dilbilim alan yazınında doğal bir veri tabanından elde edilen bulgularla söylem-edimbilimsel etkileri alanında araştırılmamış bir konu olmasıdır. Bu da çalışmamızı bir başka açıdan önemli kılmakta ve bundan sonra yapılacak çalışmalara temel bilgi sağlayacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH SÖYLEMİ

1.1. Tarih Söylemi

Tarih kavramı insanların faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin sonuçlarını tabii olanın dışında insan tarafından gerçekleştirilmiş ve yaratılmış bulunan kültürleri ifade eder. Tarihçiler, sosyal oluşumların nasıl gerçekleştiğini, değiştiğini, nüfus hareketlerini, toplumsal eğilimleri, çatışmaları ve olguları, düşüncelerin dinamiğini, ekonomik ve politik çatışmaları anlamaya ve açıklamaya çalışır.

(T.C. M.E.B. TD: 15.03.1993/2378)

Yukarıda verilen bilgiden anlaşılacağı gibi, tarih söyleminde genellikle olayların nedenlerine ve sonuçlarına odaklanılmaktadır. Söylem kısaca dil kullanımı olarak betimlendiğine göre, tarih bilgisinin oluşturulmasında dilin temel bir rol oynadığı söylenebilir. Tarihçilerin geçmişteki olayları kurgularken hangi dilsel araçları ve söylemsel pratikleri kullandıklarını; tarihin metinleştirilmesinde geçerli/yetkin ve mantıklı bir anlatım olarak kabul edilmesini neyin sağladığı sorularının yanıtlanması gerekmektedir (Coffin, 2003: 219–220).

Tarih söyleminde tarihsel olgular, nedenleri ve sonuçları metinler ve söylemsel stratejiler aracılığıyla kaydedilmekte; bunun yanı sıra, geçmişteki olaylar nedenleri ve sonuçları ile açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmaktadır. Tüm bu işlemler tarihçiler tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle, geçmişin bağımsız bir gerçekliği olmadığı, söylemin aracılığıyla gerçekleştiği kabul edilmekte ve tarih söyleminde *zaman*, *yorum* ve *nedensellik* temel kavramlar olarak yer almaktadır. (Coffin, 2000: 10).

Tarih söyleminde geçmiş olayların nedenlerinin açıklanması hedeflenmektedir. Bu durum, oldukça soyut bir dil kullanımı gerektirebilir; bu, dilbilimsel bir yorumlamayla, nedensellik örüntülerinin tümceler arasında değil,

tümce içerisinde gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, neden-sonuç ilişkisi bağlaçlarla değil, eylemlerle ya da olayların, ad kullanımıyla sürecin katılımcıları olarak kodlanmasıyla gerçekleştirilmektedir. Olayların bu biçimde soyut olarak kodlanması, tarih metinlerinin okunmasını, yani anlamlandırılmasını güçleştirmektedir (Martin, 1991: 313–314).

Tarih söylemine iki temel biçimde yaklaşılmaktadır. Bunlardan ilki, tarih metinlerini oluşturan retorik/sözbilimsel biçimleri incelemek; ikincisi ise, tarih söylemini, yani tarihin kurgulanmasında temel alınan dilsel özellikleri ortaya koymaktır. Sonraki alt başlıklarda bu inceleme biçimlerine değinilmektedir.

1.1.1. Tarih Metinlerinin Sözbilimsel Özellikleri

Tarih metinleri üzerine sözbilimsel biçim açısından yapılan araştırmalar, yukarıda değinilen *zaman*, *yorum* ve *nedensellik* anahtar kavramlarının kullanılma biçimi, sıklığı ve işlevine göre tarih metinlerinin *anlatı*, *açıklama* ve *sav* olmak üzere üç metin tipini içerdiğini göstermektedir. Örneğin, anlatı metinleri “olaya dayalı”, açıklama ve sav metinleri ise “yapıya dayalı” metinlerdir. Geleneksel olarak tarihsel anlatı metinleri “büyük anlatılar”dır; yani, büyük adamların, kaşiflerin ve düşünürlerin öyküleridir. Alan yazınına göre, anlatıların belirgin yapısal özelliği zaman içerisindeki gelişmeleri vurgulayan “zamansal düzenleme”dir (Coffin, 2000: 12). Tarihsel açıklama ve sav metinleri ise, anlatı metinlerinin aksine, geçmiş olayları insan kılıcılara odaklanarak değil, karmaşık politik, ekonomik ve toplumsal bir çerçevede açıklar. Okul bağlamında bunun işlevi, “etmenlerin karşılıklı ilişkilerini göstermek, birleştirmek, önemliyi önemsizden ayırmak, düşünceleri ve malzemeyi mantıksal olarak düzenlemek, tartışmak ve bir sav oluşturmak, kanıt kullanmak ve gerçekleri doğru bir biçimde ele almak için öğrencileri teşvik etmek” olarak görülmektedir (Farmer ve Knight, 1995: 67). Dolayısıyla, tarih eğitimi ve tarih okur-yazarlığı tarihsel içeriği anlamının yanı sıra, öğrencilerde karmaşık bir açıklama yaklaşımı, tartışma ve çözümleme potansiyeli geliştirmektir (Perfetti ve diğ. 1994: 257). Şimdi, tarih metinlerinin dilsel özelliklerine daha yakından bakalım.

1.1.2. Tarih Metinlerinin Dilsel Özellikleri

Tarih metinlerinin Dizgeci İşlevsel Dilbilim (DİD) kuramı çerçevesinde incelendiği çeşitli çalışmalarda ders kitaplarında yer alan tarih metinlerinin tür olarak başlangıçta (tarihin olayların oluş sırasına göre kaydedildiği anlatı metinlerinde) günlük, sıradan dile yakın bir dil kullanımı içerdikleri, daha sonra (sav metinlerinde) bu dil kullanımından uzaklaşarak soyut terimlerin ve adlaştırma yapılarının kullanıldığı saptanmıştır. Adlaştırmanın kullanılması, öğrencilerin metni anlayabilmeleri için dilbilgisi ve anlambilimi birlikte yorumlayarak metni daha çok çabayla okumalarını gerektirmektedir (Eggins, Wignell ve Martin, 1993; Martin, 1993; Coffin, 2000: 97).

Daha önce değinildiği gibi, tarih söylemi soyut özellikler taşımaktadır. Soyutlamada, dilsel yapı olarak *adlaştırma*, başka bir ifadeyle *dilbilgisel eğretileme* kullanılmaktadır (Halliday, 1985: 319; Martin, 1991: 315). Dilbilgisel eğretileme sözlü dilden çok yazılı dilin bir özelliği olarak değerlendirilmektedir (Martin, 1991: 315). Tarih metinlerinde nedensellik (neden-sonuç ilişkisi) genel olarak tümceler arasında değil, tümce içinde gerçekleşmektedir. Böylece, DİD çerçevesinde tümcedeki Kılıcı, Araç ile nedensel bir ilişki içerisine sokulmakta ve olaylar katılımcılar olarak adlaştırılmakta; olaylar arasındaki ilişkiler de eylemler olarak kodlanmaktadır. Bunu örneklendirecek olursak,

Balkanlarda çıkan ayaklanmalar Rusya'nın kışkırtmasıyla gerçekleşmişti.

(Lise III-Metin 1)

Yukarıda verilen tümcede iki olay nedensel olarak birbiriyle ilişkilidir. 1. olay [Balkanlarda *ayaklanmalar çıkmıştı*]; ikinci olay ise [Çünkü Rusya Balkan Devletleri'ni *kışkırtıyordu*] dur. Ancak iki olay arasındaki ilişki nedensellik bildiren bir bağlaç aracılığıyla değil, olayların katılımcılar olarak adlaştırılmasıyla (*ayaklanma, kışkırtma*) sunulmaktadır.

Kılıcı	<i>Balkanlarda çıkan ayaklanmalar</i>
Araç	<i>Rusya'nın kışkırtmasıyla</i>
Süreç	<i>gerçekleşmişti.</i>

Martin “örtük uslamlama” olarak adlandırdığı bu özelliğin tarih metinlerinde baskın özellik olduğunu savunmaktadır (1991: 315).

Eggins, Wignell ve Martin, ilköğretim ikinci kademesi (6–8. sınıflar) tarih kitaplarında anlatı metinlerini inceledikleri çalışmalarında, tarih metinlerinin bir öykü ya da kişilerin özyaşamı biçiminde düzenlenmediğini; geçmiş olayların aktarılmasında metinlerin düzenlenmesi, yorumlanması ve genelleştirilmelere gidilmesi sürecinde, kişilerin silindiğini, olayların ve niteliklerinin *ŞEY*ler olduğunu ve zamanda sıralılığın zamanda “donmuşluk”la değiştirildiğini saptamışlardır. Başka bir ifadeyle, tarih metinlerinde olayları gerçekleştiren kişiler yok edilmekte (kullanılmamakta), eylemlerle ifade edilen süreçler ve sıfatlarla ifade edilen nitelikler yerine bir ad ya da ad öbeği kullanılmakta ve bağlaçlarla ifade edilen mantıksal ilişkiler ad, eylem ya da ilgeç kullanımıyla kurgulanmaktadır (1993: 75–76). Bu nedenle, tarih söyleminin kişilerin gerçekte ne yaptıklarıyla bunların nasıl metinleştirildiği arasındaki uzaklığı en üst dereceye çıkarmayı hedeflediği söylenebilir (Eggins, Wignell ve Martin, 1993: 75).

Biz de bu çalışmamızda Türkçe tarih metinlerinin dilsel özelliklerini sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel bir incelemeyle ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

1.2. Tarih Metinlerinde Nedensellik

Tarih eğitiminde “neden” kavramı anahtar bir kavramdır. Tarih metinlerinde, metinle ilgili olarak kitapta verilen kavrama sorularında olayların nedenleri ve sonuçlarına odaklanma oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Burada zor olan, tarihçilerin tarihteki olayların meydana gelme nedenini nasıl sunduklarının ayırdına varmaktır; çünkü nedensel uslamlama, öğrenciler için anlamları ve işlevleri her zaman çok da açık olmayan bir dizi dilsel araçla yapılandırılmaktadır. Olayların nedenleri genellikle örtük ve doğallaştırılmıştır ve nedensel uslamlama çok net olarak verilmemektedir. Olaydan sorumlu olan toplumsal aktörler gizlenen/örtükleştirilen bir dilsel kurgulamayla sunulduğunda, açıkça verilen

nedenleri bile anlamak güçleşebilmektedir ve genel olarak nedenleri açıklamayı hedefleyen okuma parçaları, tümce düzeyinde nedensellik zincirlerini kurgulamayı göz ardı edebilir (Schleppegrell 2004; Achugar ve Schleppegrell 2005: 299).

Tarih metnlerinin incelendiği çalışmalarda, nedenselliği kurgulamak amacıyla metnlerin farklı söylem-edimbilimsel hedeflerine göre farklı dilsel araçları kullandığı saptanmıştır. Örneğin, anlatı metnlerinde olaylar genellikle “19 Mayıs 1919; Ağustos, 1999; geçen hafta” gibi zaman bildiren yapılarla, olayı gerçekleştiren kişi ya da kişilerin kılıcı konumuna yerleştirilmesiyle ve olayların birbiriyle ilişkisi bağlaç kullanımıyla açık olarak verilmektedir. Neden-sonuç ilişkisinin kurulmasında da aynı biçimde zaman çizgisini koruma geleneği sürdürülerek nedensellik ilişkileri “bir neden, bir sonuç”, yani neden-sonuç zincirleri biçiminde sunulmaktadır (Schleppegrell 2004: 125–127; Coffin: 2004: 278–280):

Avrupa'nın Osmanlı iç işlerine karışmasının önüne geçebilmek için fermanlar yayımlandı. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı yönetimi altında yaşayan herkesin can ve mal güvenliği yasa ile güvence altına alındı. Islahat Fermanı (1856) ile yenileşme hareketleri sürdürüldü. Ancak yapılan bu yenilikler yeterli olmadı. Bunun üzerine 1876 yılında Türk aydınlarının çalışmaları ile Birinci Meşrutiyet ilan edilerek devlet, anayasal bir yönetime kavuşturuldu.

(İlköğretim VIII- Metin 1)

Veri tabanımızdan alınan yukarıdaki metin söylem-edimbilimsel açıdan incelenecek olursa: olaylar tarihte oluş sırasına göre (çizgisel zaman) verilmektedir (1839, 1856, 1876 yılı). Metinde neden-sonuç ilişkisi açık olarak nedenselliği kurgulayan dilbilgisel yapıların kullanımıyla (-mek için, ile, bunun üzerine, -erek) sağlanmaktadır. Kılıcı konumundaki öğeler incelendiğinde, çoğu tümcede insan kılıcılar yerine olaylara, etkinliklere bu özellik yüklenmiştir (Islahat Fermanı, Birinci Meşrutiyet gibi). Metin bu çözümleme ışığında değerlendirildiğinde, anlatı metin tipinin bir alt-tipi olan tarihsel öyküleme metnlerinin özelliklerini taşıdığı anlaşılmaktadır.

Bir başka örnek olarak açıklama metinleri verilebilir. Açıklama metinlerinde,

nedensel süreçlerin başlangıç ya da bitiş noktasında açıklamaları *etmense*l ya da *etkisel* olacak biçimde düzenleyen ve sınırlandıran sözlüksel araçlar bulunmaktadır. *Neden*, *etmen* gibi sözlüksel araçlar belli bir olaya neden olan; *sonuç*, *netice*, *ürün* gibi araçlar da belli bir olay sonucu ortaya çıkan durumlara odaklanılmasını sağlar. Ayrıca, *etmense*l ve *etkisel* açıklamalar, olay ve olguların uzun vadede oluşan nedenlerini ve etkilerini kısa vadedeki hızlandırıcı olaylarla bütünleştirerek sunma olanağı sağlamaktadır. (Schleppegrell 2004: 125–127; Coffin, 2004: 280):

Balkanlarda çıkan ayaklanmaları daha çok Rusya kışkırtıyordu. XVI. yüzyılda gücünü göstermeye başlayan Rusya çok geniş topraklara sahipti. Ama rahatça dışa açılabilceği limanları yoktu. En büyük amacı Baltık Denizi'ne ulaşmak, özellikle de Akdeniz'e inmekti. Akdeniz'e inmek için önce Karadeniz'i, sonra İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirmesi gerekiyordu. İşte Rusya bu amaca ulaşabilmek için her yola başvurmadan geri kalmamıştır. Bu yollardan biri de ırk ve din bakımından akraba olduğu Balkan ulusları üzerinde etki yaparak Osmanlı Devleti'ni parçalamak, bundan sonra da rahatça Boğazları ele geçirmekti.

(Lise III- Metin 1)

Yukarıdaki metinde *koyu* olarak yazılan sözlük-dilbilgisel araçlar incelendiğinde, neden-sonuç ilişkisinin bağlaç kullanımındansa, soyut olarak, ad ve eylemler aracılığıyla ifade edildiği görülmektedir (*kışkırtıyordu*, *amacı*, *gerekiyordu*, *bu amaca*, *her yola*, *geri kalmamıştır*, *bu yollardan biri*, *etki yaparak*, *parçalamak*, *ele geçirmek*). Olaylar gerçek zamanlı (metin-dışsal) olarak 16. yüzyıla gönderimde bulunularak sunulmakta; ancak, metinde altı çizili olarak gösterildiği gibi, nedensellik ifade eden *amaç* ve *etmenler* tümce başına getirilerek, yani konulaştırılarak düzenlenmektedir. Metne göre, Balkanlarda çıkan ayaklanmaları daha çok Rusya'nın çıkarmasının nedeni, rahatça dışa açılabilceği limanları olmaması ve Baltık Denizi'ne ve özellikle de Akdeniz'e inmeyi çok istemesidir. Bu nedenlerle, veri tabanımızdan örnek olarak sunduğumuz bu metin, bir “*etmense*l açıklama” metni olarak değerlendirilebilir.

Örneklerden anlaşılabilceği gibi, nedensel usamlamanın yapılandırılmasında dilsel araçların farklı biçimlerde kullanılması, öğrencilerin tarihi

daha iyi anlayabilmeleri için tümcesel ve söylemsel düzeydeki dilsel araçların, nedenselliğin yapılandırılmasına katkısını kavramalarını gerektirmektedir. Tarihçiler, tarihsel olaylara ilişkin bilgileri yapılandırırken anlamlı dilsel seçimler yapmaktadır. Dil kullanımına işlevsel bir bakış açısıyla yaklaşan DİD'e göre, dilin işlevi anlamlar oluşturmaktır. Oluşturulan bu anlamlar kullanıldıkları kültürel ve toplumsal bağlamlardan etkilenmektedir. Bu süreç dilden seçimlerin yapıldığı göstergebilimsel bir süreçtir. Dil dizgesinin göstergebilimsel olarak yorumlanması, farklı dilsel seçimlerin kullanım bağlamına göre uygun ya da uygun olmadığının göz önünde bulundurulmasını ve dilin farklı bağlamlarda farklı seçimler yapılarak kullanılan bir kaynak olarak görülmesini sağlar (Eggins, 1994; Halliday, 1985). Yazarlar da metinlerini kurgularken, yaşadıkları toplum ve kültür bağlamından etkilenerek yaptıkları dilbilgisel ve sözlüksel seçimlerle oluşturdukları tümcelerle kültürü, toplumsal ilişkileri, yaşantıları, dünya görüşlerini ve yazdıkları metin türüne özgü gelenekleri göz önünde bulundururlar. Bu nedenle dile odaklanmak, öğrencilerin ders kitaplarını ve temel kaynakları anlamalarına ve çözümlemelerine, bir başka ifadeyle *tarih okur-yazarlığı geliştirmelerine* katkı sağlar (Schleppegrell 2004: 142–145; Achugar ve Schleppegrell 2005: 299).

Tarih ders kitaplarındaki nedensellik üzerine yapılan çalışmalar, nedenselliğin gücüne, bir başka ifadeyle metinde nedensellik örüntülerinin ne sıklıkla kullanıldığı üzerine odaklanmaktadır. DİD modeli temel alınarak yapılan çalışmalarda, tarih metinlerinde nedenselliğin belli *sözbilimsel yapılar, konusal gelişim, tümcelerin mantıksal düzenlenmesi* ve *geçişlilik örüntüleri* gibi sözlük-dilbilgisel ve söylem-düzenleyici araçlar kullanılarak ifade edildiği saptanmıştır (Achugar ve Schleppegrell, 2005; Halliday, 1993; Schleppegrell, 2004; Coffin, 1997, 2000, 2004; Martin, 2002).

Martin (1992) ve Coffin (2004) DİD modeli çerçevesinde yaptıkları incelemelerde “çünkü, bu yüzden” gibi bağlaçların ve “neden, etki, tepki” gibi adların ve “neden oldu, meydana getirdi” gibi eylemlerin ve “için, dolay” gibi ilgeçlerin nedensel anlamları kurguladığı; bağlaçların ad ve eylemlere kıyasla çok daha sınırlı nedensellik anlamı kurguladığını saptamıştır. Bunların yanı sıra, konuya

giriş yapma amaçlı genellemeler ve konuyu sonuçlandırma amaçlı bilgiyi birleştirme gibi daha geniş kapsamlı metin düzenleme stratejileri; ayrıca, tümcelerin birbiriyle bağlanma ve yan yana bulunma biçimleri de nedensel uslamayı sağlamaktadır. Metne nedensellik anlamını katan ise tüm bu araçların karşılıklı etkileşimidir (Scheppegrell, 2004: 54–58;).

Coffin (1997, 2000, 2004), tarih metinleri üzerine yaptığı çalışmalarda, nedenselliğin kurgulanması amacıyla kullanılan sözlük-dilbilgisel araçlar ve stratejiler doğrultusunda farklı metin türleri saptamış ve bu metinlerde “nedenselliğin dilbilgisel olarak nasıl kurgulandığı”na ilişkin bir dizi nedensellik ulamı geliştirmiştir. Bu metin tipleri, içerdikleri yapılar ve özellikleri sonraki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

İkinci bölümde çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan Dizgeci İşlevsel Dilbilim Kuramı’na (DİD) yer verilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: DİZGECİ İŞLEVSEL DİLBİLİM

2.1. Dizgeci İşlevsel Dilbilim

Kişilerarası iletişim ve etkileşim aracı olan dil, bir takım yapılardan (sözdizimsel, biçimbilimsel gibi) oluşur. İnsanlar ya da bir parçası oldukları gruplar ve toplumlar, bu yapıları kullanarak duygu ve düşüncelerini, istek ve dileklerini, tepkilerini ifade ederler. Bu onların söylemini oluşturur. Söylem, sözlü ya da yazılı dil kullanımınıdır. Söylemler, toplumsal varlıkları ve ilişkileri yansıtır, temsil eder, kurgular ve yapılandırır. Dizgeci İşlevsel Dilbilim (DİD) bu bakış açısı doğrultusunda, söyleme, yani dil kullanımına, toplumsal bir ürün ve toplumsal bir pratik olarak yaklaşan bir kuramdır (Halliday, 1985; Eggins, 1994; Martin ve Rose, 2003; Scheppegrell, 2004).

Halliday (1985) tarafından geliştirilen bu kuramda, yukarıda belirtildiği gibi, dilin tanımına toplumsal boyutu katarak, söylem çözümlemesinde edimbilim, dilbilgisi, sözcükbilgisi ve anlam incelenmektedir. Halliday (1985), dilin sadece biçimsel olarak değil, işlevi de göz önünde tutularak bir kullanım bağlamı içerisinde incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. İnsanların dili nasıl kullandıkları sorusunun yanıtlanması özgün, günlük toplumsal etkileşime odaklanmayı gerektirir. DİD'e göre, insanlar dili birbirleriyle anlam oluşturmak amacıyla kullanır; yani, dilin temel amacı anlambilimsel işlevdir. Başka bir ifadeyle, dil bir anlamlar dizgesidir (Eggins, 1994: 2-3; Martin ve Rose, 2003: 1-5).

Halliday DİD'in hedeflerini, "dil doğasını ve işlevini anlamak, dilin zaman içerisinde nasıl geliştiğini anlamak, çocukların dili nasıl geliştirdiğini ve dilin insanlarda nasıl gelişmiş olabildiğini anlamak ve insanların ana dillerini öğrenmelerine yardımcı olmak" biçiminde açıklamaktadır (1985: xxix-xxx). Özetle, DİD toplumsal etkileşimin özgün ürünleri olan ve kullanıldıkları toplumsal ve kültürel bağlamla ilişkili olduğu düşünülen metinlerin incelenmesine odaklanmaktadır. Bu nedenle, DİD'in en genel uygulaması metnin niteliklerini

anlamak; bir başka ifadeyle, “Metin ne demektir? Ne yapar? Bir metnin belli bir metin türü ya da tipi olarak değerlendirilmesini sağlayan nedir/nelerdir?” sorularını yanıtlamaktır (Halliday, 1985: xxiv-xxx).

DİD, dile ilişkin dört temel kuramsal sav geliştirmiştir. Bunlar:

- (i) Dil kullanımı işlevseldir.
- (ii) İşlevi anlamlar üretmektir.
- (iii) Bu anlamlar değiş-tokuş edildikleri toplumsal ve kültürel bağlamlardan etkilenir.
- (iv) Dil kullanım süreci göstergebilimsel seçimler yaparak anlam üretme sürecidir. Dilin göstergebilimsel bir dizge olduğunu kabul etmek, farklı dilsel seçimlerin bağlama göre uygun ya da uygun olmadığını göz önünde bulundurmamızı ve dili, anlamlar üretmek için bağlamlardan seçimler yaparak kullandığımız zengin bir kaynak olarak görmemizi sağlar (Eggins, 1994: 2–3).

DİD söylem olgusuna ilişkin iki genel bakış açısına sahiptir:

- Dilin üç düzlemi bulunmaktadır: *Dilbilgisel düzlem, söylem düzlemi ve toplumsal bağlam*. Bu üç düzlem dilin *katmanları* olarak adlandırılmaktadır.
- Dilin toplumsal bağlamlarda üç genel işlevi bulunmaktadır ve bunlar dilin *üstişlevleri* olarak adlandırılmaktadır. Dilin toplumsal bağlamlardaki üstişlevleri şunlardır: İlişkilerimizi düzenlemek (*kişilerarası üstişlev*), deneyimlerimizi/yaşantılarımızı temsil etmek (*düşünsel üstişlev*) ve söylemi anlamlı bir metin olarak düzenlemek (*metinsel üstişlev*) (Halliday, 1985; Eggins, 1994; Martin ve Rose, 2003).

DİD sadece insanların dili nasıl kullandığına ilişkin işlevsel sorular sormaz; aynı zamanda, dil dizgesini işlevsel-anlambilimsel bakış açısıyla yorumlar. Dilin özgün metinlerde nasıl kullanıldığını inceler ve dilin kullanım amaçlı olarak nasıl

yapılandırıldığı sorusunu yanıtlamaya çalışır. Özellikle, ortak noktaları bulunan özgün metinlerin incelenmesiyle DİD dil kullanımının farklı boyutlarının ortaya çıkarılmasını hedefler (Eggins, 1994: 5, 11).

Farklı bağlamlarda kültürel olarak benimsenmiş uygun hedeflere ulaşabilmek amacıyla dilin amaçlı ve anlamlı olarak kullanılması *kültür bağlamını* oluşturmaktadır ve bu da, yukarıda açıklandığı gibi, metin türü ile gerçekleştirilmektedir. Öte yandan kültür bağlamı, üzerinde konuşulan konu, etkileşimde bulunan kişilerin birbiriyle ilişkisi ve dilin o bağlamda oynadığı rol gibi seçimlerden etkilenir. Bu etkenlere *durum bağlamı* denmektedir ve durum bağlamında yer alan bu değişkenler *kesit dil değişkenleri* olarak adlandırılmaktadır (Eggins, 1994: 30).

Kesit dil, dilin işlevsel çeşitliliklerinin anlambilimsel tercihlerini ve tüm bağlamsal değerlerini tanımlamak için kullanılan özet nitelikli bir ulamdır. Kesit dilin *alan*, *söylem biçemi* ve *kip* olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Kesit dilin söylem biçemi boyutu, katılımcıların arasındaki ilişkilerle/rollerle; alan boyutu toplumsal etkinliklerin doğasıyla; kip boyutu ise söylemin, yani dil kullanımının sözbilimsel (iletişim) kanalı ve işlevi; başka bir ifadeyle metnin oynadığı rol ile ilişkilidir (Halliday, 1985: 390; Coffin, 2000: 94; Halliday ve Matthiessen, 1999: 320).

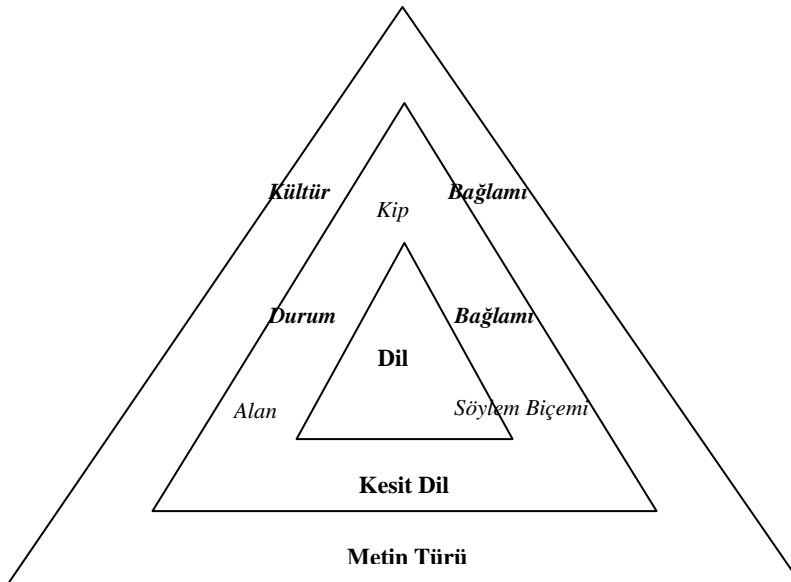
Dil, toplum bağlamında gerçekleşen bir olgudur. Bu nedenle, toplumsal bağlamın her boyutu dilin belli bir üstişleviyle ilişkilidir. Metin türü ve kesit dil ilişkisi dil ve bağlam ve dilin düzeyleri arasındaki ilişkiyle benzerlik göstermektedir. Kesit dil örüntüleri metin türünün, dilsel örüntüler de kesit dil değişkenlerinin belirlenmesini sağlar (Martin ve Rose, 2003: 243, 254). Martin ve Rose, kesit dil ve dilin üstişlevleri ilişkisini aşağıda verilen tabloyla açıklamaktadır (Martin ve Rose, 2003: 244):

Tablo 1: Kesit dil ve Üstışlevleri

Üstışlev	Bağlam	
Kişilerarası	Söylem biçemi	Rol ilişkilerinin çeşitleri
Düşünsel	Alan	Yapılan toplumsal eylem
Metinsel	Kip	Dilin/Metnin oynadığı rol

Çalışmamızda, tarih metinleri incelenerek bu türde nedenselliğin nasıl kurgulandığı incelenmektedir. Tarih, geçmişte yer alan olay ve yaşantıların incelendiği bir alandır. Söz konusu olay ve yaşantılar, dilin düşünsel üstışlevi ile ilişkilendirilerek incelenmektedir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, çalışmamızda ele alınan dilin düşünsel üstışlevi kesit dil değişkenlerinden *alan* ile ilişkilidir. Alan, metin türleri arasında yerel ya da kurumsal etkinliğin genelleştirilmesiyle ilgilidir. Başka bir ifadeyle, alan aile, topluluk ya da toplumsal kurumlar içerisinde belli bir genel hedefe yönelimli etkinlikler dizisidir (Martin ve Rose, 2003: 252). Eggins, metin türü ve kesit dilin dil ile ilişkisini aşağıda verildiği gibi bir şekilde göstermektedir (Eggins, 1994: 34)

Şekil 1: Metin türü ve kesit dilin dil ile ilişkisi

Eggins, bu şeklin (Şekil 1) içerdiği savı şöyle açıklamaktadır:

Metin türü içinde bulunduğumuz bağlamın iki düzeyinden birini oluşturmaktadır. Kültür bağlamı, yani metin türü durum bağlamından, yani kesit dilden daha soyut ve daha geneldir. Metin türleri dil aracılığıyla gerçekleştirilmektedir ve dil aracılığıyla metin türünü gerçekleştirme süreci kesit dilin gerçekleştirilmesi aracılığıyla olmaktadır.

(Eggins, 1994: 34)

Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, dil, kesit dil ve metin türü arasında gerçekleşme ilişkisi bulunmaktadır. İletişimin temelinde *dil* vardır. Dilsel örüntüler kesit dil değişkenlerinin; kesit dil değişkenleri de metin türünün gerçekleşmesini sağlamaktadır.

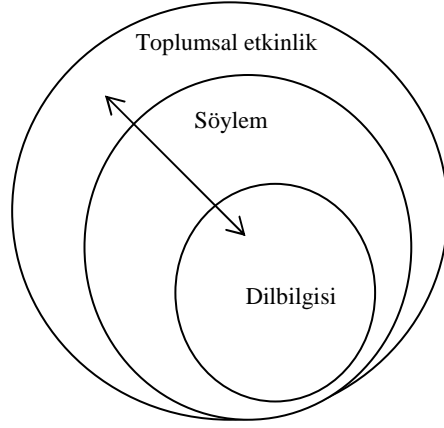
DİD'in söylem olgusuna ilişkin yaklaşımında yer alan dilin katmanları ve üstişlevleriyle ilgili bakış açılarına ilişkin bu genel bilgilendirmeden sonra, aşağıdaki alt başlıklarda bu bakış açıları daha yakından tanıtılmaktadır.

2.1.1. Dilin Katmanları: Dilbilgisi, Söylem ve Toplumsal Bağlam

DİD'e göre, söylem çözümlemesi dilbilgisi çözümlemesi ile toplumsal etkinliğin çözümlemesini kesiştirmektedir. Bunun nedeni, inceleme nesnesi olarak seçilen metinlerin tümceden daha büyük, toplumun kültüründen ise daha küçük olmasıdır. Kültürler kendilerini metinler aracılığıyla gösterir. Söylem çözümlemesi metin bölümlerindeki sözcüklerin rollerini betimlerken anlamı nasıl oluşturduklarını açıklamaya çalışır. DİD yaklaşımında dilin toplumsal bağlamda gelişme modeli bir şekilde gösterilebilir (Martin ve Rose, 2003: 3–4).

Şekil 2'de (bkz. s.24) dilbilgisi söylemin içerisinde ve söylem de toplumsal etkinliğin içerisinde yer alan daireler biçiminde gösterilmektedir. Bu şekil tek bir karmaşık olgunun birbirini tamamlayıcı üç bakış açısını temsil etmektedir ve DİD yaklaşımında iç içe geçmiş, gittikçe genişleyen daireler toplumsal bağlamda dilin gelişen modelini temsil etmektedir (Martin ve Rose, 2003: 4).

Şekil 2: Dilin Toplumsal Bağlamda Gelişimi

Dilin katmanları arasındaki bu ilişki *gerçekleştirme* olarak adlandırılmaktadır. Bu ilişkiye göre, toplumsal bağlamlar metinler olarak, metinler de tümce dizileri olarak gerçekleştirilmektedir. Gerçekleşmenin önemli bir yönü de sembolleştirmedir. Dilbilgisi söylemi, söylem de toplumsal etkinliği kodlar ve sembolleştirir. Bu nedenle, gerçekleştirme kavramı sembolleştirme, kodlama, ifade etme gibi kavramları kapsamaktadır (Martin ve Rose, 2003: 5). Bu ilişkiyi kendi kültürümüzden bir örnekle açıklayalım. Örneğin, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin amblemi olan altı ok Atatürk'ün altı ilkesini temsil etmektedir: “cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, devrimcilik, milliyetçilik ve devletçilik”. Bu oklar biçimsel olarak aynı merkezden çıkar ve hepsinin yönü de doğal olarak ileriye ve geleceğe doğru gitmektedir. Bununla birlikte oklar belli açıyla dizilmiştir ki, bu diziliş, okların güneş ışınlarını, yani aydınlığı ifade etmek için tercih edilmiştir (<http://dusisleribulteni.blogspot.com/2005/09/grafik-tasarim-aisindan-82-kurulu.html>) Kısacası, CHP'nin amblemi sadece bir şekil değildir. Benzer biçimde, söylem sadece sözcüklerden; kültür de sadece metinlerden oluşmamaktadır.

Şekil 3: Atatürk'ün kurduğu parti olan CHP'nin amblemi

DİD bakış açısıyla *dilbilgisi*, sözcükler ve dilsel biçimlerin (vurgu, tonlama gibi) kullanımıyla anlamın nasıl oluştuğunun incelenmesidir. İnsanlar belli durumlarda (bağlamlarda) belli anlamları ifade etmek amacıyla dili kullandıklarında, bu dil kullanımı söz konusu durumun karmaşık öğelerinden etkilenir. Durum (bağlam), hem sözcük seçimini hem de kullanılan dilbilgisini etkiler. Bağlamın dil üzerinde yarattığı sınırlandırıcı etki, öğrenilmesi gereken belli dil kullanım geleneklerinin oluşmasına neden olmaktadır. Konuşucunun/yazarın sözcük seçimleri konuşma bağlamıyla sınırlı olduğu ve sözcükler belli bağlamlarda özel önem taşıdıkları için dilbilgisi toplumsal bağlamlarda dil kullanım biçimini açıklayabilmelidir (Eggins, 1994:1).

Metin, başından sonuna kadar sözlü ya da yazılı tam bir dilsel etkileşime karşılık gelmektedir. Bir iletişim davranışının amacı ve yapısı tümcelerin tek tek incelenmesiyle açıklanamayacağından, DİD inceleme nesnesi olarak metinleri alır (Eggins, 1994: 5; Martin ve Rose, 2001: 1). Örneğin, “Ona, beni görmesini söyledim”, gibi bir tümce tek başına irdelendiğinde anlamı tam olarak anlaşılacaktır. “O” kişi konuşucunun kimlikleri, o’nun konuşucuyu ne amaçla görmesi gerektiği, konuşucunun konumu (ast-üst ilişkisi) gibi anlamlar ancak bağlam ya da metin içerisinde değerlendirildiğinde anlaşılabilir. Bu nedenle, dil kullanımının bağlam içerisinde irdelenmesi gerekmektedir (Eggins, 1994: 52–54).

İnsanlar tümceler aracılığıyla belli anlamları kodlarlar. Bu anlamlar en genel anlamda dilin işlevlerini oluşturur. DİD yaklaşımında, tümcenin bütünü anlamında üç farklı işlevi bulunmaktadır. Bunlar, tümcenin (i) *ileti/mesaj* (bilgi birimi), (ii) *değiş tokuş* (konuşucu/yazar ve dinleyici/okur arasındaki etkileşim) ve (iii) *temsil* (süre giden insan yaşantısındaki süreçlerin bir temsili) olarak anlamlarıdır. Bu, bize tümcenin birleşik bir varlık olduğunu göstermektedir. Tümcenin bir ileti, değiş tokuş ve temsil olarak anlamları sadece tümcede değil, dilin tümünde bulunan anlamlardır ve dilin zaman içerisinde nasıl değiştiğini belirlemektedir. DİD çerçevesinde dilin bu işlevleri *üstişlevler* olarak adlandırılmaktadır (Halliday ve Matthiessen, 1999: 7; 2004: 58–60) Çalışmamızın sonraki başlığında bu işlevlere değinilmektedir.

2.1.2. Dilin Üstişlevleri: Düşünsel, Metinsel ve Kişilerarası

Dilin üstişlevlerini “erişkin dilinin özellikleri” olarak nitelendiren Halliday (1985: 36), sözcelerin biçimleriyle ifade ettikleri anlam arasında karmaşık bir ilişkinin bulunduğunu ve dil kullanımının temelinde bulunan amaçlar anlamına gelen bir dizi işlevsel bileşen etrafında düzenlendiğini savunmaktadır. Bu üstişlevler dilin sözlük-dilbilgisi katmanıyla dizgesel bir ilişki içerisindedir.

DİD bakış açısıyla dilin sözlük-dilbilgisel katmanı, seslerin bir araya getirilerek sözcükler, sözcüklerin farklı dilbilgisel yapılarda bir araya getirilmesiyle farklı anlamların oluşturulmasını sağlamaktadır. Böylece, sınırlı sayıdaki sesler ve dilbilgisel yapılar kullanılarak sınırsız sayıda anlamlar oluşturulabilmektedir. Örneğin, “amaç-lar-(ı)m” sözcüğü amaç sözcüğüne dilbilgisel bir ek olan çekim eki -IAr ve 1. tekil kişi iyelik eki -(ı)m getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Benzer biçimde, sözlük-dilbilgisel örüntüler bir tümcenin koşul, neden, amaç, zaman tümcelerini üretmemizi ya da “Çok açım çünkü sabahtan beri bir şey yemedim” gibi bir ifadeyi okuduğumuzda/duyduğumuzda, bu tümceyi anlambilimsel ve kullanımbilimsel işlevi açısından anlamlandırmamızı sağlamaktadır; ayrıca, bir tümcenin ne hakkında olduğu, soru ya da emir tümcesi olup olmadığı ya da bir metnin ne ya da kimin hakkında olduğunun yanıtına da ulaşabiliriz (Eggins, 1994: 118–119).

Halliday (1985) DİD kuramı çerçevesinde dilin üstişlevlerini üç geniş ulamda incelemektedir:

1- Düşünsel üstişlev: Dilin kişilerin bilinci ve dünya algılarını ifade etmek, düzenlemek ve anlamak amacıyla kullanılmasıdır. Düşünsellik, maddesel ya da sembolik olabilen ‘gerçeklik’ deneyimimizin söylemde nasıl kurgulandığıyla ilişkilidir. Bu işlevin *yaşantısal* ve *mantıksal* olmak üzere iki alt-işlevi bulunmaktadır. Yaşantısal işlev içerik ve düşüncelerle; mantıksal işlev ise düşünceler arasındaki ilişkilerle ilgilidir (Bloor ve Bloor, 1995: 9).

2- Kişilerarası üstişlev: Dilin diğer kişilerle iletişim kurmak, roller üstlenmek, duyguları, tutumları ve yargıları anlamak ve ifade etmek amacıyla kullanılmasıdır (Bloor ve Bloor, 1995: 9).

3- Metinsel üstişlev: Dilin gerçek dünya ve diğer kullanım bağlamları arasında ilişki kurmak amacıyla kullanılmasıdır. Bu işlev, metinlerin düzenlenmesinde dilin kullanılmasını içerir (Bloor ve Bloor, 1995: 9).

Yukarıda tanıtılan dilin üç işlevi, anlamın ifadesinde eşzamanlı olarak kullanılır. Çünkü dilbilgisinin belirli yönleri düşünsel işlevi gerçekleştirirken, diğer yönleri kişilerarası ve metinsel işlevleri gerçekleştirir. Halliday (1985), bu üç işlevin dilin biçimlenmesini ve değişiminin yönünün belirlenmesini sağladığını iddia etmektedir. Bu sav, Dizgeci İşlevsel Dilbilim Kuramı'nın temelini oluşturmaktadır (Eggins, 1994: 2-3).

Bu çalışmada, daha önce sözü edildiği gibi Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III İnkılâp Tarihi ders kitaplarından rastlantısal olarak seçilen metinlerde nedenselliğin, yani neden-sonuç ilişkisinin nasıl kodlandığı incelenmektedir. Bu nedenle, araştırmamızda veri tabanımızı oluşturan metinlerin içeriğine odaklanılması gerekmektedir. Dilin düşünsel işlevi de söylemin içeriğine odaklanmaktadır ve yazar ya da konuşucuların dünyayı algılama biçimini ve yaşantılarını dil kullanımıyla, yani dil dizgesinden yaptıkları seçimlerle metinde nasıl kurgulandığına odaklanır (Halliday ve Matthiessen, 1999: 7). Tarih de geçmiş yaşantıların günümüzde anlatılması ve yorumlanması ile ilgili bir alan olması nedeniyle, çalışmamızın veri tabanını oluşturan metinlerden elde edilen bulgular, temel olarak dilin düşünsel üstişlevi doğrultusunda değerlendirilecektir. Bilindiği gibi, tarihin anlatılması ve yorumlanması yazarlar tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle, yazarların metinlerini düzenleme biçimleri, tarihsel olayların yorumlanmasında büyük önem taşımaktadır. Bu da dilin metinsel üstişlevini önemli kılmaktadır. Bu gerekçe ile çalışmamızın veri tabanından elde edilen bulguların değerlendirilmesinde dilin metinsel üstişlevinden de yararlanılmaktadır.

Sonraki başlıklarda dilin düşünsel ve metinsel üstişlevine daha kapsamlı olarak yer verilmektedir.

2.1.2.1. Düşünsel Üstişlev

Düşünsel üstişlev, toplumsal etkinliklerde dilin üstişlevlerinden biridir ve dünya deneyimlerimizi nasıl temsil ettiğimizle ilişkilidir. Üstlenilen etkinlikler, bu etkinliklerin katılımcılarının nasıl betimlendiği, sınıflandırıldığı ve nelerden oluştuğuna odaklanır; maddesel ya da sembolik gerçeklik deneyimlerimizin söylemde nasıl kurgulandığı ile ilgilenir (Martin ve Rose, 2003: 17; Halliday ve Matthiessen, 1999: 13). Metnin bu öğeleri, metnin alanını gerçekleştiren düşünsel anlam çeşitleridir. Bu işlevin *yaşantısal* ve *mantıksal* olmak üzere iki alt işlevi bulunmaktadır: Yaşantısal işlev içerik ve düşüncelerle; mantıksal işlev ise düşünceler arasındaki ilişkilerle ilgilidir (Halliday, 1985: 36).

Metin yazarlarının, metinlerinde kendi deneyimlerini/deneyimlerinin bir bölümünü ya da kendi yaşadıkları toplumun ya da kurumlarının daha genel deneyimlerini temsil ettiklerine inanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, düşünsel anlamlar sadece önceden var olan gerçekliği sunmazlar; yazar ya da konuşucular kendi gerçeklik deneyimlerini söylem olarak kurgularlar. Bu da düşünsel üstişlevin *yaşantısal* boyutudur (Martin ve Rose, 2003: 66).

Yaşantısal anlamda bir tümcenin üç türden ögesi incelenmektedir: süreç, sürece katılan kişiler ya da *ŞEY*ler (katılımcılar) ve süreçlerle ilişkisi olan çevresel öğeler (Halliday, 1985; Martin ve Rose, 2003: 70; Halliday ve Matthiessen, 1999). Halliday, dil kullanıcılarının düşüncelerini ifade ederken tümce öğelerinin dilbilgisel olarak sıralanışında (etken ya da edilgen), sözcükler arasında bazı seçimler yaparak deneyimleri temsil etmelerinin bağlama bağlı olarak bilinçli ya da farkına varmaksızın yapılabileceğini belirtmektedir (1985: 107–109).

Mantıksal işlev ise, düşünceler ve süreçler arasındaki ilişkilerle ilgilidir (Halliday ve Matthiessen, 1999: 519). Mantıksal anlamda metnin tümceleri

arasındaki birleştirme örüntülerine odaklanmaktadır. Birleştirme, etkinlikleri yeniden düzenleme, birbirine ekleme, açıklama gibi işlevleri bulunan etkinlikler arasındaki ara bağlantıları (inter-connections) incelemektedir. Bu birleştirme biçimleri dilin anlamlarından düşünsel boyutun mantıksal alt türüyle ilişkilidir. Mantıksal anlamlar zaman ve neden gibi diğer bağlantıları oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır (Martin ve Rose, 2003: 17).

Sonraki bölümde düşünsel üstişlevin yaşantısal ve mantıksal işlev boyutlarına daha kapsamlı olarak yer verilmektedir.

2.1.2.1.1. Yaşantısal İşlev

Önceki bölümde değinildiği gibi, yaşantısal anlamda bir tümceyi oluşturan süreçler, katılımcılar ve çevresel öğeler incelenmektedir. DİD'ye göre, altı tür süreç bulunmaktadır. Bunlardan *maddesel*, *zihinsel* ve *ilişkisel* süreçler temel olanlardır. Diğer üç süreç, *davranışsal*, *sözel* ve *varlıksaldır* (Halliday, 1985; Martin ve Rose, 2003: 70; Martin, Matthiessen ve Painter 1997; Halliday ve Matthiessen, 1999). Süreç türleri ve ilişkili alt ulamları Tablo 2'de gösterilmektedir (Martin, Matthiessen ve Painter 1997: 102).

Tablo 2: Süreç Türleri ve Alt Ulamları

Süreç Türü	Alt ulam	Örnek
<i>Maddesel</i>	Olay Hareket	Şeker eridi. Kahveyi karıştırdı.
<i>Zihinsel</i>	Algı Biliş Sevgi/hoşlanma	Arabayı gördü Adını unuttu Müzikten hoşlanır
<i>İlişkisel</i>	Niteleyici Tanımlayıcı	Maggie güçlüydü. Maggie liderimizdi.
<i>Davranışsal</i>		Kadın fıkraya güldü.
<i>Sözel</i>		Kadın yanıt verdi.
<i>Varlıksal</i>		Bir zamanlar güzel bir prenses varmış.

Süreçlerin katılımcıları, sürecin türüne göre farklı görevler üstlenmekte; bu nedenle, farklı kavramlarla anılmaktadır. Örneğin, maddesel süreçlerin katılımcıları *Kılıcı* ve *Erek* iken; zihinsel süreçlerin katılımcıları *Algılayan* ve *Olgudur*.

Çevresel öğeler, tümcede süreç ve katılımcıların dışında kalan, sürece katılımcılardan daha dolaylı bir biçimde katkıda bulunan öğelerdir. Bu öğeler, sürece “zaman, yer, amaç, neden, koşul, ödünleme” gibi anlamlar katarlar (Martin, Matthiessen ve Painter 1997: 104).

Bizim çalışmamızda inceleme nesnemiz olan tarih metinlerinde nedensellik örüntülerinin nasıl kurgulandığı araştırılmaktadır. Nedensellik, metnin birimleri arasında mantık-anlambilimsel ilişkiler kurulmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu da, düşünsel üstişlevin mantıksal işlev boyutunu kapsayan bir inceleme gerektirmektedir. Bu nedenle, bir sonraki alt başlıkta mantıksal işlev kapsamlı olarak ele alınmaktadır.

2.1.2.1.2. Mantıksal İşlev

Mantıksal işlevde, yaşantısal işlevden farklı olarak, her süreç tek başına incelenmez; süreçlerin diğer süreçlerle ilişkileri de irdelenir. Burada söz konusu olan mantık, dilin doğasında bulunan dilbilgisel mantıktır. Yaşantılarımızı kurgulayan değişiklikler birbirinden bağımsız değildir; bir deneyim diğerine neden olur. Bu deneyimler, yaşantısal işlevi kodlayan süreçler aracılığıyla ifade edilir. Dilbilgisi ile tümceler arasında bağlantı noktaları oluşturularak süreçler arasında ikili ilişkileri kurgular. Süreçler arasındaki bu ilişki zamanda sıralılık, neden ya da sonuç ilişkisi olabilir. Düşünsel üstişlevin bir alt işlevi olan mantıksal dizgenin bölümleri, bir tümcenin süreci, katılımcıları, çevresel öğeleri arasında olduğu gibi organik bir yapılanma ilişkisi içerisinde değildir. Mantıksal dizgede her öge sürecin tümünü temsil eder; öğelerin arasında *yineleme* ilişkisi bulunmaktadır (Halliday ve Matthiessen, 1999: 519); başka bir ifadeyle, tümcenin sürecinin bir ya da daha çok olay aracılığıyla yorumlanması gerekir (<http://arxiv.org/abs/cs/0610004>).

Dil dizgesinin mantıksal bileşenini *işlev-anlambilimsel* ilişkiler oluşturmaktadır ve bu ilişkinin iki dizgesel boyutu bulunmaktadır: (i) *Karşılıklı bağımlılık*: Eşit ve bağımlı tümceler dizgesi ve (ii) *Mantık-anlambilimsel dizge*: tümcelerarası ilişkiler dizgesi. Bu iki dizge tümceleri betimlemede işlevsel çerçeveyi oluşturur (Halliday, 1994: 216). Halliday, tümceyi geleneksel dilbilgisinden farklı bir biçimde, *dizgeci-işlevsel* bir bakış açısıyla yorumlamaktadır. Bu yoruma göre, bir ad öbeğinin bir öbek başı ve onu niteleyen diğer sözcüklerden oluştuğu gibi, tümce de bir baş tümce ve onu niteleyen diğer tümcelerden oluşan *tümce girişikliği*dir (clause complex). Buna göre, geleneksel dilbilgisindeki tümce imla kurallarıyla ilgilidir ve iki nokta arasındaki birimdir. Oysa tümce girişikliği dilbilgisinin bir bileşenidir ve tümcelerin işlevsel olarak düzenlenmesine tam bir açıklık getirmektedir (1994: 215–216; 1994: 216):

I don't mind if you leave as soon as you've finished as long as you're back when I need you.

(İhtiyacım olduğunda geri geldiğin sürece, bitirir bitirmez ayrılmanın benim için bir mahsuru yok.)

(Halliday, 1994: 217)

Yukarıda verilen örnek, tümceleri aralarında karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunan bir tümcedir:

I don't mind   if you leave   as soon as you finish
1   2   3

as long as you're back   when I need you.
4   5

I don't mind if you leave as soon as you finish as long as you're back when I need you.

Bu tümcelerin her biri kendisinden önce gelen tümceye bağlıdır. İlk üç tümce birinci grubu, 4. ve 5. tümceler ona bağlı olan ikinci grubu oluşturmaktadır. Halliday, tümceler arasındaki bu ilişkiyi tıpkı bir ad ya da eylem grubundaki sözcükler arasında olduğu niteleme ilişkisi olarak tanımlamaktadır (1994: 217–218). Tümceler arasındaki niteleme ilişkisi dizgesel olarak, yukarıda da belirtildiği gibi, iki ayrı boyutta incelenmektedir:

1) **Karşılıklı bağımlılık ilişkisi:** Niteleme ilişkisinin tümcenin bir ögesinin diğerini niteleme ilişkisidir. Bir ögenin diğerini nitelediği durumda, iki ögenin konumunun birbirine eşit olmadığı, niteleyen ögenin nitelenene bağımlı olduğu ilişkideki tümceler ya da süreçler *bağımlı tümceler* olarak adlandırılır ve bu tür tümceler birbiriyle “iken, -dEn önce/sonra, eğer, çünkü” gibi bağlaçlarla bağlanır (Halliday, 1994: 217–218).

İki ögenin birbiriyle eşit konumda olarak kurgulandığı tümceler *eşit tümceler* olarak adlandırılmaktadır. Eşit tümceler/süreçler birbiriyle “ve, ya da, ama, fakat, bu nedenle” gibi bağlayıcı bağlaçlar yardımıyla bağlanır. Geleneksel dilbilgisinde ise bunlara “sıralama bağlaçları” denmektedir. Dildeki mantıksal yapıların hepsi ya eşit ya da bağımlı tümcelerdir (Halliday, 1994: 218; Halliday ve Matthiessen, 1999: 521). Tablo 3’te ve Tablo 4’te bağımlı ve eşit tümce türü örnekleri verilmektedir (Bkz. s. 33, 34).

2) **Mantık-anlambilimsel ilişki:** Tümceler (eşit ve bağımlı tümceler) arasındaki ilişkilerin doğasıyla ilgilidir. Mantık-anlambilimsel ilişkilerin kurdukları temel ilişkilere göre genel olarak iki türü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, *genişletme*dir. Bu ilişkide, iki süreç aynı yaşantı dizisine aittir ve süreçlerden ikincisi birincisinin genişletilmesiyle yorumlanır (Halliday, 1985: 219, 398; Martin, Matthiessen, ve Painter 1997: 171–172; Halliday ve Matthiessen, 1999: 520).

Bir süreci *genişletme*, onu ayrıntılandırarak yapılabilir. *Ayrıntılama*, söz konusu süreci yineleyerek, örneklendirerek ya da daha açık bir duruma getirerek yapılabilir. Genişletmenin bir başka biçimi, ikinci süreci birinci sürece eklemek ya da seçenek sunma amacıyla kurgulayarak *uzatma*dır. Bu biçimde bir genişletme yapmak amacıyla dilbilgisel olarak “ve, ya da, bunun yanı sıra, bunun yerine, ama” gibi bağlaçlar kullanılır. Genişletmenin üçüncü türü, zaman, neden, koşul, ödünleme ve araç gibi belli anlambilimsel ilişkiler kurarak birinci süreci diğerleriyle *geliştirme*dir. Bu tür bir genişletmede, “iken, eğer, -E rağmen, çünkü” gibi bağlaçlar tümceyi genişletmek amaçlı; “o zaman, bu nedenle, böylece” gibi bağlaçlar da anlamı geliştirilen süreci genişletmek amacıyla kullanılır (Halliday ve Matthiessen, 1999: 521). Bu yapılara daha sonra “Birleştirme” başlığı altında tekrar

değnilmektedir. Tablo 3'te eşit ve bağımlı tümcelerde genişletme ilişkisi türlerine ilişkin örnekler verilmektedir (Halliday, 1985: 220).

Tablo 3: Eşit ve Bağımlı Tümcelerde Genişletme İlişkisi Türleri

Genişletme		Eşit Tümceler	Bağımlı Tümceler
	<i>Ayrıntılama</i>	John didn't wait; he ran away. (John beklemedi; kaçtı.)	John ran away, which surprised everyone. (John kaçtı; (ki) bu da herkesi şaşırttı.)
	<i>Uzatma</i>	John ran away, and Fred stayed behind. (John kaçtı, Fred geride kaldı)	John ran away, whereas Fred stayed behind. (John kaçtı; oysa Fred geride kaldı.)
	<i>Geliştirme</i>	John was scared, so he ran away. (John korkmuştu; bu yüzden kaçtı.)	John ran away, because he was scared. (John kaçtı, çünkü korkmuştu.)

Mantıksal ilişkilerin ikincisi *yansıtma*dır. Yansıtma ilişkisinde ikinci süreç farklı bir yaşantı dizisine ait olarak kurgulanır ve diğeriyle karmaşık bir anlambilimsel düzlemde yansıtılır (Halliday, 1985: 219, 398; Martin, Matthiessen, ve Painter 1997: 171–172; Halliday ve Matthiessen, 1999: 520).

John reported that Mary had told him that Fred had said the day would be fine.

(John, Mary'nin ona Fred'in kendisine güzel bir gün olacağını söylediğini bildirdi.)

(Halliday, 1985: 217)

Yukarıdaki örnek tümcede, ikincil konumdaki tümce (*that Mary had told him that Fred had said the day would be fine.*) kendisini bir düz söz olarak konumlayan birincil tümce (*John reported*) aracılığıyla yansıtılmaktadır.

Yansıtma ilişkisinde, bir süreç diğlerinin kurgulanması amacıyla kullanılır; böylece ikinci süreç bir kişinin düşüncesinin ya da söylediklerinin bir temsili olur. Yansıtma amacıyla "...düşünüyor; ...(onun)...yapmasını istiyor" gibi zihinsel süreçler ya da "... (ona)... söyledi; ...(ona)... emretti" gibi sözel süreçler kullanılır. Böylece, ikinci tümce kendisini bir düzsöz ya da düşünce olarak konumlandırana tümceyle yansıtılır (Halliday, 1985: 219; Halliday ve Matthiessen, 1999: 521). Tablo

4'te eşit ve bağımlı tümcelerde yansıtma ilişkisi türlerine ilişkin örnekler görülmektedir (Halliday, 1985: 220)

Tablo 4: Eşit ve Bağımlı Tümcelerde Yansıtma İlişkisi Türleri

	Eşit Tümceler		Bağımlı Tümceler
	<i>Dzsz</i>	John said: "I'm running away" (John dedi ki, "Kaçıyorum".)	John said he was running away. (John kaçtığını söyledi.)
Yansıtma	<i>Fikir/Düşünce</i>	John thought to himself: "I'm running away" (John kendi kendine düşündü: "Kaçıyorum".)	John thought he would run away. (John kaçacağını düşündü.)

Daha önce belirttiğimiz gibi, alışmamızda Türkçede nedenselliğin tarih metinlerinde ne türden dilsel araçlarla kurgulandığı araştırılmaktadır. Yukarıda verilen açıklamalar doğrultusunda, kuramsal ereve olarak DİD Modeli'nde sözü edilen dilin düşünsel stişlevinin bir türü olan mantıksal işlevin bir metindeki tümceler ve süreçler arasında mantıksal ilişkiler kurmak aracılığıyla kullanılan genişletme ilişkisi incelenmektedir. Martin (1991) doğrultusunda yansıtma tümceleri incelememizin dışında tutulmuştur.

Düşünsel stişlev bağlamında dil, insan yaşantılarını, insanın deneyimleme kapasitesini çok boyutlu ve oldukça esnek bir anlambilimsel alan yaratarak kurgular. Bir anlam birçok farklı dilsel araç ya da biçim kullanılarak ifade edilebilir. Bu ifade biçimlerinden bir de düşünsel eğretilerdir. Aşağıda bu biçime daha ayrıntılı olarak değinilmektedir.

2.1.2.1.3. Düşünsel Eğretileme

Eğretileme, genel anlamda bir sözlüksel birimin (sözcüğün) başka bir anlamda kullanılması ya da kısaca anlam aktarımıdır. Düşünsel eğretileme ise, anlam aktarımının farklı türden tümce öğeleri arasında gerçekleşmesidir. (Martin ve Rose, 2003: 103–104). Düşünsel eğretilemenin *mantıksal eğretileme* ve *deneyimsel eğretileme* olmak üzere iki türü bulunmaktadır (Halliday, 1985: 343–353; Martin, 1992: 406–407; Martin ve Rose, 2003: 103–104).

Deneyimsel eğretileme, tümcenin öğeleriyle ilgilidir. Deneyimsel eğretilemde:

- (i) Bir süreç ya da nitelik bir *ŞEY* olarak (ad ya da ad öbeğine dönüştürülerek) tekrar kurgulanabilir. Örneğin, “evlenmek” süreci ya da bir nitelik olan “evli” sözcüğü anlam aktarımıyla bir *ŞEY* “evlilik” olarak ifade edilebilir;
- (ii) Bir süreç ya da sürecin niteliği bir şeyin niteliği olarak tekrar kurgulanabilir. Örneğin, “saygı duymak” süreci bir şeyin niteliği biçiminde “saygın üyeler” olarak; sürecin bir niteliği “denizaşırı çalışmak” bir şeyin niteliği olarak “denizaşırı çalışmalar” biçiminde tekrar kurgulanabilir (Martin ve Rose, 2003: 104–105).

Deneyimsel eğretileme aracılığıyla, katılımcılar ve somut şeyleri içeren süreçlerden soyut şeyler arasındaki ilişkilere doğru anlam aktarımı gerçekleşmektedir; böylece, onları *ŞEY*ler olarak sayma, betimleme, sınıflandırma, nitelendirme ve anlamını genişletme olanağı elde edilir. Örneğin, “evlenme”, “çok kısa bir evlilik” olarak nitelendirilebilir ve anlamı genişletilebilir (Martin ve Rose, 2003: 104).

Deneyimsel eğretileme aracılığıyla somut biçimde ifade edilen anlamdan, anlamın soyut bir biçimde ifade edilmesine doğru bir anlam farklılığının yaratılmaktadır. Bu durumu aynı zamanda bizim çalışmamızın da ilişkili olduğu, toplumsal etkinliklerin doğasıyla ilgili kesit dil değişkeni *alan* açısından değerlendirecek olursak, somut ve soyut anlam arasındaki fark modern kültürlerde ailelerin ve toplumların günlük etkinlik alanlarıyla hukuk, tıp ya da eğitim gibi bilimsel işkolları ve toplumsal kurumların alanları arasındaki farkı yansıtmaktadır. Günlük alanlar, temel olarak etkileşim içerisinde olan konuşmacılar arasındaki kişisel ilişkiler tarafından düzenlenirken, sözünü ettiğimiz diğer alanlar daha çok yazılı kayıtlar tarafından düzenlenmektedir (Martin ve Rose, 2003: 107).

Mantıksal eğretileme, tümceler arasındaki bağlaçların bir süreç, nitelik, çevresel öge ya da bir kavram/*ŞEY*miş gibi tekrar kurgulanmalarıyla ilgilidir. Mantıksal eğretileme, deneyimsel eğretilmeyi de içerir. Yazarların mantıksal

eğretileme kullanma nedenlerinden biri, olaylar ya da savlar arasındaki ilişkileri değerlendirirken derecelendirmelerini, numaralandırılmalarını, sınıflandırılmalarını ve nitelendirilmelerini sağlamaktadır. Örneğin, “ilk (kez), birinci, ikinci (neden), sayesinde, (en) önemli, (en) temel” gibi (Martin ve Rose, 2003: 140–141):

(Atatürk'ün) Gençliğe duyduğu bu güvenin iki önemli nedeni vardır. İlk neden, Atatürk'ün kendisinin de "genç" olmasıdır. Doğaldır ki 1923'ten sonra Atatürk orta yaşlıdır ama zamanındaki pek çok devlet adamına oranla gençtir. .... Atatürk'ün gençliğe güvenmesindeki ikinci neden ise tarihsel koşullardan kaynaklanır. Bildiğiniz gibi Türk tarihine, XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri genç aydınlar yön vermektedir. Atatürk, Türk gençliğinin yurdun geleceğini üstleneceğini çok doğal olarak kabul etmiştir.

(Lise III- Metin 6)

Bu örnekte sav “Atatürk gençlere güvenmekteydi”dir. Yazar, bu savını dayanaklarla açıklarken “iki önemli neden” ifadesini kullanmakta; böylece, nedenleri vurgulayarak sıralamaktadır. Oysa neden-sonuç bağlacı kullanarak bu işlevleri yerine getiremeyeceği açıktır: “Atatürk, kendisinin de genç olmasından dolayı gençliğe güvenmekteydi” ya da “Atatürk gençliğe güvenmekteydi. Çünkü kendisi de gençti”. Bu biçimde bir ifadenin mantıksal eğretileme yoluyla kullanıldığı biçiminden çok daha zayıf ve vurgusuz olduğu görülmektedir.

Mantıksal eğretilemenin bir başka işlevi, deneysel eğretilemelerle birleştirilerek etkinlik dizilerinin daha küçük ve böylece daha denetlenebilir bilgi parçaları haline getirilebilmesidir. Örneğin, “bu yüzden/nedenle” bağlacı bir ŞEY olarak “sonuç/sonucunda” sözcüğüyle; “eğer” bağlacı “şart/koşul/durum” olarak tekrar kurgulanabilir. Mantıksal eğretilemenin bu işlevi belli aralarla olayı tekrarlamaya yöneliktir. Bunun yanı sıra, mantıksal eğretileme ile bağlaçlar bir nitelik olarak kurgulanarak süreçleri ya da kavramları/ŞEYleri nitelendirmek amacıyla kullanılabilir (Martin ve Rose, 2003: 141).

Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşayı Padişaha çok bağlı samiyordu. Vahdettin bu büyük askeri kendisine şeref yaveri atamıştı. Mustafa Kemal Paşa, siyasete de karışmamış, savaş sırasında sadece görevini yapmıştı. Böyle birinin dokuzuncu ordu müfettişliğine atanması iyi olurdu. Doğu illerinde onun sayesinde padişaha bağlı bir yönetim sürdürebilirdi.

Damat Ferit, bu gerekçe ile Mustafa Kemal Paşayı Erzurum'a göndermişti. Ama daha Samsun'a çıkar çıkmaz Paşanın ne gibi işler yaptığını biliyoruz. Damat Ferit'in, Mustafa Kemal Paşa hakkında beslediği umutlar suya düşmüştür. Bu nedenle, Paşanın görevden alınmasında da büyük rol oynamıştır. .... Artık yurdunu seven ve yurdunun kurtarılmasını isteyen herkes onun arkasındaydı. İstanbul'daki aydınların çoğu da onu desteklemeye başladılar. Kamuoyu giderek Mustafa Kemal'in yanında yer alıyordu. Bu durum karşısında Padişah, yeni bir taktiğe başvurdu. Mustafa Kemal Paşa ile iyi geçinme yolunu denemek istedi. Bunun ilk koşulu da Damat Ferit'in görevden alınmasıydı.

(Lise III- Metin 3)

Yukarıda verilen örnek metinde Damat Ferit'in Mustafa Kemal'i neden padişaha çok bağlı sandığını ve bu düşüncesinin ne gibi sonuçlara yol açtığını öğrenmekteyiz. Metindeki mantıksal eğretilmeleri incelersek, “böyle biri, bu gerekçe ile, bu durum karşısında” ifadeleri ile metinde daha önceki olaylara gönderimde bulunmaktadır. Ayrıca, “Bu nedenle, ilk olarak Damat Ferit'i görevden alması gerekiyordu” gibi bir sonuç tümcesi yerine mantıksal eğretilme kullanılarak, bu durum “*Bunun ilk koşulu da Damat Ferit'in görevden alınmasıydı*” biçiminde ifade edilmiştir ve sonuç bağlacı “ilk koşulu” mantıksal eğretilmesiyle tümcenin süreci “*(Damat Ferit'in) görevden alınmasıydı*” nitelenmektedir.

Eggins, Wignell ve Martin, tarih metinlerinde aralarında nedensellik ilişkisi olan etkinliklerin çevresel öge, katılımcı ve ilişkiyel ya da maddesel süreçler kullanılarak yeniden düzenlendiğini ve neden-sonuç ilişkisinin kurgulandığını belirtmektedir (1993: 91–92). Neden-sonuç ilişkilerinin bu biçimde tümce-içi öğelerle kurgulanması, nedenselliğin soyutlanarak ifade edilmesi anlamına gelmektedir:

(1) *Düşmana karşı direnişin giderek artması*, bazı bölgelerde zafer sayılabilecek başarıların *kazanılması*, millî bilincin güçlenmesine yardımcı olmuştur. (Katılımcı)

(Lise III- Metin 6)

(2) *Milliyetçilik akımı Rusların Balkan ulusları üzerindeki propagandası ile birleşince* bu yarımada da *ayaklanmalar başladı*. (Çevresel öge)

(Lise III- Metin 3)

(3) Balkanlarda çıkan ayaklanmaları daha çok Rusya *kışkırtıyordu*.

(Lise III- Metin 1)

(4) *Türk milletinin durmadan gelişmesi, inkılâpçı düşüncenin bütün kuşaklara egemen olması ile mümkündür.* (İlişkisel Süreç)

(Lise III- Metin 6)

Örnek (1)'deki neden-sonuç ilişkisi somut olarak, “Düşmana karşı direniş giderek **arttı**; bazı bölgelerde zafer sayılabilecek başarılar **kazandı**. **Böylece**, millî bilinç güçlendi”, biçiminde ifade edilebilir. Oysa yazar, “art-” ve “başarı kazan-” eylemlerini adlaştırarak düşünsel eğretileme yoluyla soyut olarak nedenselliği ifade etmek üzere kurgulamıştır. Gerçek katılımcıların yok edilerek süreçlerin bu biçimde bir *ŞEY* olarak olayın katılımcıları olarak kodlanması, onlara kendi başlarına var olma özelliği vermektedir.

Örnek (2)'de “Milliyetçilik akımı Rusların Balkan ulusları üzerindeki propagandası **ile birleşince**” ad öbeği yarımada meydana gelen ayaklanmaların nedenini açıklayan bir çevresel öge olarak kurgulanmıştır.

Örnek (3)'te “kışkırt-” eylemi bu bağlamda maddesel bir süreçtir. Balkanlarda çıkan ayaklanmalara Rusya neden olmaktadır. Bu tümce bir sonuç yantümcesi olarak, “Balkanlarda ayaklanmalar çıktı. Çünkü Rusya bu devletleri kışkırttı” ifade edilebilir. Yazar, olayın nedenini sıfat işlevli bir yantümceyle ve neden-sonuç ilişkisini de maddesel bir süreç kullanarak yeniden düzenlemiştir. Böylece, olayın nedeni soyut bir biçimde ifade edilmektedir.

Örnek (4)'te yine “geliş-” ve “egemen ol-” süreçleri adlaştırılarak ilişkisel bir süreç aracılığıyla neden ve sonucu biçiminde düzenlenmiştir. Böylece yazar metnindeki bilgileri soyut bir biçimde tekrar düzenleme olanağına sahip olmuştur (Eggins, Wignell ve Martin, 1993: 94).

Örneklerden anlaşılacağı gibi, düşünsel eğretileme yazara kendi önem verdiği noktaları vurgulayacak ve savlarını yapılandırarak biçimde metnini düzenleme olanağı sağlamaktadır. Ayrıca, yazarın önemli ya da farklı bulduğu bir

deneyimi genel eylemler, davranışlar vb. olarak soyutlama yoluyla genelleştirmesini de sağlar. Bir metinde düşünsel eğretilmelerin yoğunluğu, o metnin anları metni özelliğini taşımadığını, bir açıklama ya da sav metni olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Eggs, Wignell ve Martin, 1993: 81, 96).

Martin ve Rose, metinlerde kullanılan düşünsel eğretilmelerin (deneyimsel ve mantıksal eğretilmelerin) çözümlenmesinin eğitim alanına getireceği katkılardan söz etmektedir. Düşünsel eğretilmelerin çözümlenerek, yani süreç, katılımcı ve çevresel öğelerin açık bir biçimde ifadesiyle ya da eğretilmenin kullanıldığı tümceler bağlaç kullanılarak yeniden ifadesiyle, öğrencilere düşünsel eğretilmenin anlamı ve işlevi öğretilir. Bunun yanı sıra, düşünsel eğretilmenin yazılı dilde daha yoğun kullanılması nedeniyle, sözlü dil özelliklerinden yazılı dil özelliklerini taşıyacak biçimde bir müfredat oluşturulabilir (2003: 144).

Düşünsel eğretilmelerin çözümlenmesinin başka bir yararı, düşünsel eğretilmeyle örtük bir biçimde sunulan katılımcı rollerinin ve mantıksal savların açığa çıkarılabilmesidir. Bu da eleştirel söylem çözümlerinde kılıcı ve etkilenen rollerinin ve neden-sonuç ilişkisi gibi örtük mantıksal ilişkilerin açıkça gösterilmesini sağlayacaktır (Martin ve Rose, 2003: 144).

2.1.2.2. Metinsel Üstişlev

Halliday'e (1994: xxii-xxiii) göre metin, gerçek durumlarda gerçek insanlar tarafından iletişim amacıyla kullanılan sözlü ya da yazılı dildir. Metin incelemesiyle dil dizgesini ve konuşucu ya da yazarların bağdaşık bir anlam üretebilmeleri ve işleyebilmelerini nasıl sağladıkları daha iyi anlaşılabilir. Dilin metinsel üstişlevi, metnin yaratılmasında tümceler sistematik olarak nasıl düzenlendiğiyle ilişkilidir (Halliday ve Matthiessen, 1999: 528).

DİD modelinde metin yapısının temel ilkesi, metni ona belli işlevler katan ve metinde birbiri arkasına sıralanan öğelere ayırmaktır. Bu işlevsel basamakların her biri belli dilbilgisel ve sözlüksel seçeneklerin belli yapılandırmaları tarafından

oluşturulur. Bu basamaklar birlikte işlev görerek ait oldukları metin türünün ya da metin tipinin sözbilimsel hedeflerini gerçekleştirirler. Örneğin, *tarihsel öyküleme* alt metin tipinin basamakları, (i) *artalan* (önceki tarihsel olayları özetlemek); (ii) *olayların kaydı* (zamanda olaylar zaman içerisinde göz önüne serildikçe olayları sıraya koymak); ve bu tipte zorunlu bir basamak olmayan (iii) *çıkartımdır* (kaydedilen olayların tarihsel önemini belirtmek) ve bu aşamalar bir bütün olarak “geçmiş kaydeden” metin türünün toplumsal amacını yerine getirmektedir (Coffin, 2000: 94).

Dilin metinsel üstişlevinde metnin iki bileşeninden söz edilmektedir (Halliday ve Matthiessen, 1999: 530; Eggins, 1994: 66; Stillar, 1998: 17; Halliday, 1985, 1994):

1- Yapısal bileşen:

Metnin yapısal bileşeni tümcelerın metinsel düzenlenmeleriyle, başka bir ifadeyle tümcenin dilbilgisiyle ilişkilidir.

a) *Verilmiş ve yeni bilgi (bilgi yapısı ve odak)*: Konuşucunun/yazarın etkin bir biçimde iletişim kurabilmesi için dinleyicisi/okuyucusu ile önceden paylaştığı ve iletmek istediği mesajı içeren bilgi birimleridir. Konuşucunun/yazarın okuyucusuyla daha önce paylaştığı bilgi genellikle tümce başında bulunur ve *verilmiş bilgi* olarak adlandırılır. Konuşucunun/yazarın iletmek istediği mesajı içeren bilgi ise *yeni bilgidir*. Bu iki birim *bilgi birimi* olarak adlandırılmaktadır. Verilmiş bilgi genellikle tümce başında, yeni bilgi ise tümcenin ikinci yarısında sunulur (Bloor ve Bloor, 1995: 66):

(*Balkan uluslarının çoğu, Ruslar gibi İslâm'dı.*)

Onlar da Ruslar gibi Ortodoks mezhebine bağlıydılar.
Verilmiş bilgi Yeni bilgi

(Lise III- Metin 1)

Yukarıda verilen örnekte, “onlar” *verilmiş bilgidir*; yani yazar okuyucusuna daha önce Balkan uluslarından söz etmiştir. “Ruslar gibi Ortodoks mezhebine

b) *Eksiltme*, bir tümcenin, tümce bölümünün ya da sözlüksel bir öge içeren eylem ya da ad grubunun bir bölümünün metinde daha sonraki bir bölümde olumlu bir eksiltme dzenegiyle, yani işlemi oluşturmak amacıyla gereken bir yerde hiçbir Şey sylenmeyerek nvarsayılmadır. Bu eksiltme, “Bulaşıkları kim yıkayacak?” sorusuna verilen “ben değil” yanıtında olduğu gibi yapı boş bırakılarak (“bulaşıkları ben yıkamam” yerine) ya da “ben yaparım” örneğinde olduğu gibi yerine onun yerine geçecek bir başka ge kullanılarak, yani *değiştirme*le gerçekleştirilebilir.

c) *Sözlüksel bağlaşıklık*, metinde sürekliliğin sözcük seçimi ile sürdürülmesidir. Bu seçim, sözcüklerin yinelenmesi, ya da önceki sözcükle eşanamlılık ya da çağrışımsal anlam ilişkisi kurularak ya da anahtar sözcüklerin metin içinde yer alması ile yapılabilir. “Yolda *kırmızı gmlekleli bir ocuk* gördük. *ocuk* büyük bir iştahla elindeki kurabiyeyi yiyordu. Kurabiyenin üzerinde çikolata parçaları vardı” örneğinde, metinde süreklilik sözcük yinelenmesiyle sağlanmaktadır. 2. tümcedeki “ocuk”, 1. tümcede sözü edilen yolda gördüğümüz, “elindeki kurabiyeyi büyük bir iştahla yiyen ocuk”tur. 3. tümcedeki kurabiye de, 2. tümcede sözü edilen, çocuğun büyük bir iştahla yediği kurabiyedir. Böylece, sözcüklerin metinde yinelenmesiyle sözlüksel bağlaşıklık sağlanmaktadır.

d) *Birleştirme*, bir tümce ya da karmaşık tümce ya da daha uzun bir metin bölümünün takip eden tümceyle ayrıntılama, uzatma ya da geliştirme gibi bir dizi anlambilimsel ilişki kurması olarak betimlenebilir. “ bardak su içtim. Çünkü çok susamıştım” örneğinde, “nk çok susamıştım” ifadesi, “ bardak su içtim” tümcesini neden-sonuç ilişkisi kurarak geliştirmektedir.

Çalışmamızda metinlerin sözlük-dilbilgisel özellikleri saptanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle, aşağıda birleştirme olgusuna ve bağlaçlara daha kapsamlı olarak yer verilmektedir.

2.1.2.2.1. Birleştirme

Bir bağlaşıklık örüntüsü olan birleştirme ya da birleştirme örüntüleri yazarın metnin bölümleri arasında mantıksal ilişkileri nasıl yarattığını ve ifade ettiğine

gönderimde bulunur (Eggins, 1994: 105) ve metnin tümceleri arasında mantıksal-anlambilimsel ilişki kurulmasını ve ikinci tümcenin aracılığıyla birinci tümcenin anlamının genişletilmesini sağlar (Halliday, 1985: 219). Birleştirme öğeleri taşıdıkları belli anlamlar nedeniyle dolaylı olarak bağlaşıklığı sağlarlar. Kendilerinden önce ya da sonra gelen metne ulaşılmasında birincil araçlar olmamalarına karşın, söylemde diğer bileşenlerin varlığını önvarsayan belli anlamları ifade ederler (Halliday ve Hasan, 1976: 226).

Tümceleri birbiriyle birleştirmek toplumsal etkinliklerin farklı alanlarını kurgulamak amacıyla kullanılabilir. Örneğin, öykülerde olaylar birbirleriyle belli bir zaman dizisiyle bağlanırken, ikna metinlerinde bağlaçlar varsayımlardan sonuçlara kanıt gösterme amacıyla savın mantığını oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır (Martin ve Rose, 2003: 111). *Ayrıntılama*, *uzatma* ve *geliştirme* olmak üzere üç ana tür birleştirme örüntüsünden söz edilmektedir (Halliday,1985: 219; Halliday ve Matthiessen, 1999: 521).

Ayrıntılama, bir tümcenin diğer tümceyi ya da tümcenin bir bölümünü tekrar ifade etme, detaylandırma, yorumda bulunma, açıklama ya da örneklendirerek ayrıntılandırmasıdır. Ayrıntılama ilişkisinde “örneğin, aslında, şunu demek istiyorum” gibi birleştirme ifadeleri kullanılmaktadır (Halliday, 1985: 220).

Uzatma, bir tümcenin diğer tümceyi yeni öğeler ekleyerek, seçenekler sunarak ya da istisnalar sunarak daha uzun hale getirmesidir. Uzatmada “ve, ya da, öte yandan, bunun dışında, aynı zamanda, aksine” gibi birleştirme ifadeleri /bağlaçları kullanılmaktadır (Halliday, 1985: 220).

Geliştirme, bir tümcenin bir diğerinin anlamını zaman, karşılaştırma, neden, koşul, ödünleme gibi boyutlar açısından genişletme yollarıdır. Halliday, geliştirmenin “-dAn sonra, -dEn önce, iken, eğer, ise, -E rağmen, fakat, ancak” gibi bağlaçlarla sağlanabildiğini ifade etmektedir (1985: 220).

Çalışmamızın konusunu oluşturan *nedensellik*, metinlerde yukarıda sözü edilen çeşitli birleştirme örüntüleri kullanılarak kurgulanabildiği gibi, bağlaçları içeren sözcükler dışında başka tür sözcüklerin kullanılmasıyla da gerçekleştirilebilir. Bu sözcükler *hatta, hala, henüz, de/da* gibi “süreklilik sağlayıcılar” (continuatives) olabildiği gibi; örneğin iki olay arasındaki nedensellik ilişkisini kurgulamak amacıyla “neden olmak, sağlamak” gibi eylemler, “neden, sonuç” gibi adlar da olabilir. Bu dilsel yapıların kullanımıyla birleştirme açık olarak sağlanabildiği gibi, herhangi bir belirtici kullanılmaksızın, sadece tümcelerin yan yana getirilerek **örtük** olarak da tümceler arasında birleştirme ilişkisi sağlanabilir. İki tümce arasında açık bir birleştirme ifadesinin bulunmaması, tümceler arasındaki nedensellik ilişkisini bozmaz (Halliday ve Hasan, 1976; Halliday, 1985; Coffin, 2000; Degand, 2000: 689; Martin ve Rose, 2003). Aşağıda verilen metinde, tümceler arasında örtük nedensellik ilişkileri bulunmaktadır. Bu ilişkileri göstermek amacıyla tümcelerin ne türden nedensellik ilişkisi içerisinde olduğu parantez içinde eklenen bağlaçlarla gösterilmiştir:

Damat Ferit devlet yönetiminde yetersizdi ve işgal güçlerinin adamıydı. Damat Ferit'e göre yapılması gerekli bir tek şey vardı. O da işgal güçlerinin buyruklarına kayıtsız şartsız uymaktı.(Çünkü) Yurdun parçalanmasına engel olmak olanaksızdı. (Bu nedenle) Bize ne bırakılırsa onunla yetinmek gerekliydi.(Çünkü) İşgalcilere karşı her direniş, onları daha çok kızdırır ve isteklerini artırırdı. Bu nedenlerle Anadolu'da başlayan teşkilâtlanma sakat ve yanlış bir şeydi.

(Lise III- Metin 3)

Görüldüğü gibi, tümceler arasında açık bir neden-sonuç belirticisi olmaksızın, olay örgüsüyle tümcelerin sadece yan yana getirilmesiyle nedensellik ilişkileri kurgulanabilmektedir.

Bilindiği gibi, çalışmamızda Türkçe tarih metinlerinde nedenselliğin nasıl kurgulandığı araştırılmaktadır. Nedensellik, genel olarak tümcelerin örtük ya da açık olarak birleştirilmesi ile ve yukarıda tanıtılan birleştirme/genişletme örüntülerinden *geliştirme* mantıksal-anlambilimsel ilişkisi aracılığıyla kurgulanmaktadır (Halliday, 1985: 399–401). Metinde tümceleri (süreçler ve çevresel öğeler) arasında geliştirme

ilişkisiyle ilişkilendirmek amacıyla bazı dilsel yapılar kullanılmaktadır. Bu yapılardan biri de bağlaçlardır. Bir sonraki başlıkta bu yapılar ele alınmaktadır.

2.1.2.2.1.1. Bağlaçlar

Bağlaçlar, metindeki tümceler ya da bölümler arasında anlamlı, mantıksal bir ilişki kurmak amacıyla kullanılan bağlaşıklık bağlarıdır. Bağlaçların görevi, ifadeleri birbiriyle eklemek, karşılaştırmak, zamansal olarak sıralamak ya da nedenlerini, amaçlarını ya da şartlarını açıklamaktır. Bu anlamlar bir dizi içerisindeki ifadelerin birbiriyle olan mantıksal ilişki türleridir (Halliday ve Hasan, 1976; Eggins, 1994: 98; Martin ve Rose, 2003: 112).

Bağlaçlar genel olarak etkinlikleri birbirine birleştirme, deneyimleri olay dizileri olarak temsil etme rolüne sahiptir. Bağlaçların bir başka rolü de, savların basamaklarını birbiriyle birleştirmektir ve bu rol söylemin/metnin düzenlenmesi boyutuyla ilgilidir (Martin ve Rose, 2003). Bu nedenle, Halliday ve Hasan birleştirme ilişkilerinin metinsel olduğunu ve tümceler arasındaki ilişkiyi sağlayan genelleştirilmiş bağlantı türlerini temsil ettiklerini savunmaktadır. Bu bağlantıların neler olduğu tümcenin ifade ettiği anlama bağlıdır ve genel olarak bu anlamlar iki türdür: yaşantıların dilsel yorumunu temsil eden yaşantısal anlam ve konuşma ortamındaki katılımı temsil eden kişilerarası anlamdır (1976: 238).

Bağlaçlar dört başlık altında incelenebilir (Halliday ve Hasan, 1976: 238):

- Ekleyici
- Zıtlıdırıcı
- Nedensel
- Zamansal

Söz konusu bağlaç türleri, kurdukları mantıksal ilişki ve anlamları aşağıda verildiği gibi bir tabloyla özetlenebilir (Martin ve Rose, 2003'ten uyarlanmıştır):

Tablo 5: Birleştirme Türleri

Kurduğu mantıksal ilişki		Örnek	Anlam	
<i>Ekleme</i>	Ekleyici ilişki	ve, bunun yanında, de/da	Birbirine ekleme	
	Seçeneklendirici ilişki	ya da/veya		
<i>Karşılaştırma</i>	Benzerlik ilişkisi	gibi, benzer biçimde	Birbiriyle karşılaştırma	
	Zıtlık ilişkisi	fakat, halbuki, öte yandan, ama		
<i>Zaman</i>	Ardıllık ilişkisi	daha sonra, sonuç olarak, -dE/-dA	Zamansal olarak sıralama	
	Eşzamanlılık ilişkisi	iken, bu sırada, eşzamanlı olarak		
<i>Sonuç</i>	Neden olma ilişkisi	çünkü, bu yüzden, bu nedenle	Nedenleri açıklama	
	Araç olma ilişkisi	böylece, -ErEk		
	Amaç ilişkisi	İstek kaynaklı ilişki		(olsun/olur) diye, -mAk için,
		Korku/Çekince kaynaklı ilişki		...-mAsIn diye
	Şart ilişkisi	Açık, belirgin koşul ilişkisi		eğer, şayet, -dİğI sürece, -(i)se
Koşulu önleyici ilişki		-mAz -(i)se		

Tablo 5’te görüldüğü gibi, çalışmamızın konusunu oluşturan nedensellik ilişkileri açık olarak öncelikle neden, sonuç, amaç ve koşul tümceleriyle kodlanmaktadır. Halliday ve Hasan, yukarıda verilen tabloda görülen bu dört birleştirme türünün hepsinin bir alt sınıflandırması olarak değerlendirdikleri bir başka birleştirme ilişkisinden söz etmektedir: *içsel* ve *dışsal* birleştirme (1976: 239–240).

İçsel ve Dışsal birleştirme ilişkileri, birleştirme ilişkisinin *dışsal*, yani gerçek dünya mantıksal ilişkilerine gönderimde bulunduğu ya da yazarın birleştirme ilişkilerini metnini düzenleme amacıyla kullandığı ve olayları metne *içsel* olarak düzenlediği boyuttur (Eggins, 1994: 107; Halliday ve Hasan, 1976: 240). Halliday ve Hasan, birleştirme ilişkilerinin bu boyutunun diğer dört temel bağlama ilişki kadar net bir ayrımla belirlenemediğini; özellikle nedensel ilişkiler bağlamında bu ayrımın daha az belirgin olduğunu belirtmektedir ve bunun nedenini “neden” kavramının bir dereceye kadar yazarın yorumunu içermesiyle açıklamaktadır (1976: 257).

Yeni Türk Devleti’nin, gelişmiş bir toplum düzeyine ulaşabilmesi için günün koşullarına uygun bir medeni kanun gerekiyordu. Böyle bir kanunun hazırlanması uzun zaman alabilirdi. Bunun için bir kurul oluşturuldu. Oluşturulan bu kurul, Avrupa ülkelerinin medeni kanunlarını inceledi.

Sonunda Türk toplumunun bünyesine en uygununun 1912 tarihli İsviçre Medeni kanunu olduğu tespit edildi. Türkçeye tercüme edilen kanun, uzun çalışmalar sonucunda Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlendi. Böylece Türk Medeni Kanunu, 17 Şubat 1926'da kabul edilerek 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi.

(İlköğretim VIII- Metin 4)

Yukarıda verilen metinde nedenselliği kurgulayan yapılar incelendiğinde, bu yapıların metin dışı, gerçek dünya olaylarını çizgisel zaman ilişkisi içerisinde, yani zaman sırasına göre kurguladığı gözlenmektedir. Bu tür birleştirme ilişkileri dışsal birleştirme ilişkisi, bu işlevi yerine getiren bağlaçlar da dışsal bağlaç olarak adlandırılmaktadır. Aşağıda verilen metinde ise, yine benzer bağlaçlar kullanılmakta; ancak bu bağlaçların işlevleri bu kez farklıdır:

Ruslar ise bütün Doğu Anadolu'yu ve Boğazları alacaklardı. Böylece, bu devletin tarihsel rüyası gerçekleşmiş olacaktı. Görülüyor ki, bu paylaşma plânı, Türklere hemen hemen hiç yaşama alanı bırakmıyordu. Ancak bu paylaşma plânı bütünü ile uygulanamadı. Çünkü 1917 yılı sonunda Rusya savaştan çekildi. Anlaşma Devletleri, Bağlaşma Devletleriyle 1918'de ayrı ayrı barış yaptılar. Bu suretle paylaşma plânı değişikliğe uğradı. İngilizlerle Amerikalılar daha önce Rusya'ya bırakılan Doğu Anadolu'yu parçalayıp orada yeni devletler kurmayı bu arada Ermenilere de bir yurt vermeyi tasarlıyordu. Boğazlar bölgesi ise ortak bir yönetim altına alınacaktı. İşte, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın ağır koşullar içermesinin nedeni buydu.

(Lise III- Metin 2)

Bu metinde, neden-sonuç ilişkileri bir neden, bir sonuç olmak üzere nedensellik zincirleri biçiminde sunulmamakta, yazar olayları kendi görüşleri ve çözümlenmeleri doğrultusunda, kendi yorumunu da katarak sunmaktadır. Bu kez olaylar çizgisel zamana göre sıralanmamaktadır.

Çalışmamızın araştırma sorularını yanıtlayabilmek için birleştirme ilişkilerinin bu boyutunun daha yakından irdelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bir sonraki başlıkta bu boyut ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

2.1.2.2.1.2. İçsel ve Dışsal Birleştirme

Yukarıda da değinildiği gibi, *dışsal* birleştirme ilişkileri gerçek dünya mantıksal ilişkilerine gönderimde bulunan; metnin alanını oluşturan olayların düzenlenmesiyle ilgili olan ilişkilerdir. *İçsel* birleştirme ilişkileri ise, metnin kendi içerisindeki sözbilimsel ilişkilerdir; yazarın olayları metin-içsel (sözbilimsel) olarak düzenlenmesine gönderimde bulunur (Halliday ve Hasan, 1976; Martin, 1991; Eggins, 1994: 107; Martin ve Rose, 2003: 120). Örneğin;

(1) Diana çok meşguldü. *Önce*, kan bağısı yaptı. *Sonra*, Cenevre uçağına yetişti. *Son olarak*, konferansa katıldı.

(2) Diana cömert bir insandır. *Öncelikle*, düzenli olarak kan verir. *Sonra*, yardım çalışmalarına katılır. *Son olarak*, evi herkese açıktır.

(Eggins, 1994: 107)

Örnek (1)'de görüldüğü gibi, italikle yazılmış olan bağlaçlar gerçek zamandaki olayların açıklanmasına, yani Diana'nın eylemlerinin dışsal zaman olarak sıralanmasına gönderimde bulunmaktadır. Oysa örnek (2)'de aynı bağlaçlar oldukça farklı işlevdedir. Bu kez tümceler zamansal olarak düzenlenmemiştir. Bu örnekteki bağlaçlar yazarın bilgiyi sözbilimsel amaçları doğrultusunda düzenlediğine gönderimde bulunmaktadır (Eggins, 1994: 107). Örneğin, bu örnekte yazar Diana'nın cömert bir insan olduğu savını öne sürmektedir ve sıralama bağlaçları kullanarak dayanaklarını sunmaktadır.

Örneğin, *bu yüzden*, *aynı zamanda*, *de/da* gibi bağlaçlar metin dışı dünyadaki olayları birbirine birleştirmek amacıyla **dışsal bağlaçlar** olarak kullanıldığı gibi, metne içsel olan mantıksal basamakları ilişkilendirmekte de kullanılır. Bu amaçla kullanıldıklarında bağlaçlar **içsel bağlaçlar** olarak adlandırılır. İçsel ve dışsal bağlaçlar aracılığıyla, örneğin bir sav metninde, yazar savlarını ortaya koyabilir, *halbuki*, *ise de*, *eğer* gibi bağlaçlar kullanarak her bir sav için nedenlerini sunabilir, *birincisi*, *ikinci olarak*, *son olarak* gibi bağlaçlar kullanarak bu nedenleri düzenleyebilir, *bu yüzden*, *böylece* gibi bağlaçlar kullanarak bu nedenlerin

sonuçlarını ortaya koyabilir, *örneğin, benzer biçimde, aslında* gibi bağlaçlar kullanarak çeşitli savları birbiriyle karşılaştırabilir ya da karşılaştırabilir (Martin ve Rose, 2003: 120–127).

Devlet dediğimiz bu olgu ortaya çıkınca, onunla bireyler arasında yeni ilişkiler doğar. Devlet hukuk kurallarına uymayanları cezalandıracaktır. Bunun için de ayrı kurallara ihtiyaç vardır. Böylece bir dizi hukuk kuralı daha ortaya çıkar.

(Lise III- Metin 4)

İçsel birleştirme ilişkilerini dışsal olanlardan ayıran önemli bir özellik, içsel ilişkilerin tümceler arasında bağlaşıklık oluşturma işlevi görünürken, dışsal ilişkilerin sadece bağımlı tümceler (hypotactic clauses) oluşturmalarıdır. Bir başka ifadeyle, içsel ilişkiler tümceler arası bağlaşıklığı sağlarken, dışsal ilişkiler bunu aynı tümce içerisinde oluştururlar (Martin, 1992: 207, 217). İçsel ve dışsal birleştirme ilişkilerinin kurdukları mantıksal ilişkiler söylem bağlamında üstlendikleri roller açısından farklılaşmaktadır. Bu roller de Tablo 6'da karşılaştırmalı olarak verilmektedir (Martin ve Rose, 2003: 127):

Tablo 6: İçsel ve Dışsal Bağlaçların Söylemsel Rollerini

Mantıksal ilişki	Dışsal	İçsel
Ekleme	Etkinlikleri ekleme	Savları ekleme
Karşılaştırma	Olayları, nesnelere ve nitelikleri karşılaştırma ve karşılaştırma	Savları ve kanıtları karşılaştırma ve karşılaştırma
Zaman	Olayları zamana göre düzenleme	Metindeki savları düzenleme
Sonuç	Olayların neden ve nasıl olduğunu açıklama	Savlara karşı çıkma ya da sonuca varma

Martin birçok bağlacın hem içsel hem de dışsal ilişkiler kurmakta kullanıldığını, bu nedenle bu tür bağlaçların metin içinde ne türden ilişki kurduğunun belirlenmesinin güç olabildiğini belirtmektedir. Bu ilişkiler arasında ayırım yapabilmenin bir yolu olarak, söz konusu tümcelerdeki iletiler arasındaki bağımlılık ilişkisini değiştirmeyi (bağımlı tümceyi eşit tümceye ya da bağlaşıklık ilişkisi kuran tümceye, ya da tam tersine) önermektedir. Eğer bağlaç içsel ilişki kuruyorsa,

iletilerden birinin *söylemek, aktarmak* gibi sözel bir süreç kullanılarak aktarım tümcesi olarak ifade edileceğini savunmaktadır (1992: 222, 226).

Tablo 6’da içsel ve dışsal bağlaçlar ve işlevleri görülmektedir. Bu bağlaçlar tür olarak incelendiğinde benzerlik göstermektedir. Ancak, aralarındaki fark söylem bağlamında üstlendikleri roller açısından farklılaşmaktadır (Martin ve Rose, 2003: 127). Martin, bu durumu aşağıda verilen örneklerle açıklamaktadır (1992: 226–230).

Ben came, because I spoke to him.
(Ben geldi *çünkü* onunla konuştum.)

Verilen örnek tümcenin hem içsel hem de dışsal mantıksal ilişki kurması olasıdır. Eğer içsel ilişki kuruyorsa, konuşucu Ben’in geldiğini biliyordur çünkü onunla konuşmuştur. Eğer dışsal ilişki kuruyorsa, konuşucu Ben’le daha önce konuşmuş ve ona gelmesini söylemiştir ve Ben de bu nedenle gelmiştir. Bu ilişkiler, *bu yüzden, bu nedenle* gibi bir sonuç bağlacı kullanılarak açıklanabilir. Böylece daha belirgin bir anlam elde edilebilir:

I saw Ben; **so** *I’m telling you that* he came. (İÇSEL AÇIMLAMA)
[sözel süreç eklenmiş: “bu nedenle söylüyorum”]

(Ben’i gördüm. Bu nedenle sana geldiğini söylüyorum.)

Yukarıdaki örnekte *italikle* belirtilen içsel açıklama tümcesiyle Ben’in orada olduğu netleştirilmektedir. Aşağıda verilen dışsal açıklama tümcesinde ise, anlamı daha açık bir biçimde ifade etmek için yukarıdaki gibi bir sözel sürece gereksinim bulunmamaktadır:

I saw Ben; **so** he came. (DIŞSAL AÇIMLAMA)
[bunun için geldi]

(Ben’i gördüm. Bu nedenle geldi.)

Martin’in (1992) içsel ve dışsal olarak belirlemede kullandığı “sözel süreç kullanımıyla tümceyi tekrar ifade etmek”, “ana ve yantümcelerin yerini değiştirerek test etmek” gibi ölçütler, bizim veri tabanımızın irdelenmesinde ve sonuçlarımızın

tartışılmasında yararlı olacaktır. Bilindiği gibi, çalışmamızda Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III İnkılâp Tarihi ders kitaplarında yer alan metinlerde nedenselliğin hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlarla kurgulandığının ve sınıf düzeylerine göre bu ulamlar arasında fark bulunup bulunmadığının saptanması hedeflenmektedir. Coffin 2000’de açıklandığı gibi, metin türünün ve içerdiği metin tiplerinin belirlenmesini sağlayan sözlük-dilbilgisel araçlar, metin içsel bağlaçların ve eylemlerin ayırt edilmesini ve böylece metnin mantık-anlambilimsel örüntülerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Birleştirme ilişkilerinin sonuncusu, örtük ve açık birleştirme ilişkileridir. Bir sonraki başlıkta bu ilişkiler açıklanmaktadır.

2.1.2.2.1.3. Örtük ve Açık Birleştirme İlişkisi

Tümceler arasındaki mantıksal ilişkiler genellikle bir bağlaç yardımıyla kurulmaktadır. Bağlaç kullanılarak yapılan bu türden birleştirmeler *açık* birleştirme olarak betimlenmektedir. *Örtük* birleştirme ilişkisi ise, bir bağlaç kullanılmaksızın sadece tümcelerin yan yana getirilmesiyle kurulan birleştirme ilişkisidir (Martin, 1992: 183; Eggins, 1994: 106):

(1) *Bismark'ın iş başından uzaklaştırılmasından sonra, yeni Alman İmparatoru İngiltere ile anlaşamadı.* [BU NEDENLE] (2) *İmparator, Rusya'ya karşı Avusturya-Macaristan'ı destekledi.* [VE] (3) *İngiltere'nin sahip olduğu pazarlara göz dikti.* [BU YÜZDEN] (4) *Hızla silahlanmaya başladı.* (5) *Bir yandan da Müslümanların halifesi olan Osmanlı sultanına yaklaştı.* (6) ***Bu yolla** İngiltere'nin boyunduruğu altında yaşayan Müslümanları etki altına almayı tasarlıyordu.*

(Lise III- Metin 1)

Yukarıdaki metinde köşeli parantez “[ ]” içerisinde veriler bağlaçlar metinde bulunmamaktadır. Ancak, ikinci tümce birinciyle nedensellik ilişkisi kurularak okunduğunda anlamlı olabilmektedir. Benzer bir ilişki üçüncü ve dördüncü tümceler için de geçerlidir. Bu durumda, 1., 2., 3. ve 4. tümceler arasında örtük nedensellik ilişkisi bulunduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, açık ve örtük nedensellik, metin-dışsal ve metin-içsel ilişkiler ve bu ilişkileri ifade etmek amacıyla kullanılan sözlük-dilbilgisel ve mantık-

anlambilimsel araçlar DİD çerçevesinde metinlerde tımce-içi ve tımceler arası nedensellik ilişkilerinin kurgulanmasında kullanılmaktadır. Bu bılıimde incelediğimiz sızlık-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel rıntiler, tarih metin tırı ve bu tırde yazılmış metinlerde saptanan metin tiplerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Çalışmamızın uıncı bılıiminde, metin tırı ve metin tipi kavramları ile tarih metin tırının özellikleri ve bu tırde yer alan metin tipleri tanıtılmakta ve nedenselliğin bu metinlerde nasıl kurgulandığı irdelenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİH METİN TÜRÜ VE METİN TİPLERİ

3. 1. Metin Türü ve Metin Tipi Kavramları

Önceki bölümlerde değinildiği gibi, çalışmamızda tarih metinleri, tür özellikleri ve bu türün hangi metin tiplerini içerdiği irdelenmektedir. Bu nedenle, öncelikle *metin türü* ve *metin tipi* kavramlarının üzerinde durmak gerekmektedir. Bir *metin türünü* betimleyebilmek için o metin türüne özgü gelenekleri ve dilsel araçları anlayabilmek gereklidir. Metinlerde kullanılan dilsel yapılar ise, söz konusu türde kullanılan metin tiplerini ortaya çıkaracak; böylece metin türünün özelliklerini taşıdığı söylemin çözümlenmesini sağlayacaktır.

Metin türü kavramına ilişkin yapılmış çeşitli betimlemeler bulunmaktadır. En yalın anlamıyla *tür* (genre) belli bir metin ya da söyleme özgü yazma gelenekleri olarak betimlenebilir (Coffin, 2000: 94). Metin türü kavramını DİD bakış açısıyla değerlendiren Martin ve Rose, metin türünü “aşamalandırılmış, hedef-yönelimli toplumsal süreçler” olarak betimlemektedir. Bunun nedenini de şöyle açıklamaktadırlar: Metin türü *toplumsaldır*, çünkü metin türlerine diğer insanlarla birlikte katılır, paylaşıyoruz. Daha çocukken çeşitli durumlarda insanlarla iletişime girdiğimizde belli anlam örüntüleriyle karşılaşırız ve böylece kültürümüze özgü özellikler taşıyan “selamlaşmalar, tartışmalar, şakalar, ders anlatımları, gibi” farklı metin türlerini tanımayı ve ayırt etmeyi öğreniriz. Metin türü *hedef-yönelimlidir*, çünkü bir şeylerin yapılması, gerçekleşmesi için metin türlerini kullanırız. Metin türü *aşamalandırılmıştır*, çünkü genellikle hedeflerimize birkaç hamlede ulaşırız (2003: 7-8).

Söylem çözümlenmesiyle ilgilenen akademisyenlerin *tür* kavramını bir kişinin belli bir söylem topluluğunun yetkin bir üyesi olabilmek için “bilmek, tekrar üretmek ve kendi amacı doğrultusunda yönlendirebilmek” için gereken metin ulamları olarak betimlemediğini belirten Johnstone (2002: 155 -158), bir metin türünü

betimleyebilmek için gereken bazı ölçütler bulunduğunu savunmakta ve bu ölçütleri şöyle özetlemektedir:

- *Metin türüne özgü metin biçimleri;*
- *Metin türünün uygun olduğu, katılımcıların söz konusu metin türünü neyi için yaptıklarını açıklayabilmek için kullanabilecekleri bağlamlar;*
- *O türde metin üretebilmeleri için kişilerin bilgi yaratıp paylaşabilecekleri etkinlikler;*
- *O metin türünün etkileşim ortamında nasıl işlediği; başka bir ifadeyle, kişilerin yeni bir metin yaratmada tür geleneklerini nasıl sürdürdükleri, durumları/bağlamları ulamlaştırmada belli bir türü nasıl kullandıkları, metin türünün şimdiki durumu sürdürme ve/veya değişiklik yapma olanağını nasıl sağladığı.*

(Johnstone, 2002: 158)

Johnstone'un (2002) metin türünü belirleme ölçütlerini tarih metinleri açısından değerlendirirsek: Tarih metinleri bir *metin türü* ulamıdır; çünkü bu metinlerin kendilerine özgü biçimleri vardır. Geçmişte yaşanan olaylar ya da geçmişten günümüze uzantıları olan belli olgu ve kavramlar açıklanır; bu olaylar arasında zaman, mekan, neden-sonuç ilişkisi kurularak yorumlanır. Tarihçiler tarihsel olayları anlatırken bu temel kavramlar doğrultusunda metinlerini oluştururlar. Ancak, bunu yaparken olaylara kendi bakış açılarını ve yorumlarını katarak olayları kurgular, değerlendirirler.

Verilen tanımlardan da anlaşılacağı gibi, metin türü kavramı çeşitli kuramcılar tarafından farklı biçimlerde betimlenmektedir. Metin türüne kuramsal bir bakış açısı getirmeye çalışan Chandler (1997), sınıflandırmalar ve hiyerarşik taksonomilerin nesnel süreçler olmadığını, dahası belli metin türlerinin betimlenmesinde kuramsal anlaşmazlıkların bulunduğunu belirtmektedir. Bazı kuramcıların tür olarak adlandırdığı, bir başka kuramcı tarafından alt-tür, üst-tür olarak nitelendirilebilir ve bunlar aslında bir yöntem, biçem ya da biçim (mode) olabilir. Geleneksel sözbilim, *açıklama*, *sav*, *betimleme* ve *anlatı* olmak üzere söylemin dört türünden söz etmektedir. Faigley ve Meyer (1983) söz konusu metinleri *metin tipleri* olarak değerlendirmektedir. Söylem türleri ya da metin tipleri bazı araştırmacılar tarafından "metin türleri" olarak kabul edilmektedir (Fairclough,

1995; Coffin, 1997, 2000, 2004; Martin, 1991, 1992, 2002). Oysa Chandler (1997), bu tür metinlerin “metin türü” olarak ulamlaştırılmasının yanıtıcı olabileceğini; çünkü metinlerde *açıklama*, *sav*, *betimleme* ve *anlatı* biçimlerinin bir arada bulunabileceğini belirtmekte ve bu metinlerin *biçim* olarak sınıflandırılmasının daha doğru olabileceğini savunmaktadır.

Metin türü kavramının kapsamını belirlemeye çalışan bir başka araştırmacı da Lee'dir (2001). Metin türü ve bununla ilişkili olan “metin tipi”, “biçem”, “konu alanı” gibi kavramların ve kullanımlarının karmaşasından söz eden Lee, Biber'ın (1988) betimlemesinden yola çıkarak, *metin türünün* “metin-dışsal, geleneksel ve kültürel” bir ulam olduğunu; *metin tipinin* ise “metin-içsel ve dilsel” özelliklere dayandığını belirtmektedir. Bu tanıma göre, dışsal ulamlar yazarın amacı ve konusuyla ilişkili; sözlüksel ya da dilbilgisel özelliklere dayalı olmayan, geleneksel, kültürel olarak kabul edilmiş metin gruplandırmasıdır. Metin tiplerinin temelini oluşturan içsel ulamlar ise, dilsel örüntüleri içerir (2001: 38). Benzer biçimde Swales de metin türlerinin belli söylem topluluklarına özgü olduğundan söz etmektedir (1990: 25). Lee, ayrıca, metin türlerinin kültürel oluşumlar olmaları nedeniyle, zaman, toplumdaki akım (moda) ve ideolojik değişimlerden etkilenecek şekilde değişebilen, yok olabilen ya da ortaya çıkabilen ulamlar olduğundan söz etmektedir. Lee, bu savına örnek olarak, son dönemlerde İngilizcede resmi evrakların daha kişisel ve sözlü dile yakın olarak düzenlendiğinin saptandığını vermektedir (2001: 12).

Biber'ın (1988) metin tipi betimlemesine benzer biçimde yaklaşan bir başka araştırmacı da Virtanen'dir (1992). Virtanen, metin tiplerinin metin stratejisi tarafından belirlenen metinleştirme seçenekleri olduğundan söz etmektedir. Bu tanıma göre, söylem tipi metindeki tüm stratejiyi etkilemektedir (1992: 56). Virtanen, metinlerin “metin-içsel”, “metin-dışsal” ya da her ikisinin de bir birleşimi olarak ulamlaştırılabildiğini belirtmektedir. Metin-dışsal ulamlar iş mektubu, seyahat rehberi, şiir gibi bir metin grubunun genellikle kullanıldığı iletişim durumuna karşılık gelirken, metin-içsel ulamlar metnin biçimi ya da içeriğiyle ilgilidir. Anlatı, sav, ikna edici, süreçsel gibi metinler bu ulamda yer almaktadır. Tanımlardan da

anlaşılabileceği gibi, metin-dışsal ulamlar metin türüne, metin-içsel ulamlar ise, metin tipine karşılık gelmektedir (Virtanen, 1992: 58).

Sonuç olarak, metin türü ve metin tipi tanımlarına ve sınırlılıklarına ilişkin buraya kadar değindiğimiz görüşler ışığında, bu kavramların içeriklerini şöyle özetleyebiliriz: Farklı metin türü örnekleri olan iki metin, dilsel açıdan benzerliklere sahip olduklarından aynı metin tipinin özelliklerini taşıyabilir. Örneğin, bir mektup anlatı, açıklayıcı ya da sav metin tipine örnek olabilir; hatta aynı mektup içinde birden çok metin tipi ile ilgili özellikler bulunabilir. Biyografi metinleri ve romanlar üçüncü kişi adlı ve geçmiş zaman kullanımı açısından birbirine benzemektedir (Lee, 2001: 3-4; Günay, 2003: 192). Benzer biçimde, dilsel özellikler açısından farklı metin tipleri olarak değerlendirilen metin tipleri aynı metin türünde bulunabilir. Örneğin, çalışmamızın konusunu oluşturan tarih metin türleri, anlatı, açıklama ve sav metin tiplerinin özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla, metin tipi metin türlerinin içinde ve türler arasında bir ulamdır (Biber, 1989: 6; Lee, 2001: 3-4). Çünkü bir metin türü içerisinde farklı metin tipleri bulunabilmektedir. Buna karşılık, aynı metin tipi farklı metin türlerinde yer alabilmekte ve söz konusu metin türleriyle ilişkilendirilebilmektedir.

Yukarıda verilen farklı tanım ve yaklaşımların ışığında, biz de çalışmamızda tarih söylemini ve metin türünü, ders kitaplarındaki metinlerde kullanılan dilsel örüntülerin ışığında bu türde kullanılan metin tiplerini saptayarak ortaya çıkarmayı hedeflemekteyiz. Coffin (1997; 2000; 2004) ve Martin (1992; 2003) tarih metin türünde saptadıkları farklı dilsel özelliklere göre yaptıkları sınıflandırmada, anlatı, açıklama ve sav metinlerini “alt-türler” olarak adlandırmaktadır. Bizim çalışmamızda ise, bu araştırmacıların tarih metinlerine ilişkin yaptıkları sınıflandırmada söz konusu ulamlar Biber (1989) ve Lee (2001) doğrultusunda metin tipi olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında nedenselliğin nasıl kurgulandığı araştırılmaktadır. Araştırmamızın hedeflerine ulaşabilmek için söz konusu kitapta yer alan metinlerde tarih söyleminin nasıl kurgulandığının, bir başka

ifadeyle, tarih metin türü özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir. Farklı metin türleri amaçları doğrultusunda farklı düzenlemeleri, bölümleri ve aşamaları içermektedir. Bu aşamalar, metin tipinin işlevleriyle bağlantılı olan sözlüksel ve dilbilgisel örüntülerindeki değişimler doğrultusunda belirlenebilir.

Martin metin türlerinin çözümlemesinde türlerin arasındaki benzerlik ve farklılıkları, bir başka ifadeyle “metin türü akrabalığı”nı belirlemek amacıyla bir yöntem geliştirmiştir (1996: 13). Metin türü akrabalığı “tipolojik yaklaşım” ve “topolojik yaklaşım” olmak üzere iki türlü yaklaşımla incelenebilir (Coffin, 1997; 2000):

- **Tipolojik yaklaşımlar** metin türleri arasında karşıtlıklar gibi ulamsal farklılıkların belirlenmesine dayalıdır ve bu nedenle metinlerin temel özelliklerinde bir ölçüde uzlaşım bulunmasını gerektirir.

- **Topolojik yaklaşımlar** ise çözümlemesini türler arasındaki farklılıklar üzerine değil, örtüşme ve benzerlikler üzerine kurar ve birimleri çeşitli işlevsel parametrelerin benzerlik derecesine göre yerleştirir. Bu yaklaşım, farklılıkların tam bir sınırını çizmez, benzerliklerin derecesini örtüştürür (Martin, 1997: 12–14; Coffin, 1997: 212; 2000: 95).

Bu iki yaklaşım, metinlerin benzerliklerinin saptanması ve sınıflandırılmasında birbirini tamamlayıcı bakış açıları sunmaktadır.

Tipolojik bir yaklaşımla incelendiğinde, günümüzde tarih metinlerini birbirinden ayırmak için en yaygın olarak kullanılan metin tipi ulamları *anlatı*, *açıklama* ve *savdır*. Ulamları belirlemekte kullanılan ölçütler ise, metnin biçim (sözlük-dilbilgisel) ve işlev özellikleridir. Bu üç ulam DİD çerçevesinde *kesit dil* değişkenlerinin özelliklerinin incelenmesiyle saptanmıştır. Kesit dil, konuşma bağlamıyla (dilin üretildiği durum bağlam) ilişkili olan sözlük-dilbilgisel ve söylem-anlambilimsel örüntüleri içermektedir (Lee, 2001: 10). Kesit dil değişkenleri olan *alan*, *söylem biçemi* ve *kip* ise, daha önce değinildiği gibi, “(genelleyici ya da

genelleyici olmayan, insan ya da insan olmayan) katılımcılar, süreç türleri, ad grupları ve adlaştırma, tema ve kiplik” örüntülerini içermektedir (Coffin, 2000: 21, 93; 2004: 93).

Metin tipi ulamlarına kısaca değinecek olursak; *anlatı* biçimi geçmiş çizgisel olarak neden-sonuç zinciri biçiminde açıklar: “A olayı B olayına neden olur. C olayı B olayının sonucudur”. Bu biçimde odak “insan kılıcı”dır. *Açıklama* ve *sav* metinleri ise hem uzun hem de kısa dönemli nedenleri göz önüne alır ve bireysel kılıcılıktan çok toplumsal yapının rolünü vurgular. Açıklama türü, anlatı ve sav türleri arasında, kaydeden metin türlerinin somut dili ile sav türlerinin soyut dili arasında, bir “köprü” işlevi görür ve toplumsal amacı, metin yapısı ve savlamanın derecesi açısından sav metinlerinden ayrılır (Coffin, 1997: 203).

Bu çalışmada, bilindiği gibi, tarih metinlerinde nedenselliğin hangi sözlük-dilbilgisel araçlarla kodlandığı ve bu dilsel araçların metin tipinin belirlenmesindeki etkisi araştırılmaktadır. Tarih metinlerinde nedensellik, çizgisel olarak metin dışı zaman olarak; başka bir ifadeyle, metinde olayların gerçek yaşamda oluş sırasına göre sunulmasıyla verilmekte ya da karmaşık, metin içsel zaman olarak, yani yazarın olayları kendi bakış açısına göre metinde sunduğu savları destekler biçimde zaman çizgisini bozarak yorumlamasıyla, kurgulanmaktadır (Coffin, 2004: 15–19). Ayrıca, nedensel ilişkiler metindeki bağdaşıklığın ve bağıntısallığın ana kaynağı olarak değerlendirilmekte ve metnin anlamlandırılmasında büyük önem taşımaktadır. Çünkü tarih metinlerinde nedenselliğin ifade edilme biçimi metinde kullanılan metin türüne ilişkin belirleyici ipuçları sağlamaktadır (Dahl, 1995: 251; Coffin, 2000: 201; 2004: 281–282). Biz de bu ipuçlarından yola çıkıp DİD kuramı çerçevesinde bulgularımızı yorumlayarak İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında baskın olarak kullanılan metin tipini söz konusu metinlerde kullanılan sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel örüntüleri doğrultusunda saptamayı ve bunun nedenlerini, sonuçlarını ve etkilerini tartışmayı hedeflemekteyiz. Bu bölümün diğer başlıklarında, tarih metinleri tipolojik (anlatı, açıklama ve sav metinlerinin özelliklerinin ortaya konmasıyla) ve topolojik açıdan (metinlerde kullanılan sözlük-dilbilgisel yapıların incelenmesiyle) daha kapsamlı olarak ele alınmaktadır.

3.2. Topolojik Açıdan Tarih Metin Tipleri ve Özellikleri

Daha önce değinildiği gibi, tarih metinleri topolojik olarak sözbilimsel açıdan incelendiğinde *açıklama*, *sav*, *betimleme* ve *anlatı* metin tiplerini içerdiği saptanmıştır (Coffin, 1997; 2000; 2004). Coffin, öğrencilerin eğitim düzeyleri ve tarih metin türleri arasındaki ilişkiyi araştırdığı bir çalışmada bu ilişkiyi şöyle açıklamaktadır (2006: 417):

Tablo 7: Tarih Temel Metin Tipleri: Amaçları ve İlk ve Orta Öğretim Yetişiyle (Müfredatıyla) İlişkisi

Anlatı metinleri	Açıklayıcı metinler	Sav metinleri
7-8. sınıf (yaklaşık 11-13 yaşlar)	9-10. sınıf (yaklaşık 14-16 yaşlar)	10-12. sınıf (yaklaşık 16-18 yaşlar)

Tablo 7’de gösterildiği gibi, öğrencilerin yazdığı metinler üzerine yaptığı incelemesinde Coffin, metin tipleri taksonomisinde anlatıdan sav metinlerinde doğru gidildikçe genelleştirilmiş, “neden, değişim, çöküş, artış” gibi soyut adların ve tarih alanına özel “antlaşma, pakt” gibi sözcüklerin kullanımında bir artış gözlemiştir. Ayrıca, adlaştırma kullanımı artmakta, bir metin düzenleme ilkesi olan olayların tarihsel oluş sırasına daha az bağlı kalınmakta ve tarihsel süreçleri değerlendirme, yorumlama ve yargılama aracı olarak değerlendirici sözcüklerin kullanımında da farklılıklar bulunduğu ortaya çıkmıştır (2006: 417–418).

Coffin (2004: 270), tarih metin türünde saptanan metin tiplerini ve metin tiplerinin alt ulamlarını, toplumsal amaçlarını ve aşamalarını bir tabloyla özetlemektedir. Bu tablonun çalışmamıza göre uyarlanmış biçimi Tablo 8’de verilmektedir.

Tablo 8: Tarih Metin Türünde Yer Alan Temel Metin Tipleri: Özel Amaçları ve Aşamaları

Metin Tipi	Alt Ulamları	Toplumsal Amacı	Aşamaları
Anlatı	<i>Özyaşamsal öyküleme</i>	Kendi yaşamındaki olayları tekrar anlatma	(Çevreye) uyum/yönelim, olayların kaydı
	<i>Yaşamsal öyküleme</i>	Bir kişinin yaşamındaki olayları tekrar anlatma	(Çevreye) uyum/yönelim, olayların kaydı (bir kişiyi değerlendirme)
	<i>Tarihsel öyküleme</i>	Geçmişteki olayları tekrar anlatma	Artalan, olayların kaydı (çıkartım)
	<i>Tarihsel artzamansal nedenleme</i>	Olayların neden belli bir sırayla olduğunu açıklama	Artalan, olayların açıklanması (çıkartım)
Açıklama	<i>Etmensel açıklama</i>	Bir sonucun oluşmasına katkıda bulunan olay/etmen	Çıktı/sonuç, etmenler, etmenleri güçlendirme
	<i>Etkisel açıklama</i>	Bir durumun neden ve sonuçlarını açıklama	Girdi, etmenler, etmenleri güçlendirme/ sağlamlaştırma
Sav	<i>Sergileme</i>	Bir sav ya da görüş öne sürmek	(Artalan), tez, savlar, tezi güçlendirme/ sağlamlaştırma
	<i>Tartışma</i>	Bir konuya ilişkin görüşü/ görüşleri tartışma	(Artalan), konu, savlar/bakış açıları, konum
	<i>Karşıt sav sunma</i>	Bir görüşe karşı çıkarak tartışma	(Artalan), karşıt sav üretilen durum, savlar, karşıt tez.

Sonraki başlıklarda, anlatı, açıklama ve sav metin tipleri ve alt ulamlarına daha kapsamlı bir biçimde değinilmektedir.

3.2.1. Anlatı Metinleri

Tarih yazımında oldukça yaygın bir biçimde kullanılan bir ulam olan anlatı, geçmişteki olayları gerçek zamanlı olarak geliştikçe/ortaya çıktıkça kaydeden ve bu olayların bir biçimde değerlendirilmesini içeren metin tipidir. Bu nedenle, tarihsel anlatı metinleri “dışsal” ya da “metin dışı” zaman ilkesine göre (*1881’de, elli yıl sonra* gibi) düzenlenmekte; tarihsel olaylar “içsel zaman” ya da “metin zamanı”na göre (...nedenleri, *ilk olarak/birincisi..., ikincisi..., son olarak...* gibi) düzenlenmemektedir. Tarihsel olayların bu biçimde, zamansal olarak düzenlenmesi, tarihin anlatı metinlerinin bir özelliği olan başlangıç, gelişme ve sonuç bölümlerini içeren bir yapının ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Coffin, 2000: 115–110).

Tarih alanında anlatı metinleri dört alt tipe incelenmektedir (Coffin, 2000: 100):

- Özyaşamsal öyküleme*: Kişinin kendi yaşam öyküsünü anlatması;

- b) *Yaşamsal öyküleme*: Tarihte yer etmiş, önemli bir kişinin yaşam öyküsünü anlatma (bu kişi genellikle 50 yıldan fazla bir süre öncesinde yaşamıştır);
- c) *Tarihsel öyküleme*: 50 yıldan çok daha eski bir zaman diliminde geçmiş olayları anlatma;
- d) *Tarihsel artzamansal nedenleme*: 50 yıldan çok daha eski bir zaman diliminde geçmiş olayları nedenleriyle açıklama.

Tüm bu alt metin tiplerinin ortak amacı tarihi anlatmaktır. Ancak, bunu yaparken belirli katılımcılardan daha genelleştirilmiş katılımcılara ve bir ölçüde adlaştırmaya doğru bir değişiklik gerçekleşmektedir (Coffin, 2000: 98–100). Sonraki başlıklarda bu alt metin tipleri daha kapsamlı olarak açıklanmaktadır.

3.2.1.1. Özyaşamsal Öyküleme Metinleri

Özyaşamsal öyküleme metinleri, yazarın kendi yaşamını hem okuyucusunu hem eğlendirmek hem de bilgilendirmek amacıyla yazdığı metinlerdir. Genellikle politikacılar ya da toplumda ünlü kişiler tarafından yazılmaktadır. Yazar, toplumsal, politik ya da ekonomik bağlamları kavramalarını sağlayan olayları kaydederek okuyucularını bilgilendirmek istemektedir; ya da, yazar deneyimlerini ve bu deneyimlere ilişkin duygularını okuyucularıyla paylaşarak onlarla aralarında dayanışma kurmak ve onları eğlendirmeyi hedeflemektedir. Bu metin tipinin eğitimsel amacı zamanı, zaman çizgisini ve olayların tarih sırasına göre dizilişini incelemektir (Coffin, 2000: 100).

Bu metin tipinin örneğine bizim veri tabanımızı oluşturan İlköğretim VIII ve Lise III ders kitaplarından seçilen metinlerde rastlanmamıştır. Ancak, bu metinlerin örnek olarak, ünlü kişilerin, politikacıların yazdıkları anı kitapları, özyaşamlarını anlattıkları kitaplar verilebilir. Aşağıda Güney Afrika'da yaşanan ırk ayrımı yüzünden haksızlıklarla karşılaşan Helena'nın özyaşamsal öyküleme anlatısından bir bölüm verilmektedir (Martin ve Rose, 2003: 1).

My story begins in my late teenage years as a farm girl in the Bethel district. As an eighteen-year-old, I met a young man in his

twenties. He was working in a top security structure. It was the beginning of a beautiful relationship. We even spoke about marriage. A bubbly, vivacious man who beamed out wild energy. Sharply intelligent. Even if he was an englishman, he was popular with all the “Boer” Afrikaners. And all my girlfriends envied me. Then one day he said he was going on a “trip”. “We won’t be seeing each other again...may be never ever again.” I was thorn to pieces. So was he.

(Martin ve Rose, 2003: 1)

(Hikayem, Bethlem bölgesinde buluş çağının sonlarında bir çiftçi kızı olarak başlıyor. 18 yaşındayken 20li yaşlarında genç bir adamla tanıştım. Yüksek güvenlikli bir binada çalışıyordu. Güzel bir ilişkinin başlangıcıydı. Evlilikten bile konuştuk. Etrafına vahşi bir enerji saçan, neşeli, hayat dolu bir adam. Keskin zekalı. Bir İngiliz olmasına rağmen, bütün Hollanda asıllı Güney Amerikalılar arasında çok popülerdi. Bütün arkadaşlarım beni kıskanıyordu. Sonra bir gün, bir “yolculuğa” çıkacağımı söyledi. “Birbirimizi bir daha göremeyeceğiz ... belki de hiç,” dedi. Paramparça olmuşum. O da öyle.)

Örnek metinde görüldüğü gibi, Helena kendi yaşamından bir kesit anlatmaktadır. Deneyimlerini anlatırken, o dönemde nasıl hissettiğini okuyucularıyla paylaşmaktadır. Bunu yaparken de, olayları oluş sırasına göre aktarmaktadır. Önce genç bir erkekle tanışmış, ilişkileri gelişmiş ve evlenmeye karar vermişlerdir. Ama sonra genç adam uzaklara gitmiştir.

3.2.1.2. Yaşamsal Öyküleme Metinleri

Yaşamsal öyküleme metinleri, önemli bir tarihsel kişinin yaşam öyküsünün anlatıldığı metinlerdir. Odaklanan olaylar söz konusu kişinin yaşamındaki önemli anlar ya da dönüm noktalarıdır. Bu metinlerde kişi değerlendirilerek yaşamlarının tarihteki öneminden de söz edilir. Olayların zamanı çizgisel olarak düzenlenmiştir. Tarih ders kitaplarında yaşamsal öyküleme metin tipini içeren metinler, kadınların, erkeklerin, farklı kültürel ve etnik grupların farklı tarihsel dönemlerdeki rollerine ilişkin sosyo-kültürel bilgi sağlayarak o dönemin anlaşılmasını sağlar (Coffin, 2000: 103).

Mustafa yeni okulunda kısa zamanda zekası ile dikkati çekti. Özellikle matematik, tarih ve edebiyat derslerinde çok başarılıydı. Kendine has tavırları, zekası ve bilgisi ile arkadaşlarının saygısını, öğretmenlerinin

sevgisini kazandı. Kemal adını ise, bu okulda matematik öğretmeninden aldı ve o tarihten sonra Mustafa Kemal olarak tanındı.

Mustafa kemal, 1895 yılında Selanik Askeri Rüştiyesini bitirdikten sonra, Manastır İdari idadisine (Lisesine) kaydoldu. Yaz tatillerinde ise Fransızca öğrendi. Askeri idadiye giderken ülke sorunları ile yakından ilgilenmeye başladı. Vatanseverlik duyguları daha da gelişti. 1899 yılında Manastır İdari idadisinden mezun olarak İstanbul'a geldi. Burada Harp Okulu'na girdi. Harp Okulu'ndan 10 Şubat 1902'de mezun oldu. Daha sonra Harp Akademisi'nde eğitimine devam etti. 11 Ocak 1905'te Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu.

(İlköğretim VIII T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, s. 47)

Yukarıda yaşamsal öyküleme metinlerinden bir örnek verilmektedir. Metinde Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim yaşamı anlatılmaktadır. Atatürk'ün eğitim yaşamı, onun gelecekte önemli bir kişi olmasını haklı çıkaran artalan bilgisi vermesi açısından önemlidir. Atatürk'ün çocukluğundan bu yana çok başarılı, çevresinde çok sayılan ve sevilen bir kişi olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, öyküleme metinlerinin bir özelliği olarak, bu dönem tarihte oluş sırasına göre, zaman çizgisel olarak kurgulanmaktadır.

3.2.1.3. Tarihsel Öyküleme Metinleri

Tarihsel öyküleme metinleri, tarihte önemli olan olayları kaydetmeyi hedeflemektedir. Bilgi vermek üzere düzenlenmiştir; geçmişe ilişkin genel toplumsal görüşü sunmak amacıyla kullanılmaktadır. Özyaşamsal öyküleme ve yaşamsal öyküleme metinleri gibi seçilen olaylar düzenlenerek zamansal olarak çizgiselleştirilmiştir ve oldukça uzun bir zaman dilimini kapsadığından olaylar kısaltılmıştır. Bu metinler öğrencilerin dilsel araçları kullanarak genelleştirme yapmalarını sağlar (Coffin, 2000: 105).

20. yüzyılın başlarında Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile Osmanlı ordusu yıpranmış, halk yorgun ve bezgin düşmüştü. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı imparatorluğu tarafsızlığını ilan etmişti.

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş süresinde tarafsız kalmasını istiyordu. Böylece, Uzak Doğu ile olan ticaret yollarının güvenliği sağlanmış olacak ve yeni cepheler açılmayacaktı.

İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'na savaşa girmedeği takdirde kapitülasyonları kaldıracakları sözü veriyordu.

Almanya ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi yanında savaşa girmesini istiyordu. Böylece yeni cepheler açılacaktı.

(İlköğretim VIII- Metin 2)

Örnek metinde Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu zaman çizgisel olarak anlatılmaktadır. Olaylar uzun bir zaman dilimini kapsadığından kısaltılmıştır. Avrupa devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi ya da girmemesine ilişkin nedenlerini sunmaktadır. Ancak bu genel çerçevede anlatılmakta, olayların sonuçlarına odaklanılmamaktadır.

3.2.1.4. Tarihsel Artzamansal Nedenleme Metinleri

Tarihsel artzamansal nedenleme metinleri geçmiş olayları gerçek zamanda açıklarken tarihsel olarak kaydını tutan metinlerdir. Uzun bir zaman çizgisi vardır. Anlatı metinlerinden farkı olayların arasında nedensellik bağları kurmasıdır (Coffin, 2006: 416). Bu nedenle, “kaydetmek” ve “açıklamak” olmak üzere iki toplumsal amacı vardır. Açıklamalar bir olayın bir başka olayı takip etmesi biçiminde verilmez; bunun yerine, olaylara kılıcı rolü verilir ve takip eden olayların nedeni olarak verilir. Bu nedenle, bu metin tipinin hem anlatı hem de açıklayıcı metin tipleriyle ortak olan öğeleri bulunmaktadır. Açıklayıcı metinlerden farkı, zamansal ilişkilerle örtüşen nedensel ilişkilerle sınırlı olmasıdır. Tarihsel artzamansal nedenleme metin tipi eğitsel açıdan öğrencilerin bir zaman çizgisi biçiminde tarihin ne olduğunu anlamayı sürdürürken, olayların nasıl oluştuğunu açıklamaya başlamalarını sağlar (Coffin, 2000: 107–108; 2006: 416).

*Dünyanın en güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyıldan itibaren eski gücünü kaybetmeye başladı. **Bir yandan** Avrupa devletleri ile girdiği savaşlarda sürekli yenilgiye uğrayıp toprak kaybederken, **diğer yandan da** kapitülasyonlar **nedeniyle** Avrupa devletlerinin açık pazarı haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki bilimsel ve teknik ilerlemenin gerisinde kaldı. Askeri ve ekonomik alandaki çöküşü önlemek amacıyla bir dizi ıslahat yapıldı. Yapılan ıslahatlarla bazı başarılar elde edildi. Ancak yapılan ıslahatların daha çok askeri alanda olması ve diğer kurumlardaki bozuklukların önlenememesi nedeniyle istenilen sonuca ulaşamadı.*

1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'yle gelişen milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da derinden etkiledi. Osmanlı yönetimi altındaki Balkan ulusları, milliyetçilik düşüncesinin etkisi ve Rusya'nın Panславizm (Slav Birliği) propagandası sonucunda ayaklandılar. Rusya, Akdeniz'e inebilmek için Balkanlarda kendisine bağlı devletlerin kurulmasını istiyordu.

(İlköğretim VIII- Metin 1)

Tarihsel artzamansal nedenleme tipinde olayları kaydetmek ve açıklamanın amacının bir bölümü söz konusu olayların tarihsel önemini yorumlamaktır. Bu nedenle bu metinlerde genellikle “çıkartım” aşaması bulunmaktadır (Coffin, 2000: 107–108).

Tarihsel öyküleme ve tarihsel artzamansal nedenleme metin tiplerini birbirinden ayırt edebilmek bazen zor olabilmektedir. Coffin, bu iki tipin topolojik olarak incelenmesiyle böyle bir ayrımın yapılabileceğini açıklamaktadır. Buna göre, eğer bir metin olaylar arasında ilişkilerin çoğu nedenselliği kurguluyorsa artzamansal nedenleme metni, eğer olayların arasındaki ilişkilerin çoğu zaman ilişkisi kuruyorsa öyküleme metni olarak sınıflandırılmaktadır (Coffin, 2000: 110). Yukarıda verilen örnek metin incelendiğinde, olayların “uzun bir zaman dilimini kapsamı”, “çizgisel olarak sunulması” gibi aslında tarihsel öyküleme metni olduğunu düşündüren unsurlar bulunmaktadır. Ancak, örnekte altı çizili bölümlere bakıldığında, olaylara kılıcı rolü verilmektedir. Olayların arasındaki ilişkiler nedenselliği kurgulamaktadır; bir olay bir diğer olaya neden olmuştur: Osmanlı İmparatorluğunun gücünü kaybetmesi, savaşlarda yenilmesine; kapitülasyonlar Avrupa devletlerinin açık pazarı haline gelmesine vb. neden olmuştur. Bu nedenle, *tarihsel artzamansal nedenleme metni* olarak sınıflandırılmıştır.

3.2.2. Açıklayıcı Metinler

Açıklayıcı metinler bir olgu, bir olay gibi herhangi bir şeyin “neden” öyle olduğunun mantıksal bir açıklamasını vermeyi hedefleyen metinlerdir (Martin, 1991). Bu tür metinlerde yazar, okuyucunun bildiği ya da hiç bilmediği bir konuda ona doğru ve/ya da yeni bilgi sağlamayı amaçlamaktadır (Doğan, 2003: 308). Açıklayıcı metin tipi, daha önce de söz edildiği gibi, anlatı metin tiplerinin somut dilinden, sav metin tipinin soyut diline geçişte bir köprü görevi görmektedir. Tarihsel artzamansal nedenleme metinleri ve açıklayıcı metinler topolojik açıdan incelendiğinde nedensellik ifade eden dilsel araçların sıklığı açısından benzerlikler bulunmaktadır. Coffin, bu iki tip arasındaki temel farkın olayların zamansal olarak nasıl düzenlendiğinin incelenmesiyle saptanabileceğini belirtmektedir. Buna göre,

anlatı metinlerinde tarihsel olaylar zamanda oluş sırasına göre (*metin dışı zaman*), “olayın nedeni ve sonucu” biçiminde çizgisel olarak düzenlenirken; açıklama metinlerinde, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkileri yazarın metinsel düzenleme hedefleri çerçevesinde kurgulanmaktadır. Yazar bu düzenlemeyi yaparken, olay zamanının çizgiselliği önemini yitirmekte, metin-dışı zaman yerini *metin içi zamana* bırakmaktadır; yani olayların oluş sırası değil, önemi, etkisi, sonucu gibi etmenler daha çok önem kazanmaktadır. Dolayısıyla, açıklama metinlerinde olayların oluş sırası yazar tarafından değiştirilerek sunulmaktadır (Coffin, 2000: 115).

XIX. yüzyıl sonlarına doğru Japonlar eski hukuklarını, öğretim sistemlerini tümüyle attılar. Bütün kurumlarını aynen batıdan aldılar. Bu çabalar sonunda, Japonya, XX. yüzyıl başında büyük bir devlet oldu. Kapitülasyonları kaldırdı. Bugün de Japonya küçük bir ülke olduğu ve ham madde yokluğunun sıkıntısını çektiği hâlde dünyanın büyük ve güçlü devletlerinden biridir. Bu başarıyı da akıl ve bilim yolunu duraklamadan izlemekle sağladılar. Türk milleti, Japonlardan da eski bir tarih mirasına sahiptir. Öyle ise bizim inkulâbımız, Japonlardaki gelişmeden daha verimli sonuçlar verecektir.

XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti de batıya açılmak istemiş, yenileşme gereğini duymuş ama başarılı olamamıştı. Japonlar başarılı oluyorlar da neden Osmanlılar bu yolda başarı elde edemiyorlar? Bilim adamları bunun nedenini araştırdılar ve şunu saptadılar: Japonlar millî bir devletti. Osmanlı Devleti ise çok uluslu olduğundan millî bir devlet görünümünde değildi. İkinci neden ise Japonların lâik olmasıdır. Zaman içinde her çeşit dini kabul etmişlerdi. Diğer dinlere inanan ırkdaşlarının inançlarına hiç karışmamışlardı. Bugün de Japonya da pek çok din vardır. Ama hiçbir Japon bir başkasının inancına karışmaz. Devlet de tam anlamıyla lâiktir. İşte bunun içindir ki Japonlar batıdan alınan kurumların dine aykırı olup olmadığını düşünmemişler, hızlı kalkınmayı amaçlamışlardır. Din değil ama çok üstün bir milliyetçilik, onları sevgi ve disiplinle birbirine bağlamıştır.

(Lise III- Metin 6)

Yukarıda verilen metin bir açıklayıcı metin örneğidir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: Bu metinde neden-sonuç ilişkileri zaman çizgisi göz ardı edilerek, metin içsel dilsel araçlarla kurgulanmıştır. Olaylar geniş bir zaman dilimine yayılarak sunulmuş (*XIX. XX. yüzyıl* gibi) ve bu dönemler içerisindeki olaylar nedenleri ve sonuçlarının önem sırasına göre (*nedeni, şunu saptadılar, ikinci neden* gibi) yazar tarafından düzenlenmiştir. Metinde “koyu” yazılı bölümler incelendiğinde, içsel bağlaçlar, eylemler ve adların sıkça kullanıldığı görülmektedir (*çaba, başarı, amaçla-, neden* gibi).

Açıklayıcı metinlerde uzun süreli, artalandaki nedenler, etkisi daha dolaysız ve ani olan olaylarla ilişkilendirilebilir ve böylece olayların nedenlerinin listesi genişletilebilir Coffin, açıklayıcı metinlerin iki alt ulamı olduğundan söz etmektedir: *etmensele açıklama* ve *etkisel açıklama*. Her iki alt ulamın amacı da geçmiş olayları neden-sonuç ilişkisi kurarak açıklamaktır (2000: 110). Bu metin tiplerine aşağıda daha kapsamlı değinilmektedir.

Açıklayıcı metin tiplerinde nedensellik ifade eden soyut ad biçimleri oldukça fazla kullanılmaktadır. Bu da, soyut nedensel olayların geçekliğinin çok daha karmaşık bir biçimde kurgulandığını göstermektedir. Açıklama metinlerinde zaman çizgisi parçalanmıştır ve olaylar çok daha karmaşık bir biçimde yeniden kurgulanmıştır. Olayların birbiriyle ilişkisi çizgisel olmayan, zamansallık içermeyen bir biçimde sunulmaktadır:

Osmanlılar, ele geçirdikleri ülkelerde yaşayan milletleri serbest bırakmışlar, onlar da millî varlıklarını koruyup sürdürmüşlerdi. Milliyetçilik akımı ortaya çıkıncaya kadar bu uluslar durumlarından memnundular. Ama milliyetçilik akımı yayılmaya başlayınca, Osmanlı egemenliği altında yaşayan bu uluslar da bağımsız olmak için harekete geçtiler.

(Lise III- Metin 1)

Yukarıda verilen metinde –*A kadar* ve –*Inca* zaman ekleri, olaylar metin dışı zamana (gerçek zamanlı) gönderimde bulunmaksızın, metne içsel olarak metindeki olayları birbiriyle ilişkilendirerek düzenleme amacıyla kullanılmaktadır.

Açıklama metinlerde yaratılan nedensellik, olayları belirleme ve açıklamanın yanı sıra tetikleme, katkıda bulunma ve kışkırtma özelliği taşımalarını sağlamaktadır. Ayrıca, açıklayıcı metinleri etmensele ve etkisel olmak üzere iki alt tipe ayırmak nedensel süreçlerin başlangıç ve bitiş noktalarının açıklandığını ya da düzenlendiğini belirten sözcüklerin kullanılmasını sağlar. Örneğin, *etmen*, *neden* gibi sözcükler bir olayın nasıl başladığı, *netice*, *sonuç* gibi sözcükler ise bir olayın nasıl sonlandığı ile ilgilidir (Coffin, 2004: 279, 280):

Fransız, Alman ve İsviçre Medenî Kanunları üzerinde gereken çalışmalar yapıldı.

Sonuçta, İsviçre Medenî Kanunu'nun alınmasına karar verildi. Bu tercihin nedenleri şunlardır:

(Lise III- Metin 6)

Yukarıdaki örnekte, “sonuçta” kendinden önce gelen tümcede ifade edilen çeşitli kanunlar üzerine yapılan çalışmaların sonucunda neye karar verildiğini; “nedenleri” ise, bu seçimin nedenlerini tanıtmak amacıyla kullanılmaktadır.

3.2.2.1. Etmensel Açıklama Metinleri

Etmensel açıklama metinlerinin amacı, belli bir olay ya da sonucun gerçekleşmesini sağlayan nedenleri ya da etmenleri açıklamaktır. Bu nedenler ya da etmenler genellikle birden çoktur. Etmensel açıklamalar genellikle “ne oldu” ve “niçin oldu” bilgisini üstlenir (Coffin, 2000: 112):

Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti Arnavutluk'u, tüm Makedonya'yı, Batı Trakya'yı ve Ege denizindeki adaları bırakmak zorunda kaldı. Türklerin, Avrupa kıtasındaki varlığı Doğu Trakya ile sınırlandı. Bu savaşlar, Osmanlı Devleti'nin ne kadar güçsüz bir duruma düşmüş olduğunu açıkça gösteriyordu. Öyle ki artık toprakları üzerinde kurulmuş olan küçük Balkan devletleriyle dahi başa çıkamıyordu. Bu felâketlerden ders almış görünen İttihat ve Terakki yönetimi, birçok alanda yenilikler yapmak istedi.

(Lise III- Metin 1)

Etmensel açıklama metinleri, yukarıda da belirtildiği gibi belli bir olay ya da sonucun gerçekleşmesini sağlayan, (genellikle çoklu) nedenleri ya da etmenleri açıklamaktır. Bu örnek metinde, *İttihat ve Terakki* yönetiminin, birçok alanda yenilikler yapmak istemesine neden olan etmenleri açıklamaktadır. Metinde altı çizili bölümler bunun nedenini ve etmenlerini göstermektedir.

3.2.2.2. Etkisel Açıklama Metinleri

Etkisel açıklama, belli bir olayın ya da girdinin sonuçları ya da etkilerini açıklamaktadır. Bunlar çoklu sonuçlardır. Etkisel açıklamalar, aşamalarından da

anlaşılacağı gibi olaylar arasındaki nedensel ilişkilere odaklanmaktadır (Coffin, 2000: 113–115).

Bu felâketlerden ders almış görünen İttihat ve Terakki yönetimi, birçok alanda yenilikler yapmak istedi. Özellikle, orduya yeni bir düzen verildi. İşe yaramayan yaşlı subaylar, kadrolardan çıkarıldı. Ordu gençleştirildi. Almanya'dan orduyla ilgili yeni alınan yöntem ve teknikler uygulanmaya başlandı. Danışman olarak orduya pek çok Alman generali ve subayı getirildi. Böylece, Osmanlı Devleti, Almanya'ya iyice yaklaşmış oldu.

(Lise III- Metin 1)

Yukarıda verilen örnekte *İttihat ve Terakki* yönetiminin, birçok alanda yenilikler yapma kararının sonuçları açıklanmaktadır.

3.2.3. Sav Metinleri

Sav metinleri geçmişin belli bir yorumunun savunulmasını hedefleyen metinlerdir (Coffin, 1997: 198). Geçmişin belli bir biçimde yorumlanması bir dizi konum ve savların göz önüne alındığı bir çözümleme ve tartışma süreciyle gerçekleştirilir. Bu bağlamda, Jenkins (1991: 38) tarihçilerin ideolojik olarak yansız olmadıklarını ve geçmişin doğru bir biçimde kurgusunun yazarın varsayımları, bilgisi, izlediği yöntem ve inanç ve değerler sisteminden oluşan ideolojileri tarafından biçimlendirildiğine dikkat çekmektedir. Doğan, sav metinlerini *kanıtlayıcı* metin tipi olarak adlandırmakta; bu tür metinlerde yazarın amacının belli bir bakış açısını ortaya koymak, savunmak, kanıtlamak ve okuyucusunu da kendisi gibi düşünmesi için ikna etmek ve inandırmak olduğunu belirtmektedir (2003: 291).

Sav metinlerinde birbirinden farklı açıklamalar tartışılmakta ve savlanmaktadır. Nedenin değerlendirilmesi, nedenselliğin derecesi ve etkisi büyük önem taşımaktadır. Bu tür metinlerde geçmişin yorumlanmasına ilişkin karşıt görüşlere açıkça yer verilir. Bu nedenle sav metinlerinin de ikna edici özellikleri bulunmaktadır. Anlatı metinleri belli kişiler ve olaylarla ilgiliyken, sav metinleri daha soyut yapılarla ilgilidir. Sav metinlerde insan unsuru azalmakta, nedenselliğin soyut biçimleri artmaktadır (Coffin, 2000: 115).

Sav metin tipi açıklama, tartışma ve savlama ile ilişkili dilsel araçların çokça kullanıldığı bir metin tipidir. Bu dilsel araçlar yeni metinsel düzenleme ve karmaşık kişilerarası stratejiler içerir. Açıklayıcı metinler geçmişi yorumlamayı salt bir gerçek olarak sunarken, sav metinleri tarihsel incelemenin yoruma dayalı doğasını öne çıkarır (Coffin, 2000: 115). Coffin, sav metinlerinde nedensellik ilişkilerinin önemli bir rol oynadığını, ancak bu tür metinlerde nedensel açıklamaların genellikle savın dayanaklarının sunulması aşamasında yer aldığını belirtmektedir (2004: 269).

Sav metinlerinin *sergileme*, *tartışma* ve *karşıt sav* olmak üzere üç alt ulamı bulunmaktadır ve tüm bu ulamların ortak toplumsal amacı “geçmişin belli bir yorumunun yanında ya da karşısında tartışmak/savlamak”tır. Sav metinlerinin düzenlenmesi, kanıt göstererek onaylanan ya da karşı çıkılan bir kuram ya da sav yardımıyla önem verilen tarihsel değerler dizisini (paradigmayı) yansıtmaktadır. Bu metinler büyük ölçüde insanların silindiği soyut bir dünyayı kurgular; bu da bu tür metinlerde gittikçe artan bir akademik bağlamın göstergesidir (Coffin, 2000: 115, 121):

- Yaratıcı Düşüncesi**
- SAV { *En umutsuz durumda vatani kurtarmayı başaran, yeni bir devlet kurarak Türk tarihinde büyük bir oluşumun önderi olan Mustafa Kemal sıradan bir kişi değildi. İnsanların içinde, doğuştan büyük yeteneklere sahip kişiler vardır. Sayıları çok az olan bu kimselere "dâhi" denilir.*
- KANIT { *Bütün topluma seslenebilmek ve onu peşinden sürüklemek için bir kimsede çeşitli yeteneklerin bulunması gereklidir. Bu gibi deha sahiplerinin becerileri tek alanda olmaz, çeşitli alanlarda belirir. İşte Mustafa Kemal tarihin çok seyrek kaydettiği bu tür önderlerden biridir. Onun askerlik dehası yanında tartışılmaz başka üstün yetenekleri de vardır. Mustafa Kemal'in hayatı, bu büyük yeteneklerin bir düzen içinde bir arada işlemeden oluşur. Onun bu yönlerini kısaca görelim.*
- KANIT { *Bu yöntemden ve tutumdan kaynaklanan başka bir özellik de "yaratıcılık"tır. Dâhilerin en belirgin niteliklerinden biri de budur. Yaratıcılık, belli bir alanda, belli bir konuda alışlagelmişin dışında yenilikler yapmak, kimsenin düşünemeyeceği veya düşünse bile gerçekleştirmesinin mümkün olamayacağını sandığı eserler vermektir. Cumhuriyet kavramını örnek alalım. Osmanlı döneminde cumhuriyet kavramı bilinirdi. Hatta bazı aydınlar, cumhuriyeti en iyi devlet biçimi olarak kabul de ederlerdi. Ama hiç kimse, bu ülkede ileride cumhuriyetin kurulacağını düşünemez, hatta hayal bile edemezdi. İşte Atatürk, bu konuda yaratıcılığını ortaya koyarak, kimsenin hayal bile edemeyeceğini gerçekleştirmiştir. Lâiklik ilkesi için de aynı şey söylenebilir.*
- KANIT { *Atatürk'ün yaratıcılığı her alanda belirgindir. Askerlik hayatında da Çanakkale ve Sakarya savaşlarında, yepyeni yöntemler bulmuştur. Öte yandan gerçekleştirdiği her inkılâp tam anlamıyla yaratıcı düşüncenin ve faaliyetin sonuçlarıdır.*

(Lise III- Metin 8)

Yukarıda verilen metin bir sav metni örneğidir. Yazar ilk olarak savını ortaya koymaktadır: “Atatürk sıradan bir kişi değildi; o bir dahiydi”. Daha sonra savını çeşitli kanıtlarla desteklemekte ve örneklendirmektedir.

Sav metnlerinin toplumsal amaca ulaşılmasını sağlayan alt tiplerine aşağıda değinilmektedir. Yukarıda incelediğimiz metin, sav metni tipinin alt tipleri açısından değerlendirildiğinde, aşağıda özelliklerini açıkladığımız “sergileme metinleri” kapsamında değerlendirilebilir.

3.2.3.1. Sergileme Metinleri

Sergileme metinleri, geçmişin belli bir yorumunu ileri süren ve daha sonra bu yorumu bir dizi savla ispatlayan çözümleyici bir metin tipidir. Bu savlar yorumun doğruluğuna bir kanıt oluşturur. Her bir sav kurumlara, toplumsal pratiklere ve olaylara gönderimde bulunularak desteklenir ve ayrıntılandırılır. Ayrıca savlar daha fazla delil olarak belgeler, diğer kaynaklar ve tarihçilerin yargılarına da atıfta bulunabilir. Sergileme metin tipi, geçmişin belli bir biçimde açıklanmasının ne derece olası olduğunu vurgulaması nedeniyle savlar ve kanıtlarla tarihsel bilginin tartışılabilir, yorumlanabilir doğasını vurgular. İyi bir sergileme metninde savunuyu destekleyen ya da karşısında olan bir dizi kanıt eleştirel bir biçimde sorgulanır ve yorum bu sorgulamanın çıktısı olarak gösterilir (Coffin, 2000: 116–119).

Yukarıda değindiğimiz gibi, “*Sav Metinleri*” başlığı altında verdiğimiz örnek metin bir sergileme metni olarak değerlendirilebilir. Çünkü yazar önce bir yorum, yani bir görüş öne sürmektedir “*Mustafa Kemal sıradan bir kişi değildi.*”. Daha sonra, bu yorumunu bir dizi savla kanıtlamakta, desteklemekte ve ayrıntılandırmaktadır:

(YORUM-SAV) *Bu gibi deha sahiplerinin becerileri tek alanda olmaz, çeşitli alanlarda belirir. İşte Mustafa Kemal tarihin çok seyrek kaydettiği bu tür önderlerden biridir.*

(DESTEK) *Onun askerlik dehası yanında tartışılmaz başka üstün yetenekleri de vardır. Mustafa Kemal'in hayatı, bu büyük yeteneklerin bir düzen içinde bir arada işlemesinden oluşur.*

(AYRINTILANDIRMA) *Onun askerlik dehası yanında tartışılmaz başka üstün yetenekleri de vardır. Mustafa Kemal'in hayatı, bu büyük yeteneklerin bir düzen içinde bir arada işlemesinden oluşur.*

Bu yöntemden ve tutumdan kaynaklanan başka bir özellik de "yaratıcılık"tır.

(YORUM) *Dâhilerin en belirgin niteliklerinden biri de budur.*

(SAV) *Yaratıcılık, belli bir alanda, belli bir konuda alışlagelmişin dışında yenilikler yapmak, kimsenin düşünemeyeceği veya düşünse bile gerçekleştirmesinin mümkün olamayacağını sandığı eserler vermektir.*

(DESTEK) *Cumhuriyet kavramını örnek alalım. Osmanlı döneminde cumhuriyet kavramı bilinirdi. Hatta bazı aydınlar, cumhuriyeti en iyi devlet biçimi olarak kabul de ederlerdi. Ama hiç kimse, bu ülkede ileride cumhuriyetin kurulacağını düşünemez, hatta hayal bile edemezdi. İşte Atatürk, bu konuda yaratıcılığını ortaya koyarak, kimsenin hayal bile edemeyeceğini gerçekleştirmiştir. Lâiklik ilkesi için de aynı şey söylenebilir.*

(AYRINTILANDIRMA) *Atatürk'ün yaratıcılığı her alanda belirgindir. Askerlik hayatında da Çanakkale ve Sakarya savaşlarında, yepyeni yöntemler bulmuştur. Öte yandan gerçekleştirdiği her inkılâp tam anlamıyla yaratıcı düşüncenin ve faaliyetin sonuçlarıdır.*

Metinde, Mustafa Kemal'in bir dahi ve bunun yanı sıra yaratıcı bir insan olduğu çeşitli savlar desteklenmekte ve ayrıntılandırılmaktadır.

3.2.3.2. Tartışma Metinleri

Tartışma metinleri de geçmişin belirli bir yorumunu sunan bir dizi kanıt ve sav ileri sürer ve çözümler. Tartışmanın amacı eldeki tüm kanıtları dikkatlice değerlendirerek geçmişe ilişkin kendi yorumuna ulaşmaktır. Belli bir tez ya da yargı oluşturmak için bir dizi alternatif sav ve bakış açısı da dikkate alınır. Bu nedenle, tartışma metinleri daha dengeli ve doğal bir yaklaşıma sahiptir (Coffin, 2000: 120–121).

Tartışma metinlerinde yazar kendi yargısını sunmadan önce yansız, tarafsız olarak kanıtları değerlendirdiği izlenimini vermek amacıyla bir dizi kanıt ve sav sunar; bu kanıt ve savlar okuyucunun kendisine sunulan yorumu kabul etmesi için metin boyunca değerlendirilir. Tartışmaları diğer iki sav metin tipi olan yorumlama ve karşı sav alt tiplerinden ayıran özellik, hem tümce hem de metin düzeyinde çeşitli ikna etme stratejilerinin kullanılmasıdır. Böylece, geçmişe ilişkin çoklu bakış açıları ve tasarımlar kabul edilmekte ve yönlendirilmektedir (Coffin, 2000: 122).

Görüldüğü gibi, *hukuk, insanların birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallardır. Hukuk ile devlet iç içe geçmiştir. Devlet, hukuk kurallarını koymak ve uygulanmasını sağlamakla görevlidir. **Şu hâlde,** onun kurduğu düzen, **aslında** bir hukuk düzenidir. **Bu bakımdan** devletin varlığını doğrudan doğruya hukuka*

bağlayabiliriz. Her devlet hukuk kurallarını kendine yön ve can veren çeşitli düşüncelere, geleneklere veya bilime göre koyar. Bir zamanlar hemen hemen bütün devletlerde hukuk kuralları dinden çıkarılıyordu. **Bu da** toplum hayatının gelişmesini önliyordu. **Oysa** toplum durmadan değişikliğe uğrar, gelişir. Hukuk kurallarının da bu gelişmeye ayak uydurması gerekir. **Eğer** hukuk kuralları toplumsal gelişmeye uymazlarsa, toplumun ilerlemesini önleyici **ters etkiler yaparlar.** Din kuralları, **bildiğiniz gibi,** kesinlikle değişmez hükümler taşır. O hükümlerle toplumu yönetmek, **biraz önce değindiğimiz sakıncayı** doğurur. Bütün Orta Çağ boyunca **gözlenen budur.** Orta Çağ, batıda sona ererken hukuk kurallarının artık dine değil, akla, yani bilime dayandırılması gereği anlaşılmış oldu. **İşte, hukuk kurallarının dine değil de akla ve bilime dayandırılmasına lâiklik** denilir. Lâik düzen kesinlikle dinsizlik değildir.

(Lise III- Metin 4)

Yukarıda verilen metin özellikleri açısından incelendiğinde bir tartışma metni olduğu görülmektedir. Bu metnin konusu, devlet ve hukuk kurumlarının laikleşmesinin gerekliliğidir. Bu amaçla yazar, hukukun neden laikleşmesi gerektiğine ilişkin Osmanlı İmparatorluğu'nda dini kurallarla devlet ve hukuk işlerini yürütmenin sakıncalarından söz etmekte; bunu yaparken de alternatif görüşün, yani dini kurallarla devlet ve hukuk işlerinin yürütülmesi gerektiği bakış açısını da dikkate almakta ve bir dizi ikna stratejileri de kullanarak, tarafsız bir bakış açısı sunduğu izlenimini vermektedir. Bu tümce ve metin içi stratejiler metinde altı çizili olarak gösterilmektedir.

3.2.3.3. Karşıt Sav Metinleri

Karşıt sav metinleri geçmişin genel bir yorumuna karşıt bir görüşü savunan, çözümlenmeli bir metin tipidir. Amacı, tarihçilerin, tarih kitaplarının, araştırmacıların ileri sürdükleri yorumu reddetmeleri için okuyucularını ikna etmektir. Bu amaçla, yazar karşı çıktığı görüşü çürütmek amacıyla bir dizi sav ve kanıt sağlar. Tartışma metinlerinin aksine, karşı sav metinleri belli bir konuya ilişkin çeşitli bakış açısı ve görüş sunmaz; yazar meydan okuduğu duruma karşı çıkan kanıtlar üzerine odaklanır ve böylece geçmişin yeni bir yorumunun kabul edilmesi için zorlayıcı bir durum yaratır. Yorumlama metinlerinde olduğu gibi yazar kendisinin reddettiği yorumu destekleyen sav ya da kanıtların varlığını kabul eder; ancak okurların bu kanıt ve

savları yetersiz ya da hatalı bularak reddetmesi yönünde konumlandırır (Coffin, 2000: 122).

İyi kurgulanmış bir karşı sav metni, okuyucuların geçmişle ilgili kendilerine verilen düşünceleri reddetmelerine ikna etmek için savlara karşı çıkmak ve onları zayıflatmak amacıyla kullanılan dilsel araçların karmaşık denetimlerini gerektirir. Çünkü okuyucuların düşüncelerini değiştirmelerine ikna etmek için metinde dilsel ve sözbilimsel stratejilerin dikkatli kullanılması gerekir (Coffin, 2000: 124).

*Atatürk ideolojisi çerçevesi içinde gençler kendileri için doğru olan yolu seçmelidirler. Ayrıca, şu tehlikeye de gençlerin düşmemesi **gerekir**:*

*Gençliği aşırı, tek yanlı çıkar çevrelerinin aracı olan ideolojilere sürükleyenler hep vardı. İleride de bu tür kişiler veya gruplar etkinlikte bulunabilirler. Türk genci bu tehlikelerden korunmak için şöyle düşünmelidir: Her aşırı ideoloji tek yanlıdır. Kendi değerlerinden başkasını reddeder. Bu tür ideolojilere saplananlar hoşgörüsüz olurlar. Düşünce özgürlüğünü tanımazlar. Bölücü ve yıkıcıdır. **Sonuç** hem vatanın hem de bu tür düşünenlerin zarar görmesidir. Atatürk ilkeleri ise insanoğlunun binlerce yıl işlediği ortak, evrensel değerlerden çıkmışlar ve millî değerlerimizle yoğrulmuşlardır; katı tek yanlı ilkeler değildir. Bu ilkelerin çizdiği ideoloji içinde demokrasiye erişmek **ideal** olmalıdır.*

(Lise III- Metin 6)

Yukarıda karşı sav metni örneği verilmektedir. Yazar, gençlerin Atatürk ideolojisinden ayrılmamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun karşısında bir yorumla karşılaştıklarında, kendilerini nasıl korumaları, etkilenmemelerine ilişkin ipuçları vermektedir. Yazar, Atatürk ideolojisinin karşısında görüşler olduğunu kabul etmektedir. Ancak okurlarını bu görüşleri reddetmeleri yönünde konumlandırmaktadır.

3.3. Topolojik Açıdan Tarih Metin Tipleri ve Dilbilgisel Özellikleri

Tarih metinleri topolojik bir yaklaşımla incelendiğinde, tipolojik açıdan anlatı, açıklama ve sav metinleri olarak yapılan temel sınıflandırmalar ve bunların alt tipleri arasındaki örtüşme ve benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır ve bu birimler, yani metin tipleri, çeşitli işlevsel özelliklerin benzerlik derecesine göre topolojik açıdan bir süreklilikte konumlandırılır. Bu yaklaşımla, farklılıkların tam bir

sınırı çizilmez, benzerliklerin derecesi örtüştürülür (Martin, 1996; Coffin, 1997; 2000: 95).

Tarih metinlerinde neden-sonuç ilişkileri bir dizi sözcüğün bir araya gelerek dilbilgisel düzeyde karmaşık tümceleri oluşturarak anlamı ortaya çıkardığı sözlük-dilbilgisel ulamlar ve metnin tümceleri ya da bölümleri arasındaki genellikle bağlaçlar aracılığıyla kurulan mantık-anlambilimsel ulamlarla sağlanmaktadır (Coffin, 2004: 263). Coffin (2004), topolojik açıdan neden-sonuç ilişkisinin kurgulanmasında kullanılan sözlük-dilbilgisel araçları *kolaylaştırıcı ilişkiler* kuran yapılar, *belirleyici ilişkiler* kuran yapılar (bağlaçlar, ilgeçler) ve *neden* ve *çıkarım* ifade eden içsel eylemler ve bağlaçlar olarak sınıflandırmıştır. Buna göre, metinde mantıksal ve anlamsal ilişkileri kuran sözlük dilbilgisel araçlar, *belirteçler*, *bağlaçlar*, *eylemler* ve *adlardır*. Söz konusu sözlük-dilbilgisel araçlar olaylar arasında *kolaylaştırıcı* ve *belirleyici ilişkiler* kurar, tarihteki olayların *nedenini* belirtir ve bu olayların sonuçlarına ilişkin *çıkarımı* ifade eder. Martin, belirleyici ve kolaylaştırıcı ilişkilerin gerekli ve yeterli durumlar arasındaki farkın doğal mantığını yansıttığını belirtmektedir (1992: 193). Bu nedenle, kolaylaştırıcı ilişkilerin “gereklilik”, belirleyici ilişkilerin de “yeterlilik” türünden nedensellik içerdiği söylenebilir.

Anlatı, açıklama ve sav metinleri ve bu metinlerin alt ulamlarında nedensel eylemler, adlar ve bağlaçların kullanımını içeren sözlük-dilbilgisel özelliklerin saptanmasına yönelik çalışmalarda, *tarihsel anlatı* metinlerinde nedensel ad ve eylemlerin açıklama ve sav metin tiplerine oranla çok daha az kullanıldığı, nedenselliğin ifadesinde içsel uslamlamanın ve değerlendirmenin, yani yazarın metinde konu ettiği olaya ilişkin olarak çıkarsamada bulunduğu ya da kendi yorumunu katarak değerlendirme yaptığı ifadelerin neredeyse hiç kullanılmadığı saptanmıştır. Nedensel bağlantılar bağlaçlar ve eylemlerle ifade edilmektedir; olaylar daha sonraki olaylara neden olmaktadır. Şekil 1’de görüldüğü gibi, bu tür metinlerde olaylar birbirini tarihsel bir sırada izlemektedir. Tarihsel artzamansal nedenleme metinlerinde olaylar nedensel bağlantılarla ilişkilendirilmektedir; ancak, bu bağlantılar yine de bir zaman çizgisini takip etmektedir (Coffin, 2000; 2004).

Zaman çizgisinin korunarak kullanılması, olayların nedenlerinin ve sonuçlarının gerçek zamanda oluş sırasına göre açıklandığını göstermektedir. Zaman akışı neden-sonuç zincirini doğallaştırmaktadır. Olayların zaman sırasına göre açıklanması birbiriyle ilişkili nedensel ilişkilerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu yüzden, bu türden anlatımların sav gücü çok zayıftır; bir olayın nedeninin olayların gelişmesinin kaçınılmaz sonucu olarak görülmesi sağlanmaktadır (Coffin, 2004: 279).

Coffin, tarih metinlerinde kullanılan bağlaçlarla metin tipi arasındaki ilişkiyi söz etmektedir. Buna göre, dilsel açıdan incelendiğinde bağlaçlar tarihsel artzamansal nedenleme metin tipinde belirleyici ilişkiler kurmaktadır. Ancak, açıklama ve sav metinlerinde belirleyici ilişkiler daha az baskın olmaktadır; bu türlerde nedensellik ilişkileri soyut biçimlerle kurulmaktadır. Açıklama ve sav metinlerinde, ekonomik ve toplumsal yapılar gibi soyut güçler, insan kılıcılarının yerini almaktadır. Nedenler kolaylaştırıcı ya da belirleyici ilişkiler biçiminde kurgulanmamakta; genellikle etkisi ve dolaysızlığı açısından değerlendirilerek kurgulanmaktadır (Coffin, 2004: 283).

Nedensel ilişkiler ayrıca değişiklik ve devamlılığı da kurgulamaktadır. Eğer bir olayın çok önemli bir etkisi varsa, takip eden olayların, hatta toplumların ve ulusların, yönünü değiştirebilmektedir. Dolayısıyla, değişiklik ve devamlılığın derecesini belirlemede nedenselliğin gücü çok önemlidir (Coffin, 2004: 283).

3.3.1. İlişkileri Kolaylaştırmayı İfade Eden Dilsel Araçlar

Kolaylaştırıcı ilişkiler, bir olayın ya da durumun gerçekleşmesini sağlayan araç ya da durumu ifade eder ve durum bağlaçlarıyla ya da nedensellik ifade eden eylemlerle ifade edilir (Coffin, 2004: 271). Kolaylaştırıcı ilişkiler, sonuç tümcesinin eylemine sorulan “Nasıl?” sorusunun yanıtını vermektedir (Martin, 1992: 193).

(1) *They had lived **by** hunting and fishing.*
(Avlanarak ve balık tutarak yaşamışlardı.)

(2) Decreasing the customs duty *contributed to* improvement of the commerce between the two countries.
(Gümrük vergisinin azaltılması, iki ülke arasındaki **ticaretin gelişmesine katkıda bulundu.**)

Örnek (1)'deki tümcede *by* (-ErEk) ilgeci ve örnek (2)'de *contribute* (katkıda bulunma) eylemi tümcelerin birimleri arasında kolaylaştırıcı ilişkiler kurmaktadır. Dolayısıyla, kolaylaştırıcı ilişkileri ifade eden bağlaç ya da eylemler, sonuç bölümündeki olayın gerçekleşmesine yardımcı olan nedeni, olayın sonucuyla ilişkilendirme işlevi görmektedir.

Şimdi kolaylaştırıcı ilişkileri veri tabanımızdan örneklerde görelim:

Türk milletinin durmadan gelişmesi, inkılâpçı düşüncenin bütün kuşaklara egemen olması ile mümkündür.

*..... Geri kalmış milletlerin emperyalist boyunduruğundan kurtulabileceğini Atatürk kanıtlamıştır. Milliyetçilik ve modernleşme kavramları da Atatürk'ün fikirleri **aracılığı ile** bu milletler tarafından anlaşılmıştır.*

*..... Bugün de Japonya küçük bir ülke olduğu ve ham madde yokluğunun sıkıntısını çektiği hâlde dünyanın büyük ve güçlü devletlerinden biridir. Bu başarıyı da akıl ve bilim yolunu duraklamadan **izlemekle sağladılar.***

(Lise III- Metin 6)

Yukarıda verilen örneklerde “ile (-(y)IE)” ilgeci ve “sağla-” eylemi ve “aracılık” sözcüğü tümceler arasında neden-sonuç ilişkisini sağlayan dilsel araçlardır. Bu araçlar, nedende belirtilen olayın sonucun gerçekleşmesinde kolaylaştırıcı etkisi olduğunu sezdirmektedir.

3.3.2. İlişkileri Belirlemeyi İfade Eden Dilsel Araçlar

Belirleyici ilişkiler, kolaylaştırıcı ilişkilerden farklı olarak **sonuç bağlacı**, **amaç bağlacı** ve **koşul bağlacı**yla ifade edilir. Bu bağlaçlar bir olayın nedenini, koşulunu ya da gerekçesini bir sonuçla ilişkilendirir. Belirleyici ilişkiler ayrıca nedensellik ifade eden eylemlerle de ifade edilebilir (Coffin, 2004: 271). Belirleyici ilişkilerde tümceler arasında *zorunluluk* ilişkisi bulunmaktadır; neden sonucun gerçekleşmesini belirlemektedir ve tümcenin eylemine sorulan “Niçin?/Neden?” sorusunun yanıtını vermektedir (Martin, 1992: 193).

(1) *One year later I sat for my HSC and as a result of a good pass I gained enter to the university.*

[sonuç bağlacı]

(Bir yıl sonra sınavıma çalışmaya başladım ve iyi aldığım notun sonucunda üniversiteye girme hakkı kazandım.)

(2) *John worked so hard to pass the test.*

[amaç bağlacı]

(John, sınavı kazanmak için çok çalıştı.)

(3) *We couldn't see what is in front of us because of the thick fog.*

[neden bağlacı]

(Yoğun sis nedeniyle önümüzü göremedik.)

(4) *If Tom passes the test, he'll get the job.*

[koşul bağlacı]

(Tom sınavı kazanırsa, işe alınacak.)

(5) *High rates of taxes caused lower life standards.*

[nedensellik ifade eden eylem]

(Yüksek vergi oranları daha düşük yaşam standartlarına neden oldu.)

Örnek (1)'de konuşucunun/yazarın üniversiteye girme hakkını kazanmasını belirleyen sınavdan iyi not almasıdır. Örnek (2)'de John'un çok çalışmasını belirleyen etken sınavı kazanmak istemesidir. Örnek (3)'te konuşucunun/yazarın önünü görememesine sis neden olmuştur; yani sonucun gerçekleşmesinde ya da gerçekleşmemesinde belirleyici olan sistir. Örnek (4)'te Tom'un işe alınmasını belirleyecek olan sınavı geçmesidir. Örnek (5)'de ise, "neden ol-" eylemi tümcenin öğeleri arasında bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır; daha düşük yaşam standartlarının oluşmasına neden olan yüksek vergi oranlarıdır.

(6) *Vatanın kurtuluşu için çeşitli bölgelerde milli cemiyetler kuruldu. Ayrıca Anadolu'nun her yanında haksız işgallere karşı direniş güçleri oluşturuldu. Bunların amacı, kendilerinden sayıca fazla olan düşmanın ilerleyişini durdurmak, kendi bölgelerinin işgal edilmesini önlemek ve bölge insanlarının haklarını korumaktır.*

(İlköğretim VIII- Metin 3)

Veri tabanımızdan alınan örnek (6)'da "koyu" olarak gösterilen dilsel araçlar, metinde belirleyici neden-sonuç ilişkileri kurmaktadır. Metinde belirleyici ilişkiler kuran nedensellik araçları sonucun meydana gelmesinde nedenin belirleyici bir rolü

olduğu anlamındadır. Metinde kullanılan ilişkiler incelenecek olursa, “-mEk” ve “için” yapıları amaç yantümcesi oluşturmaktadır. “(haksız işgaller)-e karşı” bu bağlamda “haksız işgalleri önlemek amacıyla” anlamındadır ve “amaç” sözcüğü de bir ad olarak nedenselliği ifade eden, sonucun gerçekleşmesinde belirleyici ilişkiyi vurgulamaktadır.

Coffin, belirleyici ilişkilerin bağlaçlarla oluşturulan nedensellik ilişkilerinin kurulduğu *tarihsel artzamansal nedenleme* gibi *anlatı* metin tiplerinde kolaylaştırıcı ilişkilerden daha yaygın olarak kullanıldığını, ancak *açıklama* ve *sav* metin tiplerinde daha az görüldüğünü belirtmektedir. Açıklama ve sav metinlerinde nedensellik daha soyut dilsel araçlarla ifade edildiğinden farklı nedensellik yapıları kullanılmaktadır (2004: 283).

Martin, kolaylaştırıcı ve belirleyici ilişkiler arasındaki farkı “nasıl” ve “niçin/neden” arasındaki karşıtlık ilişkisiyle açıklamaktadır. Buna göre, kolaylaştırıcı ilişkilerde neden, sonucun gerçekleşmesini *sağlamıştır*; belirleyici ilişkilerde ise, neden sonucun gerçekleşmesini *belirlemektedir* (1992: 193).

3.3.2.1. Soyut Olarak Nedensellik: Adların Rolü

Eylemler ve bağlaçlarla ifade edilen nedensel ilişkiler olaylar arasında doğrudan ilişki kurarlar; başka bir ifadeyle, olaylar arasında zaman içinde ortaya çıktıkça kurulan bağlantıyı gösterirler. Nedensellik ifade eden adlar ise olayları birbirine bağlayan dizisel öğeyi ortadan kaldırır. Böylece, bir ad biçiminde ifade edilen nedensel ilişkiler daha soyut ve zamanda donmuştur (Coffin 2004: 273).

- (1) *Greenway went bankrupt and so he decided to forge a contract.*
[bir bağlaçla ifade edilen nedensel, dizisel ilişki]
(Greenway iflas etti; **bu yüzden** sahte bir kontrat yapmaya karar verdi.)
- (2) **The reason** for Greenway deciding to forge a contract was bankruptcy.
[bir ad olarak ifade edilen nedensel ilişki]
(Greenway’in sahte bir kontrat yapma nedeni iflas etmesiydi.)

Örnek (1)’de neden-sonuç ilişkisi önce neden, sonra sonuç biçiminde; yani çizgisel zamanda oluş sırasıyla, somut biçimde verilmektedir. Oysa örnek (2)’de

neden-sonuç ilişkisi zaman çizgisel olarak düzenlenmemiştir. Böylece, olayların nedeni ve sonucu arasında daha soyut bir ilişki kurulmuştur.

Mustafa Kemal, yeni Türk devletini kurarken millî sınırlar içinde hür ve bağımsız yaşamayı vazgeçilmez bir ilke olarak kabul etmiştir. Onun uyguladığı dış siyasette amaç şudur:

(Lise III- Metin 5)

Yukarıda verilen örnekte, tümceler arasındaki neden-sonuç ilişkisi ad kullanımıyla kurgulanmıştır. Bu bağlamda, ilke “amaç” anlamındadır. Mustafa Kemal’in amacı “millî sınırlar içinde hür ve bağımsız yaşamak”tır. Daha sonra yazar, metninde bu amaçları listeleterek metin-içsel olarak sıralamaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi, Coffin, yazarların nedensel ilişkileri bir ad kullanarak ifade etmek suretiyle onları numaralandırma (*bir dizi etken, birinci neden gibi*), ölçme ve değerlendirme (*ana neden, en önemli neden gibi*) olanağı kazandıklarını belirtmektedir (2004: 274). Ayrıca, özellikle açıklayıcı metinlerde nedenselliğin açık bir biçimde sözcükleştirilerek sunulmasıyla etmensel ve etkisel açıklama türleri ayrımı kesin bir biçimde sunulabilmektedir. Etmensel açıklamalar “etmen, neden” gibi sözcüklerle; etkisel açıklamalar ise “sonuç, netice” gibi sözcüklerle verilmektedir (Coffin, 2004: 283).

3.3.2.2. Nedensel Değerlendirme: Nedensel Etki ve Dolaysızlığı Sözlüksel Seçimlerle Ölçme

Adların soyut doğası, onların nedenselliği kolaylaştırıcı ilişkilerle mi yoksa belirleyici ilişkilerle mi kurduğunun anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle Coffin, adların nedensel etki ve dolaysızlığının derecesini nasıl kurguladığının göz önünde bulundurulmasının gerektiğini belirtmektedir (2004: 274)

*The main reason was that, at the time, Australia was part of the Empire.
(Temel neden, o zamanlar Avustralya'nın imparatorluğun bir bölümü olmasıydı.)
Approaching elections directly affected the stock market.
(Yaklaşan seçimler borsayı doğrudan etkiledi.)*

Sav ve açıklayıcı tarih metinlerinde olayların nedenleri belirleyici ve kolaylaştırıcı olmaları açısından değil, genellikle etkileri ve dolaysızlıkları açısından derecelendirilmekte ve sunulmaktadır.

*Atatürk'ün bu sözleri üzerinde durup **iyice** düşünmek insana uygarlık ve yenileşme konusunda çok şey öğretir.*

*Atatürk inkılâbının **en büyük hedefi**, yukarılarda da belirtildiği gibi Atatürk ilkelerinin çizdiği yoldan yürüyerek*

*Ama kendisine cesaret veren **en büyük etken** çevresindeki gençler olmuştur.*

(Lise III- Metin 6)

Yukarıda verilen metin açıklayıcı metin tipinin bir örneğidir. Görüldüğü gibi, olaylardaki nedensellik ilişkisi, *iyice* ve *en büyük* gibi belirteç ve sıfat kullanımıyla etkileri açısından sunulmaktadır.

3.3.3. Olayın Tarihsel Önemine İlişkin Çıkarımda Bulunmada Bir Araç Olarak Neden:

Olayın tarihsel önemine ilişkin çıkarımda bulunmak amacıyla “neden”in nasıl bir araç olarak kullanıldığının ortaya çıkarılmasında bağlaçlar ve eylemlerin büyük rolü bulunmaktadır. Coffin, uslamlama ve çıkarımların içsel süreçlerinde *içsel bağlaçların* ve *içsel nedensel eylemlerin* büyük rolü olduğundan söz etmektedir. Bu türden bağlaçlar ve eylemler belli olayların belli yorumlara nasıl yol açtığını belirtmek için kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, içsel nedensel ilişkilerin “x olayının bir kişinin y’yi düşünmesine nasıl neden olduğu”nu kurgulama işlevi bulunmaktadır (2004: 274–275).

DİD’e göre, içsel bağlaçlar metin dışındaki olayları birbiriyle birleştirmeyen, metne içsel mantıksal basamakları birbirine bağlayan *bu yüzden*, *dahası*, *aslında* gibi bağlaçlardır (Martin ve Rose, 2003: 120). İçsel eylemler de aynı biçimde bir savın içsel basamaklarını oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır (Halliday, 1998).

As a result many people thought of him as a brave person.
(*Sonuç olarak*, çoğu insan onu cesur bir kişi olarak düşündü.)

The history of Aboriginal and non-Aboriginal contact shows how badly the native people of this country were treated.

(Aboriginal ve Aboriginal olmayanların ilişkisinin tarihi bu ülkenin yerlilerine nasıl kötü davranıldığını **göstermektedir.**)

(Coffin, 2004: 275)

Aşağıda veri tabanımızdan alınan metinde içsel bağlaç ve eylemlerden örnekler bulunmaktadır. Bu yapılar **altı çizili** olarak gösterilmiştir:

*Devlet yapısındaki lâikleşmenin **aşamaları**, **kısaca şunlardır**: Saltanatın kaldırılması, **ilk adımdır**. İslâmda siyasal ve dinsel güçlerin tek elde toplanması ilkesi yok edilmiş, siyasal güç TBMM'ne, dolayısıyla millete geçmiş, İstanbul'daki halife bir sembol durumuna düşürülmüştür.*

***İkinci aşama** halifeliğin kaldırılmasıdır. **Bunun öyküsü daha önce uzun uzun anlatılmıştı**. İslâmlığın, sünî mezheplerinin siyasî alanda söz sahibi olmasına **yol açan** ve giderek güçsüzleştirilen bu kurum kaldırılınca devletin yapısı daha da lâikleşmiş oldu. Halifeliğin kaldırıldığı gün her türlü devlet işinin dine uygun olup olmadığını denetleyen Seriyeye Vekilliği (Din İşleri Bakanlığı) da sona erdi. Ancak Türk milletinin büyük bir çoğunluğu Müslüman **olduğu için** inanç ve ibadetle ilgili hizmetleri yerine getirmek gerekiyordu. **Görülüyor ki**, yeni Türk devleti vatandaşın dinsel ihtiyaçlarını tanıdı. **Salt bu işle uğraşmak üzere**, Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu.*

*Yine aynı gün kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) ile eğitim işlerinde de lâikleşme sağlanmıştır. **Bunun önemi biraz ileride gösterilecektir**.*

(Lise III- Metin 4)

Örnek metinde, Türkiye'nin laik bir devlet yapısına kavuşması için neler yapıldığından ve bunun gerekçelerinden söz edilmektedir. Yazar, "laikleşmenin aşamaları şunlardır" ifadesiyle, aslında laikleşmenin nedenlerini sıralamaktadır. Bunu yaparken, okuyucularını "ilk adım" ve "ikinci aşama" ifadeleriyle yönlendirmektedir. Bilindiği gibi, mantık-anlambilimsel örüntüler metnin sadece tümceleri tümceleri arasında değil, bölümleri arasında da bağlaşıklık ilişkilerinin kurulmasını sağlamaktadır. Nitekim "Bunun öyküsü daha önce uzun uzun anlatılmıştı" diyerek metnin, hatta kitabın bir başka bölümüne gönderimde (art-gönderim) bulunmaktadır. Metindeki dilsel yapılar ve ifadeler yakından incelendiğinde, yazarın metnini bir sav metni olarak, laikliğin yanında bir bakış

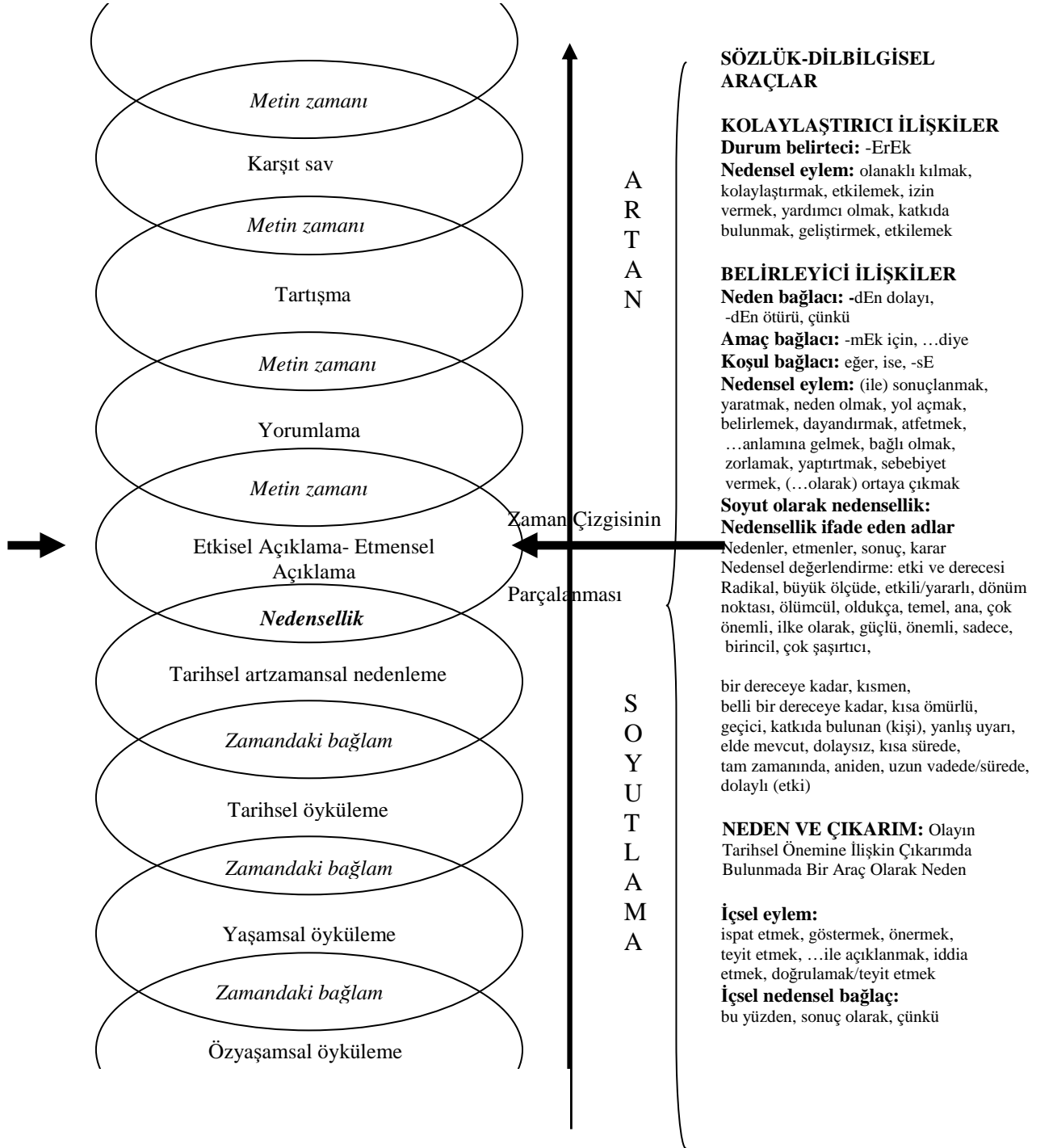

açısıyla kurguladığını görüyoruz: “*Görülüyor ki, yeni Türk devleti vatandaşın dinsel ihtiyaçlarını tanıdı*”, tümcesinde “görülüyor” içsel eylemi ve “ki” bağlacı “laikliğin dine karşı olduğu” gibi bir karşıt savı çürütmeyi amaçlayan bir ifadedir. Ayrıca, yazar “bunun önemi biraz ileride gösterilecektir” diyerek, metnin daha sonraki bir bölümüne gönderimde (ön-gönderim) bulunmaktadır ve “önemi” sözcüğü seçimiyle, yine okuyucularına eğitimde laikleşmenin yararına inandığını sezdirmektedir.

Aşağıda verilen Şekil (4)’te çalışmamızın bu bölümünde açıkladığımız tarih metin türünde saptanan anlatı, açıklama ve sav metin tipleri ve bu metinlerin alt-tipleri, topolojik olarak benzerlikleri ve metin tiplerinin ayırt edilmesini sağlayan dilsel araçlar gösterilmektedir. Bu şekil Üçüncü Bölüm’ü özetler niteliktedir.

Şekil 4’te (Bknz. s. 85) görüldüğü gibi, tarih metin tipleri ve alt-tipleri anlatı metinlerinden sav metinlerine doğru bir süreklilikte yer almaktadır ve bu süreklilikte metinlerin gitgide artan bir soyutlama özelliği bulunmaktadır. Anlatı metinleriyle sav metinlerinin kesişim noktası, nedenselliğin ortaya çıktığı açıklama metinleriyle gerçekleşmektedir ve bu noktada metin dışı zaman bağlamı yerini metin içi zamana bırakmaktadır. Başka bir ifadeyle, neden-sonuç ilişkisinin çizgisel olarak kurgulanması artık yerini olayların soyut bir biçimde, insanlardan çok ekonomik, toplumsal ve politik olgu ve olaylara odaklanarak, uzak ve yakın zamanlar arasında neden-sonuç ilişkileri kurularak açıklanmaktadır. Söz konusu sözlük-dilbilgisel araçlar Şekil 4’te kısaca verilmekte; sonraki başlıklarda da kapsamlı olarak açıklanmaktadır.

Şekil 4: Topolojik Bakış Açısıyla Tarih Metin Tipleri ve Bu Metinlerde Kullanılan Sözlük-Dilbilgisel Araçlar (Coffin, 1997, 2004)

Coffin 2004'te belirlenen metinlerdeki neden-sonuç ilişkilerini değerlendirme ölçütleri (*kolaylaştırıcı ilişkiler, belirleyici ilişkiler, soyut nedensellik olarak adların kullanılması, içsel bağlaçlar, içsel eylemler*) bizim araştırmamızın bulgularının değerlendirilmesinde belirleyici olmaktadır. Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III ders kitaplarında tarih metinlerinin incelendiği çalışmamızda nedenselliğin kurgulanmasında hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel araçlardan yararlandığı ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle, çalışmamızın dördüncü bölümünde Türkçede nedenselliğin ifade edilmesinde kullanılan yapılar açıklanmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÇEDE NEDENSELLİK İFADE EDEN YAPILAR

4.1. Türkçede Nedensellik ve Nedenselliğin İfadesinde Kullanılan Yapılar

İki olay arasında anlamsal olarak kurulan neden-etki ve neden-sonuç ilişkisine *nedensellik* denmektedir (Uslu, 2001: 123). Türkçede nedensellik *bağlaçlar*, *belirteçler*, *durum ekleri*, *ulaçlar* ve *ilgeçler*le ifade edilmektedir. Bu dilbilgisel yapılar anlambilimsel olarak kısaca şöyle tanımlanabilir:

Bağlaçlar, “anlambilimsel açıdan ele alındığında, anlamca ilgili tümceleri, kavramları ya da görevdeş öğeleri birbirine birleştirmeye yarayan sözcükler” (Gencan, 1979); “ardışık öğeler arasındaki anlam bütünlüğünü sağlayan yapılar” (Ruhi, 1992: 247); “yantümceleme, zamansal sıralama, neden-sonuç ilişkileri, karşıtlama, amaç ve durum bildirme yükümlülükleriyle tümceler ve yantümceler arasında bağıntı sağlayan yapılar” (Topbaş ve Özcan, 1995) olarak tanımlanabilir. Türkçede bağlaçlara örnek olarak *çünkü*, *bu yüzden*, *ama*, *sonra* vb. verilebilir.

Halliday ve Hasan (1976), bağlaçların ardışık tümceler arasında bir bağ kurarak söylemde/metinde bağdaşıklık bağlarının kurulmasını sağladıklarından söz etmektedir. Türkçede yazılı öykü anlatımını düzenlemede tümce başında kullanılan bağlaçların işlevini araştıran Ruhi (1992), bağlaçların öykünün anlam örüntüsünü aktarmada okuyucuya bir bakış açısı sağladığını, metnin anlam örüntüsüyle sıkı bir bağ oluşturduğunu ve öykülerin birimlerini işaret ettiklerini saptamıştır.

Belirteçler, sıfatların, eylemlerin ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamını güçlendiren ya da kısip sınırlayan sözcüklerdir. Zaman, yer/yön, durum, azlık-çokluk, soru ve koşul belirteçleri olmak üzere altı çeşittir. Belirteçlere örnek olarak *dolayısıyla*, *yarın*, *-E kadar*, *artık* vb. verilebilir (Gencan, 1979: 443; Göksel ve Kerslake, 2005;).

Ulaçlar, kurduğu önermeyi bir başka önermeye bağlayan eylemsilerdir. Ulaçlara örnek olarak *-İp*, *-ErEk*, *olarak*, *-dEn*, *-dİğİ* ve *-ecEğİ* verilebilir (Gencan, 1979: 423–441; Özsoy, 1999: 232- 239; Göksel ve Kerslake, 2005: 476–478).

İlgeçler, “sözcükler, kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan ve ancak bu görevleri için kullanılan” *gibi*, *kadar*, *dolayı*, *ötürü*, *karşın*, *ile* gibi sözcüklerdir (Gencan, 1979: 473–481; Özsoy, 1999: 282–285; Gölsel ve Kerslake, 2005: 241- 260).

Durum ekleri adlara eklenerek onlara *belirtme*, *yönelme*, *çıkma*, *bulunma*, *sahiplik* anlamı katan eklerdir. Türkçede **-dEn** çıkma durum ekinin tümceye nedensellik anlamı kattığı saptanmıştır (Banguoğlu, 1959: 387; Gencan, 1979: 131; Gölsel ve Kerslake, 2005: 180).

Bu bilgiler doğrultusunda, tezin bu bölümünde Türkçede nedenselliğin ifade edilmesinde kullanılan ve yukarıdan kısaca açıklanan yapıların nedenselliğin ifade edilmesinde nasıl bir işlev gördükleri ayrıntılı olarak incelenmekte ve bu yapılarla ilişkin olarak Türkçede dilbilim alanında çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalardan söz edilmektedir.

4.1.1. Türkçede Nedensellik İfade Eden Neden Yapıları

Bir belirteç yantümcesi kendisinden sonra gelen yüklem yapılarındaki nedeni anlatıyorsa, bu türden tümcelere **neden yantümcesi** denmektedir (Banguoğlu, 1959: 559; Gencan, 1979: 162; Özsoy, 1999: 257).

Aşağıda verilen Tablo 6’da görüldüğü gibi, Türkçede neden yantümcelemi daha çok bir neden belirticisi ya da *-dİğİ* ve *-ecEğİ* ulaçlarıyla kurulmaktadır. Bu ulaçların sonuna *için*, *-dEn*, *-den dolayı* gibi neden bildiren ilgeçler, takılar gelir (Banguoğlu, 1959: 559, 583; Gencan, 1979: 437-438; Kornfilt, 1997: 73–74; Erkman-Akerson ve Özil, 1998: 86; Uslu, 2001; Göksel ve Kerslake, 2005: 258, 527; Özsoy, 1999: 256–259).

Tablo 9: Türkçede Nedensellik İfade Eden *Neden* Yapıları

<i>Nedensellik İlişkisi</i>	<i>Yapı</i>	<i>Örnek</i>
Neden	<i>çünkü</i>	Parayı beğenmedi, çünkü daha çok bekliyormuş.
	<i>-dİğİ/-(y)AcAğİ için</i>	Aramadığın için sana dargınmış. Senin için Ankara'dan İstanbul'a geldim. Bütün noktaların hepsini deste işleyemeyeceğimiz için, hocamız evde okumamızı istedi.
	<i>-dİğİndAn dolayı</i>	Aradığınızdan dolayı sevindim.
	<i>ötürü</i>	Yapamayacağından ötürü üzgünmüş.
	<i>sebebiyle</i>	Bozuşmamız sebebiyle işler durdu.
	<i>yüzünden</i>	Otobüsü kaçırmayı yüzünden işi kaybetti.
	<i>sayesinde</i>	Sıcak havalar sayesinde bol bol deniz girebildik.
	<i>nedeniyle</i>	Yazların sıcaklığı nedeniyle bu bölgede muz ve hurma yetişmektedir.
	<i>diye</i>	Kalabalık olacağız diye bir ekmeğe daha almıştım. Ali o işe gece çalışılmıyor diye girmişti.
	<i>ile</i>	Yağmurun yağması ile maç iptal edildi.
	<i>-E göre</i>	Camcı gelemeyeceğine göre başkasını arayalım.
	<i>- dığımızdan</i>	Bu habere inanmadığımızdan telaş etmedik.
	<i>-mek için</i>	Bebeği görmek için geldim.
	<i>-mAktAn</i>	Ağlamaktan gözleri şişmiş.
	<i>-DAn/- DA</i>	Keten ayışığından/da parçalanmış. Gökhan geç geldiğinden sınava giremedi.
	<i>-ErEk</i>	Ben, bir bayan olarak, umumi yerlerde rakı içmem. ....medyayı peşinize takararak zengin olabilirsiniz.
	<i>-Ip</i>	Onun görüldüğü gibi olmadığımı anlayıp, evlenmekten vazgeçti.
	<i>dA</i>	(Önce) işimi bitireyim de sinemaya gideyim.
<i>-</i>	<i>Oya yalnız kalamaz, korkar</i>	

Ulaş, belirteç ve ilgeçlerin yanı sıra, Türkçede bir belirticisi olmaksızın neden belirten tümceler de bulunmaktadır. Tablo 6'da verilen son örneğe bakacak olursak, "Oya yalnız kalamaz, korkar", tümcesinde Oya'nın yalnız kalamamasının nedeni korkmasıdır.

Türkçede bazı sözcüklerin anlambilimsel açıdan birden fazla işlevi bulunmaktadır. Örneğin 'ile' sözcüğü hem ilgeç hem de bağlaç işlevi görebilmektedir. Nitekim "Başka bir kalem ile yaz" tümcesinde *ile* bir ilgeç görevindeyken, "Yağmurun yağması ile maç iptal edildi", örneğinde *ile* bir bağlaç görevinde olup yağmurun yağması ve maçın iptal edilmesi arasında neden-sonuç ilişkisi kurmaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 70–71, 242).

Türkçede neden belirteç yantümcelerinin yapısal ve anlamsal özelliklerini inceledikleri çalışmalarında Özsoy ve Taylan (1998), yantümce yüklemi ile ana tümcenin yüklemi arasında bir neden-sonuç ilişkisi belirten *için* ve *diye* ilgeçleri ile kurulmuş olan yantümcelerinin yapısal ve anlamsal özellikleri incelemektedir. Özsoy ve Taylan (1998), *için* ve *diye* yapılarının düz nedensellik ilişkisinin yanı sıra iki farklı söylemsel işlevinin bulunduğundan söz etmektedir:

(i) *Bu yapılar bağlam içerisinde tümcede belirtmek istenen durumun gerçekte tam tersinin geçerli olduğunu üstü kapalı bir biçimde belirtir;*

(ii) *Konuşmacı diye yapıyla dinleyicinin fark etmediği ancak nitelik açısından sorgulanamayacak bir nedensellik ilişkisini dinleyicinin dikkatine getirir.*

(Özsoy ve Taylan, 1998: 123–124)

Özsoy ve Taylan, *için* ve *diye* arasında nedensellik ilişkisi açısından farklı işlevler bulunduğunu; *için* yapısının her türlü nedensellik ilişkisini belirtirken *diye* yapısının daha öznel bir ilişkiyi belirttiğini ve öznel olmayan durumlarda ya dilbilgisi dışı ya da çok yüklü bir önvarsayım içerdiğini ifade etmektedirler (1998: 125).

(1) *Bilet aldım **diye** konsere gidiyorum*

(2) *Bilet **aldığım için** konsere gidiyorum.*

(Özsoy ve Taylan 1998: 124)

Özsoy ve Taylan, Örnek (1)'de nesnel bir nedensellik bulunduğunu; konuşucunun konsere artık gitmek istemediğini, ancak bilet aldığı için kendini gitmek zorunda hissettiğini belirtmektedir. Örnek (2)'de ise, hem nesnel hem de öznel nedensellik belirtildiğini savunmaktadır (1998: 124).

(3) *O maddenin yoğunluğu sudan hafif **olduğu için** suyun üzerinde yüzyüyor.*

(4) *O madde yoğunluğu sudan hafif **diye** suyun üzerinde yüzyüyor.*

Özsoy ve Taylan, doğal olayları açıklayan türde nedensellik ilişkisinde ise, *için* yapılarının kullanıldığını, *diye yapısı* ise, konuşmacının, dinleyicinin söz konusu doğa olayını bilmediğini düşündüğü durumlarda kullanıldığını savunmaktadır. Örnek (3)'te konuşucu kısaca doğa olayıcı açıklamaktadır. Örnek (4)'te ise, dinleyicinin söz konusu doğa olayını bilmediğini düşünmekte; biraz hayret, biraz da küçümsemeyle bunu belirtmektedir (Özsoy ve Taylan, 1998: 124–125).

İçin ilgecine ilişkin bir başka çalışma Uslu (2001) tarafından yapılmıştır. Uslu, *için* ilgeci ve *-dEn* çıkma durumu ekinin neden bildirme işlevlerine ilişkin yaptığı çalışmada *için* ilgeci ve *-dEn* ekinin kurdukları nedensellik ilişkisi arasında farklar bulunduğunu saptamıştır. Buna göre, dil kullanıcıları öznel yargıları daha çok *için* ilgeciyle belirtirken; nesnel, genel geçer yargıları *-dEn* ekiyle kodlamaktadır (2001: 123–129).

Yüzme bilmediği için denize girmiyor.

Yüzme bilmediğinden denize girmiyor.

Yukarıda örnek tümcelerde *için* ilgecinin ve *-dEn* ekinin ana ve yantümce arasında kurduğu ilişki, anlamsal olarak nesnel, mantıksal bir ilişkidir. Çünkü “yüzme bilmeyenin denize girmemesi gerektiği” gibi bir genelgeçer dünya bilgisi bulunmaktadır. Oysa aşağıda verilen tümcelerde ana ve yantümce arasında kurulan ilişki konuşucunun öznel yargısına dayalı bir ilişkidir; bireyin kendi yorumunu içermektedir (Uslu, 2001: 126).

Her zaman doğru söylediğin için bazıları seni sevmez.

*Her zaman doğru söylediğinden bazıları seni sevmez.

Ayrıca, anlamsal ilişkilendirme açısından neden bildiren ilgeçler ve ekleri değerlendiren Uslu, Özsoy ve Taylan'ın (1998) *için* ve *diye* ile kurulan ilgeç yantümcelerinin bulgularından da yararlanarak, bu süreklilikte “*diye*”, “*için*”, “*-dEn*” ve “*göre*”nin öznellikten nesnelliğe doğru basamaklandırılabilenliğini savunmaktadır. Bu durumda, aşağıda verilen sıralamayı önermektedir (2001: 128):

Öznellik ..... Nesnellik
diye için -DEn göre

Göksel ve Kerslake'in (2005) Türkçeyi sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel olarak kapsamlı bir biçimde inceledikleri çalışmalarında, Türkçede nedensellik ifade eden yapılara ilişkin bir takım saptamalarda bulunmuşlardır. Benzer biçimde Göksel ve Kerslake de “**diye**” ile oluşturulan belirteç yantümcelerinin neden belirtme¹ ve önlem alma işlevinden söz etmektedir (2005: 462–463)

*Kalabalık olacağız **diye** bir ekmek daha almıştım.*

Yukarıdaki örnekte *diye* tümcesinde ifade edilen neden eylemin öznesinin algısında olan bir nedendir ve bu algısı doğru ya da yanlış olabilir. Aşağıda verilen ise, ana tümcenin öznesi ana tümcedeki eylemin yapılmasına uygun olan durumu nasıl anladığını ifade etmektedir.

*Ali o işe gece çalışılmıyor **diye** girmişti.*

Bu anlamı ifade eden tümcelerde *diye* tümcesinin öznesi çoğul ise, bu gönderimde bulunulan kişilerin karşılıklı olarak fikir birliğine vardıklarını göstermektedir.

*Tülin İstanbul'a gelince yeniden buluşuruz **diye** ayrılmışlar o gün.*

Yukarıdaki örnekte Tülin ve gönderimde bulunulan diğer kişi/kişiler yeniden buluşma kararını birlikte almışlardır (Göksel ve Kerslake, 2005: 462–463).

Türkçede *-dEn* çıkma durum eki tümceye nedensellik anlamı katan bir başka yapıdır (Banguoğlu, 1959: 387; Gencan, 1979: 131; Uslu, 2001; Göksel ve Kerslake, 2005):

---

¹ Diye'nin amaç belirtme işlevi de bulunmaktadır. Bu işleve “4.3. Türkçede *Amaç* İfade Eden Yapılar” bölümünde yer verilmektedir.

*Keten ayışığında/da parçalanırmış.
Zavallı bunu yorgunluktan yapmıştır.*

Görüldüğü gibi bu örnekte –*dEn* durum belirticisi tümceye “(ayışığı, yorgunluk) sonucunda” anlamı katmaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 150, 236)

Üzüntüsünden dolayı/ötürü Ayşe o akşamki toplantımıza katılamadı.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, Türkçede *dolayı* ve *ötürü* ilgeçleri çıkma durum eki almış tümleçlerle kullanılarak tümceye “sonucunda” anlamı katılmaktadır.

Sayesinde, nedeniyle ve *yüzünden* belirteçleri de Türkçede olayların/olguların nedenini ifade etmekte kullanılmaktadır. Örnek:

*Sıcak havalar sayesinde denize bol bol girebildik.
Sıcak havalar yüzünden son zamanlarda işler yavaş gidiyor.
Yazların sıcaklığı nedeniyle bu bölgede muz ve hurma yetişmektedir.*

(Göksel ve Kerslake, 2005: 150, 258)

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, gerçekleşmesi istenen, arzu edilen sonuçların nedenlerinden söz ederken *sayesinde* kullanılırken; istenmeyen, arzu edilmeyen sonuçların nedenlerinin ifadesinde *yüzünden* kullanılır. *Nedeniyle* ise, sonuçların istenilir olup olmamasına ilişkin nedenleri yansız bir biçimde ifade etmekte kullanılır ve *sayesinde* ve *yüzünden* ile karşılaştırıldığında, daha resmi bağlamlarla sınırlıdır (Göksel ve Kerslake, 2005: 258).

Tümcede neden-sonuç ilişkisi kuran başka bir yapı *da* bağlacıdır (Kornfilt, 1996: 109–110).

(Önce) işimi bitireyim de sinemaya gideyim.

Yukarıda verilen örnekte, konuşucunun işini bitirmek istemesinin nedeni sinemaya gidebilmektir. Erkman-Akerson –ErEk ekinin yantümcelerdeki işlevini araştırdığı çalışmasında, bu ekin işlevlerinden birinin yol açma, amaç ve neden gösterme olduğunu saptamıştır.

*Ben, bir bayan **olarak**, umumi yerlerde rakı içmem.*

*Medyayı peşinize **takararak** zengin olabilirsiniz.*

Yukarıdaki örneklerde *bayan olmak* umumi yerlerde içki içmemenin bir nedeni; *medyayı peşine takmak* da zengin olmanın bir nedeni olarak görülmektedir.

Bu bölümde Türkçede neden ifade edilen yapılar ve bu yapılarla ilişkin araştırmalar ele alınmıştır. Bir sonraki başlıkta nedenselliğin ifade edilmesi amacıyla kullanılan *sonuç* yantümceleri ve yapılarına yer verilmektedir.

4.1.2. Türkçede Nedensellik İfade Eden Sonuç Yapıları

Bir belirteç yantümcesi kendisinden sonra gelen yüklem sonucunu gösteriyorsa, bu türden tümcelere *sonuç yantümcesi* denmektedir (Banguoğlu, 1959: 559). Sonuç tümceleri genellikle neden tümcelerinin tersine çevrilmiş biçimindedir. Neden tümcelerinde neden tümcesi yantümce olurken, sonuç tümcelerinde yantümce sonuç tümcesidir. Tablo 4'te Türkçede nedensellik ifade eden sonuç yapıları ve örnekleri verilmektedir.

Tablo 10: Türkçede Nedensellik İfade Eden Sonuç Yapıları

<i>Nedensellik İlişkisi</i>	<i>Yapı</i>	<i>Örnek</i>
Sonuç	<i>bunun/onun için</i>	Yağmur yağdı, bunun/onun için oynayamadılar.
	<i>bu nedenle/sebeple</i>	Ben oyunu sevmem, bu nedenle/sebeple buluşamıyoruz.
	<i>bundan dolayı/ dolayısıyla</i>	Ödemede geciktim, bundan dolayı/dolayısıyla mahcubum.
	<i>öyleyse</i>	Camcı gelmiyormuş, öyleyse başkasını arayalım.
	<i>o kadar/öylesine ...ki</i>	Ali'nin odası o kadar/öylesine dağınıktı ki oturacak yer bulamadık.
	<i>-mAkla</i>	Bu genci korumakla büyük sevap işlediniz.
	<i>olunca</i>	Faiz böyle olunca biz de borç almadık.
	<i>ve</i>	Onlarla daha çok sık bir araya geliyoruz ve sürekli çalışıyoruz.
-	İstememişsiniz, getirmemişler.	

Şimdi bu yapıları daha yakından inceleyelim.

*Oynayamadılar, **çünkü** yağmur yağdı.* (NEDEN)

*Yağmur yağdı, **bunun/onun için** oynayamadılar.* (SONUÇ)

(Banguoğlu, 1959: 559)

Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde, “çünkü yağmur yağdı” tümcesinde *çünkü* bağlacı kendinden sonra gelen 2. tümcenin 1. tümcenin nedeni olduğunu işaret eder; “oynayamadılar” yağmur yağmasının sonucudur. 2. örnek tümcede ise, *bunun/onun için* bağlacı kendinden sonra gelen 2. tümcenin 1. tümcenin sonucu olduğunu işaret eder; yağmurun yağması oynayamamalarının nedenidir. Tablo 4’te de görüldüğü gibi, Türkçede sonuç tümceleri daha çok bir sonuç belirticisi ile yapılmaktadır.

*Ben oyunu sevmem, **bu nedenle/sebeple** buluşamıyoruz.*

*Aramamışsın, **bunun/onun için** sana dargınım.*

*Ödemede geciktim, **bundan dolayı/dolayısıyla** mahcubum.*

*Camcı gelmiyormuş, **öyleyse** başkasını arayalım.*

*Ali’nin odası **o kadar/öylesine** dağınıktı **ki** oturacak yer bulamadık.*

(Banguoğlu, 1959: 559; Göksel ve Kerslake, 2005: 464)

Sonuç tümceleri ayrıca sebep ulaçlarından sayılan ve “sonucunda” anlamına gelen –*mEklE* ulaçlarıyla kurulmuş tümcelerle yapılmaktadır. Bu durum örnek h’de örneklendirilmektedir:

Bu genci korumakla büyük sevap işlediniz.

Türkçede sonuç tümceleri de neden tümceleri gibi bir sonuç belirticisi olmaksızın ifade edilebilir.

İstememişsiniz, getirmemişler.

Yağmur yağdı, böyle oldu.

(Banguoğlu, 1959: 559)

Ayrıca sonuç tümcesi oluşturulurken izleme zaman ulacı “olunca” da kullanılabilir.

*Faiz böyle **olunca** biz de borç almadık.*

*Neyleyim baharı gülsüz **olunca**.*

(Banguoğlu, 1959: 559)

Yukarıda verilen örneklerde “olunca” ulacı iki tümce arasında neden-sonuç ilişkisi kurulmasını sağlamaktadır.

4.1.3. Türkçede Nedensellik İfade Eden Amaç Yapıları

Bir tümcenin yantümcesi ana tümcedeki olayın hangi amaçla gerçekleştirildiğini açıklıyorsa bu türden tümcelere *amaç yantümcesi* denmektedir. İşsever, amaç bağlantısı kuran bir bağlacın birbirine bağlanan yargılardan birinin bildirdiği olayın, diğer yargının bildirdiği olayın gerçekleşebilmesi için amaçlı olarak yapıldığı bilgisini aktardığını belirtmektedir (1996: 87). Tablo 5’te “Türkçede Nedensellik İfade Eden Amaç Yapıları” görülmektedir.

Tablo 11: Türkçede Nedensellik İfade Eden Amaç Yapıları

<i>Nedensellik İlişkisi</i>	<i>Yapı</i>	<i>Örnek</i>
Amaç	<i>-mEk için</i>	Kışın üşümek için kalorifer yaptırıldı.
	<i>-mEk üzere</i>	Yabancı işadamlarından oluşan heyet görüşmeler yapmak üzere ülkemize geldi.
	<i>için</i>	Senin için geldim.
	<i>-yE</i>	Seni görmeye geldim.
	<i>(ye-li)m diye</i>	Kışın üşüme- ye-lim diye kalorifer yaptırıldı.
	<i>ki... (diye).</i>	Çantamı dolaba koydum ki kimse al-ma-sın (diye).
	<i>uğruna</i>	Güzellik uğruna bu kadar sıkıntıya katlanmaya değer mi?

Tablo 11’de görüldüğü gibi, Türkçede amaç çeşitli yapılarla ifade edilmektedir.

İçin ilgecinin anlambilimsel işlevi, “amacıyla, maksadıyla” anlamını vererek oluşturduğu ilgeç öbeğini yüklemle amaç-sonuç ilişkisine sokmasıdır. Bu ilişkide, eylem genellikle amaçlanmış, fakat henüz gerçekleşmemiştir.

Bebeği görmek için geldim.

Yukarıdaki örnekte, konuşucunun amacı *bebeği görmektir*; bu nedenle oraya gitmiştir; ancak, henüz bebeği görmemiştir.

İçin ilgeci adlardan sonra ya da yantümcelerde, yantümce eyleminden sonra kullanılmaktadır. Ancak, yantümcelerde eylemin aldığı eke göre farklı işlevleri yerine getirmektedir. Tablo 6’ya tekrar göz atılacak olursa (s. 70), *için* ilgeci –*Dik* ve –*EcEk* ekleriyle kullanıldığında neden bildirmektedir (bkz. Tablo 6). Oysa –*mEk* ekiyle kullanıldığında amaç ifade etmektedir (Taylan, 1993: 165).

Seni görmek için geldim.

Ana tümce ile yantümce öznesinin aynı olduğu durumlarda, amaç “–*mAk için*” belirticisi ile ifade edilmektedir; “–*mAk için*” belirticisinin daha resmi kullanımı “–*mAk üzere*”dir. *İçin* ilgeci ad öbeklerinin önüne tek başına gelerek amaç anlamı ifade edebilir (Göksel ve Kerlake, 2005: 479, 243). Aşağıdaki örneklerde bu yapılarla kurulmuş tümce örnekleri verilmektedir:

Kışın üşümemek için kalorifer yaptırıldı.

Yabancı işadamlarından oluşan heyet görüşmeler yapmak üzere ülkemize geldi.

Ferit iş için Arjantin’e gitmişti.

Senin için geldim.

Eğer ana tümcenin öznesi ile yantümce öznesi farklı ise bu kez “–*mAsı için*” belirticisi kullanılır.

Annemin kışın üşümemesi için kalorifer yaptırıldı.

Ana tümce ile yantümcenin öznelere aynı olduğu durumlarda –*mAk için* durum belirticisi yerine –*mAk* belirticisinin yönelme durumu –*mAyA* biçimi kullanılır.

Seni görmeye geldim.

(Göksel ve Kerslake, 2005: 479, 177).

Göksel ve Kerslake, yantümce eyleminin dilek kipinde olması şartıyla *diye* ilgecinin amaç anlamı taşıdığı ifade etmektedir (2005: 462–463).

Kışın üşüme-ye-lim diye kalorifer yaptırık.

Türkçede amaç anlamı taşıyan bir başka yapı *ki* bağlacıdır. *Diye* ilgecinde olduğu gibi *ki* bağlacının yer aldığı amaç tümcesinin eylemi daima dilek kipindedir. Bazen *ki* tümcesinin sonuna *diye* de eklenebilir (Göksel ve Kerslake, 2005: 464).

Çantamı dolaba koydum ki kimse al-ma-sın (diye).

Göksel ve Kerslake, ilgeçson *uğruna*'nın sadece cansız tümleçlerle kullanıldığını ve amaç ifade ettiğini savunmaktadır (2005: 258).

Güzellik uğruna bu kadar sıkıntıya katlanmaya değer mi?

Türkçedeki bağlaçları kullanımsal işlevleri açısından DİD kuramı çerçevesinde inceleyen İşsever, *ve* bağlacıyla birbirine bağlanmış olan yargılardan ikincisinin birinci yargı için bir amaç ifade edebildiğini belirtmektedir (1996: 87).
Örneğin,

Onlarla daha çok sık bir araya geliyoruz ve sürekli çalışıyoruz.

Bu örnekte, kişilerin *bir araya gelmesinin* amacı *çalışmaktır*.

4.1.4. Türkçede Nedensellik İfade Eden Zaman Yapıları

Zaman yantümceleri ana tümcede ifade edilen durumun zamanını onun başka bir durum, olay ya da olgunun zamanıyla nasıl ilişkili olduğuna gönderimde bulunarak belirten yapılardır (Göksel ve Kerslake, 2005: 481). Zaman yantümceleri edimbilimsel olarak değerlendirildiklerinde, iki durum, olay ya da olgu arasında nedensellik ilişkisi kurma işlevi de taşıyabilmektedir. Bu türden tümcelerde,

yantümcedede betimlenen olay ana tümcedede betimlenen olay ya da duruma neden olmuştur. Ana tümcedede betimlenen olay ise yantümcedeki olayın sonucuna işaret etmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005). “Türkçede Nedensellik İfade Eden *Zaman Yapıları*” Tablo 6’da verilmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005; Banguoğlu, 1959).

Tablo 12: Türkçede Nedensellik İfade Eden *Zaman Yapıları*

<i>Nedensellik İlişkisi</i>	<i>Yapı</i>	<i>Örnek</i>
Zaman	<i>-DAn sonra</i>	Ahmet kaza yaptıktan sonra ehliyetine el kondu.
	<i>Bunun üzerine</i>	Ahmet kaza yaptı. Bunun üzerine , ehliyetine el kondu.
	<i>Önce...sonra/ bunun üzerine</i>	Önce Ali Mehmet’e vurdu. Mehmet ona sonra/bunun üzerine vurdu.
	<i>-(y)E kadar/ değin/dek</i>	Milliyetçilik akımı ortaya çıkıncaya kadar bu uluslar durumlarından memnundular.
	<i>-(y)IncA</i>	Yağmur yağmaya başlay ınca içeri girdik.
	<i>-DI...-(y)AlI</i>	O köpeği aldık alalı hiç rahat yüzü görmedik.
	<i>-mAsIndAn itibaren/sonra</i>	Yeni sistemin yürürlüğe girmesinden itibaren/sonra bu sorunlar yaşanmayacaktır.
	<i>-DiğI sürece</i>	Dedikodu yapmad ığın sürece burada kalabilirsin.
	<i>-(A/I)r ...-mAz,</i>	Onu gör ür görmez koşmaya başladı.
	<i>-mAsI üzerine</i>	Meclisin tatile girmesi üzerine başkentteki faaliyet azaldı.
<i>-dlkça</i>	Okşad kça şımarıyor.	

Aşağıda, zaman yapılarının nedensellik ifade ettikleri durumlara Tablo 6’ da verilen örnekler irdelenmektedir.

Ahmet kaza yaptıktan sonra ehliyetine el kondu.

Yukarıda verilen örnekte görüldüğü gibi, Ahmet’in kaza yapması ehliyetine el konmasının nedenidir. Aynı biçimde, kaza yapmasının sonucu olarak ehliyetine el konmuştur.

Önce, sonra, daha sonra, onun/bunun üzerine gibi tümcelerin zamansal olarak düzenlenmesini sağlayan söylem bağlayıcılarının iki olayı birbirine nedensel olarak da ilişkilendirme işlevi bulunmaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 255, 528). Bunu bir örnekle açıklayacak olursak;

Ahmet kaza yaptı. **Bunun üzerine**, ehliyetine el kondu.

Önce Ali Mehmet'e vurdu. Mehmet ona **sonra/bunun üzerine** vurdu.

Yukarıdaki örneklerde, ehliyetine el konmasının nedeni, Ahmet'in kaza yapmasıdır. Benzer biçimde, Mehmet'in Ali'ye vurmasının nedeni önce Ali'nin kendisine vurmasıdır.

Milliyetçilik akımı ortaya çıkıncaya kadar bu uluslar durumlarından memnundular.

...-(y)E kadar zamansal olarak olayın bitiş noktasını gösteren bir yapıdır. Ancak, d örneğinde görüldüğü gibi iki olayı birbirine nedensel olarak da ilişkilendirme işlevi bulunmaktadır. Söz konusu örnekte milliyetçilik akımının ortaya çıkması ulusların durumlarından memnun olmalarını sonlandırmıştır.

Yağmur yağmaya başlayınca içeri girdik.

O köpeği aldık alalı hiç rahat yüzü görmedik.

Yeni sistemin yürürlüğe girmesinden itibaren/sonra bu sorunlar yaşanmayacaktır.

Dedikodu yapmadığın sürece burada kalabilirsin.

Onu görür görmez koşmaya başladı.

Meclisin tatile girmesi üzerine başkentteki faaliyet azaldı.

-(y)IncA, -DI ...-(y)AlI, -mAsIndAn itibaren/sonra, -DIğI sürece, -(A/I)r ...-mAz, -mAsI üzerine ulaçları ilişkilendirdikleri tümceler arasında zamansal bir ilişki kurmaktadır ((Göksel ve Kerslake, 2005: 255, 528). Aynı zamanda bu tümceleri birbirine nedensel olarak da ilişkilendirmektedir.

4.1.5. Türkçede Nedensellik İfade Eden Koşul Yapıları

Koşul tümcelerinde ana tümcedeki yargının gerçekleşmesi bir yan tümcedeki koşula bağlanır. Buna göre, yan tümce koşul, ana tümce ise o koşula bağlı olarak ortaya çıkan sonuçtur. Koşul yapıları nedenden sonuca uslamlama yaparken nedensellik anlamı ifade edebilmektedir. Tablo 10’da Türkçede nedensellik ifade eden *koşul* yapıları görülmektedir (Göksel ve Kerslake 2005: 488–529):

Tablo 13: Türkçede Nedensellik İfade Eden *Koşul* Yapıları

<i>Nedensellik İlişkisi</i>	<i>Yapı</i>	<i>Örnek</i>
Koşul	<i>(Eğer)...-(y)sE</i>	<i>(Eğer)</i> iyi bir iş istiyorsan, okulunu bitir.
	<i>Şayet...-(y)sE</i>	<i>(Şayet)</i> onları gördüyse, çok sinirlenmiştir.
	<i>ise</i>	Yarın ev fazla soğuk olmaz <i>ise</i> burada çalışabiliriz.
	<i>O halde</i>	Doktor bugün izinliymiş. <i>O halde</i> bugün muayene olamayacağım.
	<i>Öyleyse</i>	Doktor bugün izinliymiş. <i>Öyleyse</i> bugün muayene olamam.
	<i>Yoksa/aksi takdirde / aksi halde</i>	Herhalde acil işi çıktı. <i>Yoksa/ aksi takdirde/ aksi halde</i> haber vermeden asla gitmezdi.
	<i>-Diğİ takdirde</i>	Yağmur böyle yağdığı <i>takdirde</i> barajlar kısa sürede dolacaktır.
	<i>-mAsI durumunda/ halinde</i>	Yağmurun devam etmesi <i>durumunda/halinde</i> barajlar dolacaktır.

Şimdi bu yapılara daha yakından göz atalım.

Türkçede koşul yantümcelerinde kullanılan “eğer” ve “şayet” bağlaçları “fazlalık” olarak nitelendirilebilir; anlambilimsel olarak gereksiz oldukları söylenebilir. Ancak bu bağlaçlar bazen vurgu amacıyla kullanılır. Bu iki bağlaçtan *eğer* daha sık kullanılır. *Şayet* daha çekingen ve tereddütlü bir koşul ifade eder (Göksel ve Kerslake 2005: 488).

(Eğer) evlenmeyi planlıyorsa, yakında ev aramaya başlarlar.

(Şayet) onları gördüyse, çok sinirlenmiştir.

Örneklerde görüldüğü gibi, Türkçede koşul tümceleri isteğe bağlı *eğer* ve *şayet* bağlaçları ve yantümce eylemine eklenen *-(y)sA* eki ile oluşturulmaktadır. Böylece, ana tümce ile yan tümce arasında neden-sonuç ilişkisi bulunduğu ifade edilmektedir. Yukarıdaki örnekte, ev arama evlenmeye karar vermenin bir sonucudur (Göksel ve Kerslake 2005: 488).

Yarın ev fazla soğuk olmazsa burada çalışabiliriz.

Yukarıda verilen örnek tümcede konuşucunun/konuşucuların evde çalışabilmelerinin koşulu evin çok soğuk olmamasıdır. Başka bir ifadeyle, evin fazla soğuk olmaması nedeniyle orada çalışabilecekler; ya da evin fazla soğuk olması nedeniyle orada çalışamayacaklardır.

Şayet onları gördüyse, çok sinirlenmiştir.

Türkçede koşul ifade eden bir başka bağlaç da *şayettir*. Daha resmi bir kullanım olan *şayet*, *eğer* ile eş anlamlıdır. *O halde/ öyleyse* söylem bağlayıcıları gerçekleşeceği düşünülen, bilinebilir bir koşul ifade eder (Göksel ve Kerslake, 2005: 529):

Doktor bugün izinliymiş. O halde bugün muayene olamayacağım.

Doktor bugün izinliymiş. Öyleyse bugün muayene olamam.

Yukarıda verilen örneklerde *o halde* ve *öyleyse* ikinci tümcenin birinci tümceyle *neden-sonuç* ilişkisi kurmasını sağlamaktadır. Doktorun izinli olmasının sonucu olarak, konuşucu o gün muayene olamayacaktır.

Yoksa, aksi takdirde/halde bağlaçları “çıkarımsal koşul” ifade etmektedir. Bu bağlaçlar, önceki tümcede ifade edilen durum gerçekleşmeseydi, buldukları tümcede ifade edilen sonucun başka türlü olacağını belirtmektedir (Göksel ve Kerslake, 2005: 529). Bu durumu bir örnekle açıklayalım:

Herhalde acil işi çıktı. Yoksa/ aksi takdirde/ aksi halde haber vermeden asla gitmezdi.

Örnekte konuşucu, sözü edilen kişinin gitmesinin nedenine ilişkin olarak bir çıkarımda bulunmaktadır. Acil işinin çıkması sonucunda sözü edilen kişi gitmek zorunda kalmıştır. Bir başka ifadeyle, *yoksa, aksi takdirde/halde* bağlaçları birinci tümceyle ikinci tümce arasında bir neden-sonuç ilişkisinin kurulmasını sağlamaktadır.

-DIĞI takdirde, -mAsI durumunda/halinde yapıları, “-(y)sA” anlamını taşımaktadır (Göksel ve Kerslake, 2005: 529). Bu yapılar da, yukarıda sözü edilen diğer yapılar gibi, ikinci tümcenin birinci tümceyle sonuç ilişkisi kurmasını sağlamaktadır. Örneğin;

Yağmur böyle yağdığı takdirde barajlar kısa sürede dolacaktır.

Yağmurun devam etmesi durumunda/halinde barajlar dolacaktır.

Yukarıda verilen örneklerde, yağmurun devam etmesinin sonucu olarak barajların dolması beklenmektedir. Bir başka ifadeyle, yağmur yağması ile barajların dolması arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

4.1.6. Türkçede İçsel ve Dışsal Birleştirme

İkinci Bölüm’de açıklandığı gibi, *dışsal bağlaçlar* metin dışı dünyadaki olayları birbirine birleştirmek; *içsel bağlaçlar* da metne içsel olan mantıksal basamakları ilişkilendirmekte kullanılmaktadır. Yazarlar, bir sav metninde içsel bağlaçlar aracılığıyla savlarını ortaya koyabilir; *halbuki, ise de, eğer* gibi bağlaçlar kullanarak her bir sav için nedenlerini sunabilir, *birincisi, ikinci olarak, son olarak* gibi bağlaçlar kullanarak bu nedenleri düzenleyebilir, *bu yüzden, böylece* gibi bağlaçlar kullanarak bu nedenlerin sonuçlarını ortaya koyabilir, *örneğin, benzer biçimde, aslında* gibi bağlaçlar kullanarak da çeşitli savları birbiriyle karşılaştırabilir ya da karşılaştırabilir (Martin ve Rose, 2003: 120–127).

Türkçede söylem bağlayıcılarını işlevsel olarak anlambilimsel ve kullanımbilimsel olarak irdeleyen Kerslake, Türkçede bağlayıcı ilişkilerin tam bir netlikte incelenmesinin aşırı güç olduğunu; bu nedenle de Türkçede *içsel* ve *dışsal* bağlaçların Halliday ve Hasan’ın (1976: 242–243) İngilizcede bağlaçlar üzerine

yaptığı gibi net bir sınıflamanın yapılamayacağını savunmaktadır (1992: 84). Ancak yine de öneri niteliğinde içsel ve dışsal bağlaçların sınıflandırmasını yapmaktadır (Kerslake, 1992: 84):

Tablo 14: Türkçede Dışsal Bağlaçlar ve İşlevleri

Dışsal Birleştirme Ulamı	İşlevi	Dilsel Araçlar
EKLEYİCİ	Sürdürücü	de, ve (bile)
	Odaklayıcı	de, (bile)
SEÇENEKLENDİRİCİ	Dışsal (bağlama)	ya da, veya
ZITLAŞTIRICI	Çelişki	ama, fakat; ancak, yalnız
	Karşılaştırma	ama, fakat; ise
TÜRETİCİ	Nedensel	çünkü; de (yüklem sonrası)
	Sonuçsal	dolayısıyla, sonuç olarak
KOŞULLANDIRICI	Olumlu	öyleyse, o zaman, o halde
	Olumsuz	yoksa, aksi halde, sonra

Çalışmasında yukarıda verilen ulamlardan *ekleyici* ve *zitlaştırmacı* birleştirme ilişkilerini araştıran Kerslake, genel olarak dışsal birleştirme ilişkilerinin tek amacının (zaman dizisi, nedensellik gibi) ilişkileri açık bir biçimde doğrulamak olduğunu savunmaktadır (1992: 86). Kerslake'e göre, Türkçede içsel birleştirme ilişkileri Tablo 14'te verildiği gibi sınıflandırılabilir (1992: 84):

Tablo 14: Türkçede İçsel Bağlaçlar ve İşlevleri

İçsel Birleştirme Ulamı	İşlevi	Dilsel Araçlar
EKLEYİCİ	Basit içsel	ve; ya (sorularda)
	Vurgulayıcı	hem, hem de, ayrıca, üstelik, kaldı ki
	Güçlendirici	hatta
	Destekleyici	zaten
GENİŞLETİCİ	Aydınlatıcı	nitekim
	Açıklayıcı	yani, başka bir deyimle
	Örneklendirici	mesela, örneğin, söz gelişi
	Ayrı olarak nitelendirici	hele
SEÇENEKLENDİRİCİ	İçsel (bağlama)	yoksa (sorularda)
ZITLAŞTIRICI	Düzeltilici	daha doğrusu
	Karşı koyma	oysa, halbuki
	Ödünleyici	gerçi, aslında
	Uzlaştırmacı	aslında
TÜRETİCİ	Çıkarımsal	demek (ki), yani
DÜZENLEYİCİ	Dizinleyici	bir kere, sonra
	Yeniden başlatıcı	işte
	Akıldan uzaklaştırmacı	neyse

Keslake, yukarıda verilen ulamlardan ekleyici *birleştirme* ulamının söylemin daha önce belirlenen yönde, *zıtlıştırıcıların* söylemin daha önce belirlenen yönün aksine ve içsel birleştirme ulamlarından biri olan *genişletici* ulamda yer alan bağlaçların ise, söylemin daha önce belirlenen yönde ileri olarak değil, “yanal” olarak geliştirme işlevleri bulunduğunu belirtmektedir (1992: 87).

İngilizcede olduğu gibi, Türkçede de bazı bağlaçların hem içsel hem de dışsal ilişkiler kurabildiğini belirten Keslake, bu duruma örnek olarak *sonra* bağlacını örnek olarak vermektedir (1992: 85–86):

(1) *Her sabah evi topluyor. **Sonra** akşama yemek yapıyor.*

(2) *Evinin hep toplu tutuyor. **Sonra** güzel yemekler yapıyor.*

Örnek (1)’de, “*sonra*” alışkanlık içeren iki olay arasında bir zaman ilişkisi kurmaktadır. Oysa Örnek (2)’de “*sonra*” söylem düzenleyici olarak dizinleme işlevindedir ve yazar, “*sonra*” ile birleştirdiği tümceleri savını destekleyen iki nokta olarak sunmaktadır.

Keslake, *ve* bağlacının sürdürücü *de* ile birlikte “*ve de*” biçiminde içsel birleştirme işlevi taşıdığını ve “işte bir başka nokta” anlamı bulunduğunu belirtmektedir (1992: 85–86). Keslake’in çalışmasında “*ve*” bağlacının içsel birleştirme işlevine ilişkin bir örnek yer almamaktadır; ancak bizim veri tabanımızda bu “*ve*”nin metin-içsel ve metin-dışsal birleştirme işlevlerine rastlanmıştır. Aşağıda veri tabanımızdan alınmış bir örnek sunulmaktadır:

(1) *Anlaşma Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için yaptıkları **ve** son biçimini verdikleri plânlarını gerçekleştirmek istiyorlardı.* (2) *Bunun ilk adımı Mondros Ateşkes Anlaşması ile atılmış **ve** Türk yurdu parçalanmaya başlamıştı.*

(Lise III- Metin 2)

Yukarıda verilen örnekte *ve* bağlacı 1. tümcede iki olayı ilişkilendirme işlevi taşımakta ve bu nedenle dışsal birleştirme ilişkisi kurmaktadır. Oysa 2. tümcede “*bunun sonucu olarak*” anlamındadır ve içsel birleştirme ilişkisi kurmaktadır.

Kerslake, hem içsel hem dışsal birleştirme ilişkisi kuran bu türden bağlaçların yanı sıra, sadece içsel ilişkiler kuran bağlaçların da bulunduğundan söz etmektedir. Buna göre, “hem, hem de, üstelik, hatta, bile, zaten, daha doğrusu, halbuki, oysa, oysa ki, gerçi” gibi birleştirme yapıları metinde sadece içsel ilişkiler kurmaktadır (1992; 92-98).

Çalışmamızın bu bölümünde Türkçede nedenselliği kurguladığı belirlenen yapılara değinilmiştir. Görüldüğü gibi, Türkçede nedensellik *bağlaçlar*, *belirteçler*, *durum ekleri*, *ulaçlar* ve *ilgeçlerle* ifade edilmektedir. Bu dilsel araçların metinde kurdukları nedensellik ilişkileri Türkçe tarih metin türünün özelliklerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Beşinci Bölüm’de çalışmamızın veri tabanı ve araştırma yöntemine ilişkin bilgi verilmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

VERİ TABANI VE YÖNTEM

5. 1. Veri Tabanı

Amaç bölümünde belirtilen araştırma sorularımızı yanıtlayabilmek amacıyla oluşturulan veri tabanımızı *İlköğretim VIII ve Lise III İnkılap Tarihi ders kitapları*²ndan seçilmiş metinler oluşturmaktadır. Veri tabanımızı tanıtmadan önce araştırma sorularımızı anımsayalım:

- Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarındaki metinlerde nedenselliğin kurgulanmasında hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar kullanılmaktadır?
- Türkiye’de İlköğretim VIII. sınıfta ve Lise III. sınıfta okutulan tarih metinlerinde sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar açısından anlamlı bir fark var mıdır?
- Türkçe tarih ders kitaplarında İlköğretim VIII ve Lise III sınıf düzeylerinde, Coffin (2006)’da saptandığı gibi metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik ilişki bulunmakta mıdır? Başka bir ifadeyle, metin tipleri sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Yukarıda belirttiğimiz araştırma sorularını yanıtlayabilmek amacıyla İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarından veri tabanı oluşturmak üzere metinlerin seçiminde iki farklı örneklem yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak, *Lise III* ders kitabından rastlantısal olarak 8 metin seçilmiştir. Bu metinler toplam 6854 sözcük ve 800 tümceden oluşmaktadır. Daha sonra, araştırmamızın sonuçlarını istatistiksel olarak daha anlamlı kılmak amacıyla *İlköğretim VIII* tarih ders

---

² Veri tabanında yer alan bu kitapların künnyeleri **Ek 2**’de verilmektedir.

kitabından Lise III ders kitabından rastlantısal olarak seçilmiş metinlerle benzer konulu 5984 sözcük ve 880 tümceden oluşan ve 8 ana başlıkta toplanabilen metinler incelenmiştir. Bu metinlerin konu başlıkları Tablo 14’de verilmektedir.

Tablo 16: Veri Tabanını Oluşturan Metinlerin Konuları

METİN	İLKÖĞRETİM VIII	LİSE III
1	Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nun Durumu	Balkan Savaşları Nedenleri
2	Birinci Dünya Savaşı’nın Nedenleri ve Savaşın Gelişmesi Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi ve Savaşın Sonuçları	Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması Tasarıları
3	Kurtuluş Savaşı: Hazırlık Dönemi 1.Kuvayımilliye Hareketi Osmanlı Hükümetleri ve Temsil Heyeti	Kurtuluş Savaşı: Hazırlık Dönemi 1.Kuvayımilliye Hareketinin Başlaması ve Batı Cephesi’nin Oluşması Damat Ferit Paşa Hükümetinin Tutumu ve Sonuçları
4	Hukuk Alanında İnkılap - Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu Türk Kadınının Sosyal ve Siyasi Hakları Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Medreselerin Kapatılması Siyasal Alanda İnkılap: 1. Saltanatın Kaldırılması; 2. Halifeliğin Kaldırılması	İnkılabın Gelişimi- Devlet ve Toplum Kurumlarının Laikleşmesi 1. Osmanlı Devletinde Hukuk 2. Din-devlet ilişkisi ve Aşamaları 3. Türk Medeni Kanunu’nun Kabulü ve Karakteri
5	Milli Dış Politika	Milli Dış Politika
6	Atatürk İlkelerine Sahip Çıkmak ve Devamlılığını Sağlamak Modern Türkiye’nin Kuruluşunda Atatürk İlkelerinin Yeri ve Önemi	Atatürk İlkelerine Sahip Çıkmak ve Onların Devamlılığını Sağlamak
7	Düzenli Ordunun Kurulması	Düzenli Ordunun Kurulması
8	Atatürk’ün Fikir Hayatı; Siyasi Hayatı	Atatürk’ün Yaratıcı Düşüncesi Birleştirme ve Bütünleştirme Gücü

Araştırmamızın veri tabanı birimleri olarak metinler seçilmesinin nedeni, çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan DİD modelinin inceleme nesnesi olarak metni almasıdır. DİD’e göre, bir iletişim davranışı olan metin bir bütün olarak incelenmelidir. Böylece Metinlerin incelenmesiyle dil dizgesinin ve konuşucunun/yazarın bağdaşık bir anlam üretmesi ve metin türü ve metin tipi özelliklerinin ortaya konabilmesidir. Metin, başından sonuna kadar sözlü ya da yazılı tam bir dilsel etkileşime karşılık gelmektedir. Bir iletişim davranışının amacı ve yapısı tümceler tek tek incelenmesiyle açıklanamayacağından, DİD inceleme nesnesi olarak metinleri alır (Eggins, 1994: 5; Martin ve Rose, 2003: 1). Dilin özgün metinlerde nasıl kullanıldığını inceler ve dilin kullanım amaçlı olarak nasıl yapılandırıldığı sorusunu yanıtlamaya çalışır. Özellikle, ortak noktaları bulunan

özgün metinlerin incelenmesiyle DİD dil kullanımının farklı boyutlarının ortaya çıkarılmasını hedefler (Eggins, 1994: 5, 11).

Daha önce sözü edildiği gibi, DİD modelinin metin yapısının temel ilkesi metni, ona belli işlevler katan ve birbiri arkasına sıralanan ögelere ayırmaktır. Bu işlevsel basamakların her biri bir takım dilbilgisel ve sözlüksel seçeneklerin belli yapılandırmaları tarafından oluşturulmaktadır. Bu basamaklar birlikte işlev görenek ait oldukları metin türünün sözbilimsel hedeflerini gerçekleştirirler.

Tarih metinlerini anlamak, yazarların düşüncelerini ifade ederlerken kullandıkları stratejileri ve nedensel usamlama sürecini anlamayı gerektirir. Bu süreçlerin ürünlerinin, yani metinlerin, temelinde yazarın iletişimsel niyetleri bulunur. Bu nedenle, veri tabanını oluşturan metinler, söylemin yapısıyla dilbilgisel yapı arasında bir ilişki bulunduğunu kabul ederek tarih ders kitaplarında yer alan metinlerin söylem-edimbilimsel olarak incelenmesini olanaklı kılan DİD kuramı çerçevesinde incelenmekte (Coffin 1997; 2000; 2004; Martin, 2002; Achugar ve Schleppegrell: 2005) ve bu metinlerin sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel özellikleri ortaya konmaktadır. Böylece, öğrencilerin okudukları metinlerde *neden-sonuç ilişkisini* kurmalarını sağlamada tarih metinlerinin kurgulanma biçiminin etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Bu amaçla, İlköğretim VIII ve Lise III “İnkılap Tarihi” ders kitaplarından rastlantısal olarak seçilen metinlerde tarih söyleminin temel kavramlardan biri olduğu kabul edilen *nedensellik*, yani neden-sonuç ilişkisi “hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel yapılarla kurgulandığı” ve “*metin içsel ve örtük* olarak sunulan nedensellik örüntüleri ile “*dışsal ve açık* olarak sunulanların sınıf ve sınıflararası düzeylerdeki yoğunluğu incelenerek öğrencilerin tarih okuryazarlığı geliştirmelerinde metinlerin etkisine ilişkin saptamalarda bulunulacaktır. Tarih metinlerinde nedensellik, daha önce açıklandığı gibi, çizgisel olarak metin dışı zaman olarak ya da karmaşık olarak, zamanın dondurulmasıyla, yani metin içsel zaman olarak kurgulanmaktadır (Coffin, 2004). Ayrıca, nedensel ilişkiler metindeki bağdaşıklığın ve bağıntısallığın ana kaynağı olarak değerlendirilmekte ve metnin

anlamlandırılmasında büyük önem taşımaktadır. Çünkü tarih metinlerinde nedenselliğin ifade edilme biçimi metinde kullanılan metin türüne ilişkin belirleyici ipuçları sağlamaktadır (Dahl, 1995: 251; Coffin, 2000; 2004). Biz de bu ipuçlarından yola çıkarak DİD kuramı çerçevesinde veri tabanımızdan elde ettiğimiz bulgularımızı yorumlayarak Lise tarih ders kitaplarında baskın olarak kullanılan metin tipini saptayarak bunun nedenlerini, sonuçlarını ve etkilerini tartışmayı hedeflemekteyiz.

5.2. Yöntem

Tümce kitlesinden yazılı ve sözlü söylemde nedensellik ifade eden tümce sayısı üzerine tahminler yapabilmek amacıyla sonlu kitle varsayımı altında basit rastlantısal örnekleme yöntemiyle hangi genişlikte bir örneklemin çekileceği önemlilik düzeyi ve hata sınırları (error bounds) dikkate alınarak belirlenmiştir. Çalışmada kitle toplamının tahmini " $\hat{Y} = N \cdot \bar{y} = N/n \sum_{i=1}^n y_i$ " formülü ile elde edilmiştir. Basit rastgele örnekleme ile inceleme nesnesi olarak seçilen kitaplardan (İlköğretim VIII ve Lise III İnkılap Tarihi) 20 örneklem genişliğine sahip örneklem seçilmiş ve kitapta yer alan toplam tümce sayısı tahmin edilmiştir. Örneklem genişliği belirlenirken önemlilik düzeyinin $\alpha = 0.05$ ve hata sınırının da $(2SH(p))^* = \pm 0.04$ olduğu varsayılmıştır (Çıngı, 1994). Elde edilen yazılı söylemde nedensellik ifade eden tümce sayısına ilişkin örneklem genişliği $n = 800$ olarak bulunmuştur.

Çalışmamızın araştırma sorularını yanıtlayabilmek amacıyla, veri tabanımızı oluşturan *Lise III T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabından rastlantısal olarak seçilen ve toplam 6854 sözcük ve 800 tümceden oluşan 8 metin belirlenmiştir. Daha sonra, tarih metinlerinde neden-sonuç ilişkisinin kurgulanması biçiminde sınıf düzeyinin etkili olup olmadığının saptanması amacıyla, yine aynı tarihsel süreç ve olguların ele alındığı *İlköğretim VIII Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabı seçilmiştir. Araştırmamızın bulgularını alan yazınında daha geçerli ve genelleştirilebilir kılmak amacıyla, bu kitaptan (*İlköğretim VIII*) seçkili örneklem yöntemiyle Lise III tarih kitabından rastlantısal olarak seçilen metinlerle

---

* (2SH (p)): İlgilenilen oranın standart hatası.

benzer konuları ele alan metinler seçilmiştir. İlköğretim VIII ders kitabından seçilen metinler, Lise III ders kitabından seçilen metinlerle içerik ve konu başlığı açısından örtüşürülen, 5984 sözcük ve 880 tümceden oluşan 8 metindir. Her iki kitaptan seçilen metinlerdeki tümceler, Halliday (1985) ve Martin (1991) temel alınarak inceleme birimlerine ayrılmıştır. İnceleme birimleri olarak *aşamalı düzey* (rank scale) hiyerarşi kavramında yer alan düzey tümceleri (ranking clauses) belirlenmiştir.

DİD'e göre düzey tümceleri, sözdizimsel olarak basit, karmaşık ve bileşik tümceleri içerir. Karmaşık tümcelerde, tümceyi oluşturan ana ve yan tümceler de ayrı birer birim kabul edilmektedir. Ancak, bir ad grubunun ögesi durumunda olmaları nedeniyle sınırlandırıcı sıfat tümceleri ayrı bir birim olarak değerlendirilmemekte, sınırlandırıcı olmayan sıfat tümceleri ise, bir ad grubunun ögesi olmadığından ayrı bir birim olarak kabul edilmektedir (Halliday, 1994: 23, 180, 215). Çalışmamızda yine Halliday (1985; 1994) ve Martin (1991) doğrultusunda yansıtma tümceleri yansıtıcı tümceleriyle birlikte değerlendirilerek tek bir birim olarak kabul edilmiştir.

Yukarıda verilen belirlemeler doğrultusunda veri tabanımızı oluşturan metinler incelenmiş, metinlerdeki nedensellik ilişkileri, Martin (1991), Eggins (1994) ve Coffin (2004)'in tarih metinleri üzerine yaptıkları çalışmalarda saptadıkları belirlemeler doğrultusunda ulamlaştırılmıştır (bu ulamlar "6.1. Bulgular" bölümünde yer almaktadır). Elde edilen bulgular araştırma sorularımızın yanıtlanabilmesi ve sonuçların anlamlılığını istatistiksel olarak belirlemek amacıyla sayısal olarak belirlenmiş ve **Chi-square** testi uygulanarak karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır.

Aşağıda, bu metinlerdeki nedensellik ilişkilerini nasıl çözümlediğimize ilişkin örnekler verilmektedir. Bu metinlerde, farklı nedensellik ulamlarının daha ayırt edilebilir olmasını sağlamak amacıyla, her ulam farklı yazı karakteri ya da biçimde gösterilmiştir. Bu gösterim biçimleri şöyledir:

KOLAYLAŞTIRICI İLİŞKİ: İtalik vebüyük harf
Belirleyici ilişki: Altı çizili ve küçük harf
Nedensellik ifade eden ad: Koyu, italik ve küçük harf
İçsel Bağlaç: Farklı bir yazı karakteri (Ariel dar)

Nedensel eylem: Koyu, altı çizili ve küçük harf
[ ] Örtük nedensellik: köşeli parantez

Aşağıda, bu gösterim biçimlerinin nasıl kullanıldığı ve araştırmamızın bulgularının nasıl oluşturulduğuna ışık tutmak üzere veri tabanımızı oluşturan Lise III ve İlköğretim VIII tarih ders kitaplarından alınan birer örnek metin sunulmaktadır:

*Uygarlığı bütün kurumlarıyla benimse**YEREK** kalkanın, bu yolu ilk açan Japonlardır. Japonya, XIX. yüzyıl ortalarına kadar çok geri olan, Orta Çağ hayatı yaşayan, ayrıca batılı devletlerin kapitülasyonlarıyla ezilen bir ülkeydi. Japonlar, XIX yüzyılın ortalarında kendilerini ezenlerden kurtulmak için onlar gibi olmanın gerektiğini anladılar. [Bu nedenle] Büyük bir hızla batıya açıldılar. [ve] Binlerce genci Avrupa'ya, Birleşik Amerika'ya eğitim ve öğretim için gönderdiler. (Bu gençler) Çok çalıştılar [oldukları için], sorumluluk duyguları çok kuvvetliydi [oldukları için]. Memleket sevgisi ve millî duyguları derindi [oldukları için]. Memleketlerine ilerici, yapıcı fikirlerle döndüler, [ve] memleket işlerinde yararlı olma yolunu tuttular.*

*XIX. yüzyıl sonlarına doğru Japonlar eski hukuklarını, öğretim sistemlerini tümüyle attılar. Bütün kurumlarını aynen batıdan aldılar. Bu **çabalar sonunda**, Japonya, XX. yüzyıl başında büyük bir devlet oldu. Kapitülasyonları kaldırdı. Bugün de Japonya küçük bir ülke olduğu **ve** ham madde yokluğunun sıkıntısını çektiği hâlde dünyanın büyük ve güçlü devletlerinden biridir. Bu **başarıyı** da akıl ve bilim yolunu duraklamadan izlemek**LE SAĞLADILAR**. Türk milleti, Japonlardan da eski bir tarih mirasına sahiptir. **Öyle ise** bizim inkılâbımız, Japonlardaki gelişmeden daha verimli sonuçlar verecektir.*

*XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti de batıya açılmak istemiş, yenileşme gereğini duymuş ama başarılı olamamıştı. Japonlar başarılı oluyorlar da **nedен** Osmanlılar bu yolda başarı elde edemiyorlar? Bilim adamları bunun **nedенini** araştırdılar ve **şunu** saptadılar: Japonlar millî bir devletti. Osmanlı Devleti ise çok uluslu olduğundan millî bir devlet görünümünde değildi. **İkinci neden** ise Japonların lâik olmasıdır. Zaman içinde her çeşit dini kabul etmişlerdi. Diğer dinlere inanan ırkdaşlarının inançlarına hiç karışmamışlardı. Bugün de Japonya da pek çok din vardır. Ama hiçbir Japon bir başkasının inancına karışmaz. Devlet de tam anlamıyla lâiktir. **İşte bunun içindir ki** Japonlar batıdan alınan kurumların dine aykırı olup olmadığını düşünmemişler, hızlı kalkınmayı **amaçlamışlar**dır. Din değil ama **çok üstün bir milliyetçilik**, onları sevgi ve disiplinle birbirine bağlamıştır.*

(Lise III- Metin 6)

Yukarıda verilen metinden anlaşılacağı gibi, çalışmamızın veri tabanındaki metinler öncelikle belirlediğimiz nedensellik ulamları açısından incelenmiştir. Daha sonra, bu ulamların kullanım sıklığı sayısal olarak

değerlendirilmiş, bu sayısal verilerin istatistiksel olarak anlamlılığı sınanmıştır. Örnek metnimizde nedensellik ulamlarının sayısal yoğunluğu şu biçimdedir:

<i>KOLAYLAŞTIRICI İLİŞKİ:</i>	2
<i>Belirleyici ilişki:</i>	3
<i>Nedensellik ifade eden ad:</i>	7
<i>İçsel Bağlaç:</i>	4
<i>Nedensel eylem:</i>	3
[ ] Örtük nedensellik:	6

Bilindiği gibi, bağlaçlarla kurulan *kolaylaştırıcı* ve *belirleyici* birleştirme ilişkileri, metindeki olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin metin-dışsal olarak, yani, Coffin'de (1997) sözü edildiği biçimiyle, “zamandaki bağlam” a göre düzenlendiğine (metin-dışsal) işaret etmektedir (Bknz. Şekil (4) s. 85). Buna karşılık, bir metinde olay örgüsünün daha çok içsel ve örtük nedensellik ilişkileriyle kurulması, yazarın metnindeki olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini kurgularken olay zamanını göz ardı ederek metin zamanına, yani metin-içsel örüntülere önem verdiğini göstermektedir. Yukarıda örnek olarak verilen metindeki nedensellik ifade eden araçların sayısal yoğunluğuna göz atıldığında, nedensel adlar, eylemler, içsel bağlaçlar ve örtük nedensellik örüntülerinin kolaylaştırıcı ve belirleyici ilişkiler kuran araçlardan daha yoğun kullanıldığı görülmektedir. Metin Japonya'nın dünyanın en güçlü ülkelerinden bir durumuna gelme sürecini açıklamaktadır. Bu açıklama, nedenlerin sıralınması biçiminde yapılmaktadır. Bu nedenle, örnek metnin bir *etmensel açıklama* metni biçiminde kurguladığı söylenebilir.

Veri tabanımızdan seçilen ikinci örnek metin, İlköğretim VIII. sınıf tarih ders kitabından alınmıştır:

*Osmanlı İmparatorluğu'nu içine düştüğü zor durumdan kurtarmak için yurt içinde ve dışında bazı cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetlerin en önemlisi İttihat ve Terakki (Birleşme ve Yükselme) Cemiyeti idi. Bu cemiyete, çok sayıda asker de üye olmuştu. Bu cemiyetin çabaları **sonucu**, **1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edildi. Ancak meşrutiyete karşı olan güçler, İstanbul'da ayaklandılar (13 Nisan 1909). Bu ayaklanmaya tarihimizde 31 Mart olayı adı verilir. İsyanı bastırmak için Edirne ve Selanik'teki askeri kuvvetlerden bir ordu kuruldu. Hareket Ordusu adı verilen bu ordu, İstanbul'a gelEREK isyanı bastırdı. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki bu ordunun kurmay başkanı Mustafa Kemal idi. Hareket Ordusunun kurmay başkanı,***

Kolağası Mustafa Kemal idi. 31 Mart Olayı'ndan sonra, II. Abdülhamit tahttan indirildi.[Bu nedenle]Yerine V. Mehmet (Reşat) geçti. Bu karışıklıktan yararlanan Avusturya, Bosna-Hersek'i ülkesine katarken, 1878 yılında özerk hale gelen Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti.

(İlköğretim VIII- Metin I)

<i>KOLAYLAŞTIRICI İLİŞKİ:</i>	1
<i>Belirleyici ilişki:</i>	2
<i>Nedensellik ifade eden ad:</i>	1
<i>İçsel Bağlaç:</i>	3
<i>Nedensel eylem:</i>	-
[ ] Örtük nedensellik:	1

Yukarıdaki metinde neden-sonuç ilişkileri incelendiğinde, kolaylaştırıcı ve belirleyici ilişkiler kuran yapılarla soyut nedensellik ilişkisi kuran yapıların yoğunluğu açısından göze çarpan büyük bir fark olmadığı görülmektedir. Ancak metin içindeki zaman ifade eden yapılar incelendiğinde, metindeki olayların *zamandaki bağlama* göre (Coffin, 1997; Bknz. Şekil (4) s. 85), başka bir ifadeyle zaman çizgisel olarak düzenlendiği görülmektedir. Metinde *Kılıcı* konumunda bulunan tümce öğelerine göz atıldığında, çoğunun genelleştirilmiş, kurumsal adlar olduğu, olayların ise bu konuma yerleştirilmediği ve olaylar arasındaki ilişkilerin çoğunun zaman ilişkisi kurduğu görülmektedir. Bu incelemeler doğrultusunda Şekil (4)'e (s. 85) göz atılacak olunursa, bu özelliği taşıyan metinlerin anlatı metin tipinin bir alt tipi olan ve metin tiplerinin topolojik yapılanmasına göre, nedensellik ilişkilerinin giderek kurulmaya başlandığı tarihsel öyküleme metinleri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu örnek metin *tarihsel öyküleme* metninin özelliklerini taşımaktadır.

Çalışmamızın veri tabanında yer alan diğer metinler de yukarıda verilen örnek metinlerde olduğu gibi kapsamlı bir biçimde, *Giriş Bölümü*'nde *Amaç* başlığı altında verilen araştırma sorularımızı yanıtlayabilmek amacıyla çözümlenmiştir. Bu çözümlerin sonuçları ve sonuçların tartışılması Bölüm 6'da verilmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

6.1. Araştırmanın Bulguları

Türkçe tarih ders kitaplarında nedenselliğin nasıl kurgulandığının ortaya çıkarılması hedeflenen çalışmamızda, bu konuda daha önce İngilizcede yapılmış araştırmaların bulgularından yararlanılarak, Türkçe tarih metinlerinde nedenselliğin İngilizce tarih ders kitaplarındakine benzer dilsel araçlarla kurgulanıp kurgulanmadığı ve yine İngilizcede nedensellik örüntüleri ve sınıf düzeyi arasında saptanan taksonomik ilişkinin (Coffin, 1997, 2000, 2004, 2006; Scheppegrell, 2004; Martin, 1991) Türkçe tarih ders kitapları için de geçerli olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla belirlenmiş araştırma sorularımızı anımsayalım:

- Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarındaki metinlerde nedenselliğin kurgulanmasında hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar kullanılmaktadır?

- Türkiye’de İlköğretim VIII. sınıfta ve Lise III. sınıfta okutulan tarih metinlerinde sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar açısından anlamlı bir fark var mıdır?

- Türkçe tarih ders kitaplarında İlköğretim VIII ve Lise III sınıf düzeylerinde, Coffin (2006)’da saptandığı gibi metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik ilişki bulunmakta mıdır? Başka bir ifadeyle, metin tipleri sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Tarih metinleri üzerine yapılan çalışmalarda, bu metin türünün anlatı, açıklama ve sav metin tiplerini içerdiği ve metin tipleri ile öğrencinin sınıf düzeyi arasında anlatı metinlerinden sav metinlerine doğru taksonomik bir yapılanmanın (bkz. Tablo 7, s. 49) söz konusu olduğu saptanmıştır (Coffin, 1997, 2000, 2003, 2004, 2006; Scheppegrell, 2004; Martin, 1991). Çalışmamızda, bu saptamaların veri tabanımızı oluşturan İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarından alınan metinlerde de geçerli olup araştırılmaktadır. Bu nedenle, veri tabanından elde ettiğimiz bulgularda öncelikle birinci araştırma sorumuz “*Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarındaki metinlerde nedenselliğin kurgulanmasında hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar kullanılmaktadır?*” yanıtlanmaya çalışılmıştır.

6.1.1. Türkçe Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliği Kurgulayan Dilsel Araçlar

Türkçe tarih ders kitaplarında hangi dilsel araçların nasıl bir işlevle metinlerdeki nedensellik ilişkilerini kurguladığının belirlenmesinde, *Yöntem* bölümünde de belirtildiği gibi, Coffin’in (2000: 210–211; 2004: 277) Martin’i (1992: 193) temel alarak geliştirdiği sözlük-dilbilgisel araçların metinde kurdukları *kolaylaştırıcı ilişkiler*, *belirleyici ilişkiler* ve *neden ve çıkarım* ilişkisi; Martin’in (1991: 323–326) ve Eggins’in (1994: 106–107) metinlerde mantık-anlambilimsel araçlar olarak bağlaçların kurduğu genişletme ilişkisi çerçevesinde değerlendirdiği *açık* ya da *örtük* ve *içsel* ya da *dışsal* ilişkiler aracılığıyla nedensellik ilişkilerinin kurgulanmasına ilişkin saptamalarından yararlanılmıştır. Araştırmamızın bu çerçevede değerlendirilen bulguları Tablo (17) ve Tablo (18)’de verilmektedir.

Tablo (17) ve Tablo (18)’de veri tabanımızdaki metinlerde nedensellik anlamı kurguladığı saptanan sözlük-dilbilgisel ve mantık anlambilimsel araçlar DİD yaklaşımına göre, işlevsel olarak metin bağlamında değerlendirilmiştir.

Tablo (17)’de İlköğretim VIII tarih ders kitabından seçilen veri tabanımızdaki metinlerde nedenselliği kurguladığı saptanan sözlük-dilbilgisel ve mantık-

anlambilimsel araçlar görülmektedir. Tablodaki ulamlar Coffin'in (2004) ulamlarıyla karşılaştırıldığında, Türkçede kolaylaştırıcı nedensel ilişkiler kuran adlar da saptanmıştır. Bu adlar, *yardım* ve *destektir*. Daha önce açıklandığı gibi, kolaylaştırıcı ilişkiler kurarak nedenselliği kurgulayan ulaç, ilgeç, belirteç ve ekler ve belirleyici ilişkiler kuran bağlaçlar metinde dışsal ilişkiler kurmaktadır. Adlar, eylemler ve içsel bağlaç ve eylemler soyut nedensellik ilişkileri kurgulamaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi, İlköğretim VIII düzeyinde metin içsel neden-sonuç ilişkileri kuran içsel eylem ve içsel bağlaçlar oldukça sınırlıdır.

Tablo 17: Türkçe İlköğretim VIII Tarih Ders Kitabında Nedenselliği Kurgulayan Sözlük-Dilbilgisel ve Mantık-Anlambilimsel Araçlar

SÖZLÜK-DİLBİLGİSEL ve MANTIK-ANLAMBİLİMSEL ULAMLAR		DİLSEL ARAÇLAR		
KOLAYLAŞTIRICI İLİŞKİLER	Nedensel ulaç, ilgeç, belirteç ve ekler	-(y)IE -ErEk Olarak	-IA birlikte İle (-mAsI) sayesinde	
	Nedensel eylem	Sağlamak -nE borçlu olmak	Olanak tanımak Mümkün (olmak)	
	Nedensellik ifade eden adlar	Yardım Destek		
BELİRLEYİCİ İLİŞKİLER	Neden yapıları	-Ip -mAsI üzerine -sI dahilinde -DA (bu tutum) Karşısında	-mAsI -DAn -dİĞI için -mİş	Çünkü - A göre -A karşı De
	Amaç yapıları	-mEk -mEk için	-mAsI için -mEkIE	İçin
	Koşul yapıları	-dİĞI takdirde		
	Zaman yapıları	-(n)DAn sonra (savaş) Sırasında	-A(y)A kadar	
	Sonuç yapıları	Bunun üzerine Ve Böylece Sonunda	Bu nedenle/Bunun için Bu yüzden Gereğince Dolayısıyla	
	Nedensel eylem	Etkili olmak Kışkırtmak Amaçlanmak Belirlemek Yolunu açmak	Neden olmak Tepki göstermek Karar ver(il)mek Gerekli olmak	
	Nedensellik ifade eden adlar	Neden Sebeup Savaş Önem	Amaç Tehdit Propoganda Gereklilik	Sonuç Karar Yol İdeal (üstün) başarı
NEDEN VE ÇIKARIM	İçsel eylem	Göstergesi olmak		
	İçsel bağlaç	Bir yandan... diğer yandan ve Ayrıca		İse

Tablo 18: Türkçe Lise III Tarih Ders Kitabında Nedenselliği Kurgulayan Sözlük-dilbilgisel ve Mantık-anlambilimsel Örüntüler

SÖZLÜK-DİLBİLGİSEL ve MANTIK-ANLAMBİLİMSEL ULAMLAR		DİLSEL ARAÇLAR			
KOLAYLAŞTIRICI İLİŞKİLER	Nedensel ulaç, ilgeç, belirteç ve ekler	-ErEk İle -(y)IA -mEkIE			
	Nedensel eylem	-mAyA çalışmak (-mAyI denemek) Sağlamak, Yararlanmak Aracılık yapmak yardımcı olmak Kolaylaş(tır)mak Benimsenmek Mümkün olmak Esinlenmek Yol açmak			
	Nedensellik ifade eden adlar	Destek Yardım Çaba			
BELİRLEYİCİ İLİŞKİLER	Neden yapıları	-dİğİ için De -dİğİndEn -Ip -mEsI -An -miş -mEsI -IncA -DA Üzerine için			
	Amaç yapıları	-mAk için -mAsI için -mEk üzere -mAk			
	Koşul yapıları	(Eğer)..... -sa - cAk ise			
	Zaman yapıları	-IncA-(y)a kadar İlk İkinci -kEn -DAn sonra -DİKCE İlk İkinci Önceleri Sonraları			
	Sonuç yapıları	Bu nedenle Bu yüzden Bu suretle Ve			
	Nedensel eylem	Kışkırtmak Desteklemek Göz dikmek Silahlanmak İstemek Bağlı olmak Belirlemek Tasarlamak -(n)A yaklaşmak Kurmak Gerekmek/gerekli olmak Yeterli say(ıl)mak Amaçlamak (-A karşı) Kullanmak Teşkilatlandırmak Önlemek Amaç edinmek Gerek duymak Hedef almak Hedefine ulaşmak İstememek Zayıflamak Olanaksız olmak Karar vermek Paylaş(ıl)mak Kaçınılmaz olmak Önem vermek Ders almak Yıkım olmak Laikleşmek Artmak Güçsüzleştirmek Başlamak Oluşmak Zorunda kalmak			
Nedensellik ifade eden adlar	Neden Amaç Etki Sonunda (sonucunda) başarı durum Yol (Bu) uğur(da) gerekçe antlaşma koşul tasarılar Sonuç Uyarınca (gereğince) Sakınca Baskı Aksaklık Aşama Önem Zorunluluk Öğeler (hedefler) İlke (hedef) Çalışmalar Hedef Çaba Üstün milliyetçilik Eksiklik İdeal (amaç) Son çare Çalışma (ödev)				
NEDEN VE ÇIKARIM	İçsel eylem	Gösteriyordu Görülüyor ki Görüldüğü gibi Gözlenen budur Şöyle sıralanabilir Yukarıda sayılan Kısaca şunlardır şöyle açıklayabiliriz Bildiğimiz gibi Nedenleri şunlardır Şöyle ki (amaç) şudur Aşağıda inceleyeceğimiz yukarıda da belirtildiği gibi şu şekilde sıralayabiliriz: Bu çabalar sonunda şunu saptadılar İşte bunun içindir ki Biraz önce değindiğimiziz Şurasını hemen belirtmek yerinde olur: Bunun önemi biraz ileride gösterilecektir			
	İçsel bağlaç	Bunun en güzel örneği Çünkü İki Önce Bunların birincisi İkincisi Sonra De Bir yandan da Ayrıca Üstelik Öyle ki Özellikle Böylece Bu suretle (böylece) Öte yandan İşte Hatta Bile Aksi durumda (yoksa) Bu nedenle şu (tehlike) Böylece Böyle Şu halde Bu da Bu bakımdan Baskısı altında (yüzünden) Ayrıca Bu durumda Ve (bu nedenle) Öyleyse, Bu durum karşısında daha önce Zaman geçtikçe Bütün bunların üstünde (bunlardan başka)			

Yukarıda verilen Tablo (18)'de Lise III tarih ders kitabında nedenselliği kurgulayan sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel örüntüler incelendiğinde, metinlerde soyut nedensellik ilişkisi kuran ad ve eylemler ve içsel eylem ve bağlaçların oldukça çeşitli olduğu görülmektedir. Tablo (18), Tablo (17) ile karşılaştırılacak olunursa, soyut ve içsel ilişkiler kuran dilsel araçların yoğunluğu, metinlerin farklı metin tipi özelliklerini taşıdığına ilişkin ipuçları vermektedir. Ancak, bu görünümün doğrulanması için söz konusu araçların yoğunluğunun saptanarak istatistiksel testlerle anlamlılığının ortaya konması gerekmektedir.

Tablo (18)'de Lise III tarih ders kitabında nedenselliği kurgulayan sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel örüntüler incelendiğinde, metinlerde soyut nedensellik ilişkisi kuran ad ve eylemler ve içsel eylem ve bağlaçların oldukça çeşitli olduğu görülmektedir. Tablo (18), Tablo (17) ile karşılaştırılacak olunursa, soyut ve içsel ilişkiler kuran dilsel araçların yoğunluğu, metinlerin farklı metin tipi özelliklerini taşıdığına ilişkin ipuçları vermektedir. Ancak, bu görünümün doğrulanması için söz konusu araçların yoğunluğunun saptanarak istatistiksel testlerle anlamlılığının ortaya konması gerekmektedir.

Tablo (17) ve Tablo (18)'de nedenselliği kurgulayan dilsel araçları veri tabanımızdan örneklerle görelim:

Bilindiği gibi, kolaylaştırıcı ilişkiler ve belirleyici ilişkiler metinlerde nedenselliği kurgulayan sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel araçlardandır:

(1) *Yapılan ıslahatlarla bazı başarılar elde edildi.*

(2) *Yeniçeri Ocağı kaldırılarak çağdaş bir ordu kuruldu.*

(3) *İsteği kabul edilmeyen İtalya, İngiltere ve Fransa'nın da onayını alarak Trablusgarp'a asker çıkardı.*

(İlköğretim VIII- Metin 1)

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi, yantümce eylemine eklenen —IA ve —ArAk sonuç tümcesindeki eylemin gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Bu nedenle, kolaylaştırıcı ilişkiler kurar. Örnek (1)'de başarılar elde edilmesinin nedeni

daha önce yapılan ıslahatların kolaylaştırıcı etkisidir. Benzer biçimde, çağdaş bir ordu kurulmasına Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ortam hazırlamıştır; İngiltere ve Fransa'nın onayını alması İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarmasına ortam hazırlamıştır. Sonuç olarak, Türkçede -LA ve -ArAk eklerinin neden gösteren tümcelere eklenerek, olayların nedenleri ve sonuçları arasında sonucun gerçekleşmesinde kolaylaştırıcı nedensel ilişkiler kurduğu gözlenmektedir.

(4) *Demokrasi, toplum yaşamımıza Atatürk ilkeleri sayesinde girmiş ve yerleşmiştir.*

(İlköğretim VIII- Metin 6)

Benzer biçimde, Örnek (4)'te de *sayesinde* belirtecinin de neden ve sonuç tümcelerini birleştirerek, olayın sonucunun gerçekleşmesinde kolaylaştırıcı bir nedensel ilişki kurduğu gözlenmektedir.

Kolaylaştırıcı ilişkiler, sonuç tümcesinin eylemine sorulan “Nasıl?” sorusunun; belirleyici ilişkiler ise, “Niçin?/Neden?” sorusunun yanıtını vermektedir.

(5) *Çağdaş bir ordu nasıl kuruldu?*

-*Yeniçeri Ocağı kaldırılarak. (KOLAYLAŞTIRICI İLİŞKİ)*

(6) *Demokrasi, toplum yaşamımıza nasıl girmiş ve yerleşmiştir?”*

-*Atatürk ilkeleri sayesinde. (KOLAYLAŞTIRICI İLİŞKİ)*

(7) *Almanya İngiltere'nin elindeki sömürgelere niçin/neden göz dikmişti?*

-*Sanayisi için gereken hammaddeyi bulmak ve sömürge elde etmek için.*

(BELİRLEYİCİ İLİŞKİ)

Örnek (7)'de, Almanya'nın İngiltere'nin elindeki sömürgelere göz dikmesine neden olan, belirleyici olan etmen, Almanya'nın hammaddeye ve sömürgeye gereksinim duymasıdır. Dolayısıyla, -mAk (için), neden gösteren tümce eylemine eklenerek nedenin sonucu belirleyen etmen olduğunu sezdirme işlevindedir.

Örnek (8)'de neden-sonuç ilişkisinde belirleyici ilişkiler kuran yapıların örnekleri bulunmaktadır.

(8) *Almanya, sanayisi için gereken hammaddeyi bulmak ve sömürge elde etmek için İngiltere'nin elindeki sömürgelere göz dikmişti. Almanya, İngiltere'nin Asya ve Uzak Doğu'daki sömürgelerine giden yolu kesmeye çalışıyordu. Bu amaçla, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştirmeye başladı.*

(İlköğretim VIII- Metin 2)

Yukarıdaki metinde, Almanya'nın sanayisi için gereken hammaddeyi bulmak ve sömürge elde etmek istemesi, onun İngiltere'nin elindeki sömürgelere göz dikmesiyle sonuçlanmıştır. Benzer biçimde, Almanya, İngiltere'nin Asya ve Uzak Doğu'daki sömürgelerine giden yolu kesmek istemesi, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştirmesine belirleyici bir etmen olmuştur. Dolayısıyla, bu örnekte de -*mAk (için)* yapısı neden gösteren tümce eylemine eklenerek; *amaç* sözcüğü de soyut nedensellik ilişkisi kuran dilsel bir araç olarak kendinden önceki sözcük ya da tümceyle ifade edilen nedenin sonucu belirleyen etmen olduğunu sezdirme işlevindedir.

Bilindiği gibi, kolaylaştırıcı ya da belirleyici ilişkilerin kurgulanması sadece bağlaç kullanımıyla gerçekleşmemektedir, bu ilişkiler, nedenin bir *süreç* ya da *şey* olarak kodlanmasıyla da gerçekleştirilebilir.

(9) *Atatürk ilkeleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturur. Bu ilkeler her alanda ilerlememizi ve dünyanın en saygın devletlerinden biri olmamızı sağlamıştır.*

(10) *Atatürk ilkeleri, iktidarı halka taşımış, milli egemenlik ve demokrasinin gelişmesine olanak tanımıştır.*

(İlköğretim VIII- Metin 6)

(11) *Halkın yardımı ve desteği ile Kuvayı Milliye birlikleri, Yunanlıların yayılmasını yavaşlattı, yer yer de durdurdu.*

(İlköğretim VIII- Metin 3)

Örnek (9)'da Atatürk ilkelerinin “her alanda ilerlememiz ve dünyanın en saygın devletlerinden biri olmamız”da; Örnek (10)'da da “milli egemenlik ve demokrasinin gelişmesi” nde kolaylaştırıcı etkisi olmuştur. Örnek (11)'de de “Kuvayı Milliye birlikleri'nin Yunanlıların yayılmasını yavaşlatması” ve “yer yer de durdurması” nda “halkın desteği ve yardımı” kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur. Bu örneklerde, *sağlamak* ve *olanak tanımak* eylemleri ve *yardım* (ile) ve *destek* (ile) sözcükleri sonucun gerçekleşmesine katkıda bulunan nedenleri olayların sonuçlarıyla ilişkilendirerek, aralarında kolaylaştırıcı bir nedensellik ilişkisi kurmaktadır.

(12) .... (Japonlar) hızlı kalkınmayı **amaçlamışlardır**. Din değil ama **çok üstün bir milliyetçilik**, onları sevgi ve disiplinle birbirine bağlamıştır.

(13) Atatürk, ilk zamanlar umutsuz gibi görünen mücadelesine başladığında, en yakınlarının bile zaman zaman kuşkuya düştüklerini görmüştü. O, yalnız bir önderdi. Ama kendisine cesaret veren en büyük **etken** çevresindeki gençler olmuştur. O gençler, Atatürk'ün mücadelelerinin başında istediklerini hemen yerine getirmişlerdir.

(Lise III- Metin 6)

Yukarıdaki örneklerde belirleyici nedensel ilişkiler kurgulanmaktadır. Örnek (12)'de Japonya'nın dünyanın en güçlü ülkelerinden biri haline gelmesinin nedenlerinden söz edilmektedir. Bu başarının belirleyici nedensel ilişkisi Japonların “hızlı kalkınmayı amaçlamaları” ve “çok üstün bir milliyetçilik duygusu”na sahip olmalarıdır. Bilindiği gibi, DİD dili ve dilsel araçları kullanım bağlamında değerlendiren bir kuramdır. Farklı bağlamlarda “çok üstün bir milliyetçilik duygusu” nedenselliği kodlamayabilir; ancak, örneğimizde görüldüğü gibi, bu bağlamda Japonların birbirine sevgi ve disiplinle bağlanmalarını belirleyen bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek (13)'te Atatürk'ün mücadelesine devam etmesini belirleyen nedensel ilişki “gençlerin hep çevresinde olması”dır; *etken* sözcüğü belirleyici nedensel ilişkiyi kurgulamaktadır. Başka bir ifadeyle, *amaçla-* eylemi ve *etken* sözcüğü kendinden önceki sözcük ya da tümceyle ifade edilen nedenin sonucu belirleyen bir neden-sonuç ilişkisi kurmaktadır.

6.1.2. Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliği Kurgulayan Dilsel Araçların Kullanım Yoğunluğu

Bu bölümde, çalışmamızın amacı doğrultusunda belirlenen 2. araştırma sorusorumuz veri tabanımızdan elde edilen bulgularımız doğrultusunda yanıtlanmaktadır. Önce sorumuzu anımsayalım: “*Türkiye’de İlköğretim VIII. sınıfta ve Lise III. sınıfta okutulan tarih metinlerinde sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar açısından anlamlı bir fark var mıdır?*”

Çalışmamızın kuramsal bölümlerinde açıklandığı gibi, neden-sonuç ilişkilerini kurgulayan sözlük-dilbilgisel araçlar olaylar arasında oluş sırasını bozmaksızın, yani çizgisel olarak nedensellik ilişkisi kuruyorsa, bu araçlar *metin dışsal* ya da *açık* nedensellik ilişkisi kurgulamaktadır. Metinlerde dışsal ve açık nedensellik ilişkileri genellikle bağlaçlar, belirteçler, ilgeçler gibi dilbilgisel araçlarla kurulmaktadır. Metin içsel nedensellik ilişkileri ise, metnin düzenlenmesiyle ilişkilidir. Metin içsel nedensellik ilişkilerinde olayların oluş sırası, yani çizgisel zaman önemini yitirmektedir. Bu nedenle, somut nedensellik ilişkileri artık yerini soyut nedensellik ilişkilerine bırakmıştır. Soyut nedensellik ilişkileri adlar, eylemler ve adlaştırma yapıları aracılığıyla kurgulanır. Metinde kullanılan bağlaçlar metin-dışı zamanlı, ardıl neden-sonuç ilişkilerini değil, metindeki olay örgüsünü yapılandırmak amacıyla kullanılmaktadır (Martin, 1991, 1992; Eggins, 1994; Coffin, 1997, 2000, 2004).

Bu durumda, Tablo (17) ve (18)’deki dilsel araçlar bu bilgiler doğrultusunda açık ve dışsal ve içsel ve örtük nedensellik kurgulamaları açısından farklı bir biçimde tekrar ulamlaştırılmıştır. Soyut nedensellik ilişkileri kurgulayan kolaylaştırıcı ve belirleyici adlar ve eylemler; içsel bağlaçlar ve eylemler metin-içsel neden-sonuç örüntülerini kurguladıkları için bu yapılar ikinci bir ulamlaştırma yapılarak birlikte değerlendirilmişlerdir. Ayrıca, örtük nedensellik ilişkileri de metin-içsel stratejiler olarak önce ayrı olarak ulamlaştırılmış; istatistiksel çözümlememizin sonraki basamağında örtük nedensellik ilişkilerin metinlerin tip özelliklerine etkisini test etmek amacıyla, içsel ilişkilerle birlikte gruplandırılarak metinlerde dışsal ve açık

nedensellik ilişkileriyle yoğunluk farklılıkları saptanmıştır. Buna göre, yeni ulamlaştırmamız şu biçimdedir:

1- Dışsal ve açık nedensellik ilişkisi: Bu grup, kolaylaştırıcı nedensel ilişkileri kurgulayan nedensel ulaç, ilgeç, belirteç ve ekler; belirleyici nedensel ilişkileri kurgulayan neden yapıları, amaç yapıları, koşul yapıları, zaman yapıları ve sonuç yapılarının yer aldığı sözlük-dilbilgisel araçları içermektedir. Bu ilişkilerle ilgili örneklere önceki bölümde yer verilmişti; aşağıda bu örneklerden bazıları verilmiştir.

Yeniçeri Ocağı kaldırılarak çağdaş bir ordu kuruldu.
(İlköğretim VIII- Metin 3)

Atatürk ilkeleri sayesinde demokrasi, toplum yaşamımıza girmiş ve yerleşmiştir.
(İlköğretim VIII- Metin 6)

Almanya, sanayisi için gereken hammaddeyi bulmak ve sömürge elde etmek için İngiltere'nin elindeki sömürgelere göz dikmişti.

(İlköğretim VIII- Metin 1)

Yukarıda verilen örneklerde, “-ArAk” ve “sayesinde” kolaylaştırıcı, “-mEk için” ise, belirleyici (amaç) metin-dışsal, yani açık nedensellik ilişkisi kurmaktadır.

2- İçsel nedensellik ilişkisi: Bu grupta, soyut nedensellik ilişkilerini kodlayan kolaylaştırıcı ve belirleyici nedensel adlar, eylemler, içsel eylem ve içsel bağlaçları içeren mantık-anlambilimsel araçlar yer almaktadır. Bu ulamın örneklerini anımsayalım:

BALKAN SAVAŞLARI: Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenleri pek çoktur. BUNLARIN ARASINDA ÖZELLİKLE İKİSİ ÖNEMLİDİR. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin hızla gelişip ilerleyen batıya ayak uyduramaması, kendisini yenileyememesidir. İkincisi de, XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkarak hızla yayılan milliyetçilik akımıdır.

(Lise III- Metin 1)

Bu örnek metinde Balkan Savaşları'nın nedenleri yazarın metindeki olayları içsel olarak düzenlemesi ve yorumuyla sunulmaktadır. *Birincisi* ve *ikincisi* olayları

zamansal olarak sıralamak amacıyla değil, yazarın savının desteklerini düzenlemesi amacıyla kullanılmıştır. Bu da, yazarın metin-içsel nedensellik örüntüleri kurguladığını göstermektedir.

Hukuk kurallarını koymak ve bu kuralların uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için toplum üzerinde bir otoriteye ihtiyaç vardır. Bu otorite devlettir. Devlet dediğimiz bu olgu ortaya çıkınca, onunla bireyler arasında yeni ilişkiler doğar. Devlet hukuk kurallarına uymayanları cezalandıracaktır. Bunun için de ayrı kurallara ihtiyaç vardır. Böylece bir dizi hukuk kuralı daha ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi, hukuk, insanların birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallardır. Hukuk ile devlet iç içe geçmiştir. Devlet, hukuk kurallarını koymak ve uygulanmasını sağlamakla görevlidir. Şu hâlde, onun kurduğu düzen, aslında bir hukuk düzenidir. Bu bakımdan devletin varlığını doğrudan doğruya hukuka bağlayabiliriz.

(Lise III- Metin 4)

Yukarıdaki metinde olgular ve olaylar bir dizi içsel bağlaçla ilişkilendirilmiştir (*böylece, bunun için, şu halde, bu bakımdan*). Ayrıca yazar bir de içsel eylem kullanmıştır: *görüldüğü gibi*. Böylece, sunduğu olguya ilişkin görüşlerini vurgulamaktadır. Yazarların kendi yorumlarını metin-içsel öğelerle metinlerinde kullanmaları, sav metinlerine özgü bir özelliktir. Bu, bize Lise III düzeyinde veri tabanımızda 4. metin olarak belirlenen metnin bir sav metni olduğunu göstermektedir.

3- Örtük nedensellik ilişkisi: Tablo (16) ve (17)'de yer verilmeyen bu ulam, “Diana kızına yardım etmek istedi. Kanını bağısladı” örneğinde olduğu gibi, birleştirme ilişkisinin sadece tümcelerin yan yana getirilmesiyle sağlanan neden-sonuç ilişkilerini kapsamaktadır (Eggins, 1994: 106).

Kuva-yı Milliye Hareketinin Başlaması ve Batı Cephesi'nin Oluşması

Birinci Dünya Savaşında Türk ordusu ağır kayıplara uğramıştı. Balkan Savaşlarından beri Türk milleti her yıl büyük özverilere katlanarak ordusunu desteklemiş, ama sonuç tam bir yıkım olmuştu. Mondros Ateşkes Anlaşması uyarınca da mevcut birlikler terhis edilmiş, elde kalan son silâhlar alınıp ordu, kâğıt üzerinde boş kadrolar durumuna getirilmişti. Osmanlı Hükümeti, ateşkes hükümlerinin tek yanlı olarak uygulanmasına ses çıkarmıyor, orduyu geliştirip güçlendirme imkânları aramıyordu. Öte yandan inkâr edilmeyecek bir gerçek vardı: Türklerin ana vatanları işgal altına alınıyor ve paylaşılıyordu.

Düşmanın karşısına yeniden dikilmek için millete mücadele bilinci aşılanmalı, her gücün milletten geldiği ilkesi yerleştirilmeliydi. Bu yapılmadan düzenli bir ordu oluşturmak mümkün değildi. Bu olanak sağlanıncaya kadar hiç olmazsa düşmanı durdurmak, hırpalamak kaçınılmazdı. Aksi durumda vatan, bütünü ile elden gidecekti.

Ne yapmak gerekirdi? Gereken, çeşitli yörelerde uyanmaya başlayan milli direniş hareketlerini bir ölçüde teşkilâtlandırmaktı. İşte, bu amaçla doğmuş olan bu teşkilâta, Kuva-yı Milliye (Millî Kuvvetler) denir.

(Lise III- Metin 3)

Yukarıda verilen metni nedensellik açısından inceleyelim: Öncelikle konu başlığını ele alacak olursak, “Kuva-yı Milliye Hareketinin *Başlaması* ve Batı Cephesi'nin *Oluşması*” bu başlık okuyucuya metnin konusunun “Kuva-yı Milliye Hareketinin nasıl ve neden başladığı” ve aynı biçimde “Batı Cephesi'nin nasıl oluşturulduğu” olduğunu sezdirmektedir. Bunu sağlayan adlaştırmış süreçlerdir “başlama” ve “oluşma”. Metnin 1. paragrafında Kuva-yı Milliye Hareketinin başlamasına neden olan olaylar zinciri örtük bir biçimde, yani içsel ya da dışsal nedensellik ilişkilerini kodlayan ilgeçler, bağlaçlar, eylemler, adlar gibi bir dilsel araç kullanılmaksızın, sadece olayın nedenini ya da sonucunu açıklayan başka bir olayın diğerini takip etmesiyle okuyucuya sunulmaktadır. Bu nedenler, metin önermeler biçiminde düzenlendiğinde daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır:

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRK ORDUSU AĞIR KAYIPLARA UĞRAMIŞTI. (1. NEDEN)
2. BALKAN SAVAŞLARINDAN BERİ TÜRK MİLLETİ HER YIL BÜYÜK ÖZVERİLERE KATLANARAK
3. ORDUSUNU DESTEKLEMİŞ,
4. AMA SONUÇ TAM BİR YIKIM OLMUŞTU. (2. NEDEN)
5. MONDROS ATEŞKES ANLAŞMASI UYARINCA DA MEVCUT BİRLİKLER TERHİS EDİLMİŞ,
6. ELDE KALAN SON SİLÂHLAR ALINIP
7. ORDU, KÂĞIT ÜZERİNDE BOŞ KADROLAR DURUMUNA **GETİRİLMİŞTİ.** (3. NEDEN)
8. OSMANLI HÜKÜMETİ, ATEŞKES HÜKÜMLERİNİN TEK YANLI OLARAK UYGULANMASINA SES ÇIKARMIYOR,
9. ORDUYU GELİŞTİRİP GÜÇLENDİRME İMKÂNLARI ARAMIYORDU. (4. NEDEN)
10. ÖTE YANDAN İNKÂR EDİLMEMEYECİK BİR GERÇEK VARDI:
11. TÜRKLERİN ANA VATANLARI İŞGAL ALTINA ALINIYOR (5. NEDEN)
12. VE PAYLAŞILIYORDU. (6. NEDEN)
13. *Düşmanın karşısına yeniden dikilmek için*

14. *millele mücadele bilinci aşılmalı,*
15. *her gücün milletten geldiği ilkesi yerleştirilmeliydi.*
16. *Bu yapılmadan*
17. *düzenli bir ordu oluşturmak*
18. *mümkün değildi.*
19. *Bu olanak sağlanıncaya kadar*
20. *hiç olmazsa düşmanı durdurmak,*
21. *hırpalamak*
22. *kaçınılmazdı.*
23. ***Aksi durumda** vatan, bütünü ile elden gidecekti*
24. *Ne yapmak gerekirdi?*
25. ***Gereken**, çeşitli yörelerde uyanmaya başlayan milli direniş hareketlerini bir ölçüde teşkilâtlandırmaktı.*
26. ***İşte**, bu amaçla doğmuş olan bu teşkilâta, Kuva-yı Milliye (Millî Kuvvetler) denir.*

Metinde, Kuva-yı Milliye hareketinin başlamasına neden olan olaylar zincirini açıklanmaktadır. Bu olaylar birbiri ardına eklenerek Kuva-yı Milliye'nin kurulmasını hazırlayan 6 nedeni 25. tümcede “*gereken...-maktı.*” eylemiyle içsel bir sonuç olarak sunmaktadır.

Araştırma sorularımızı yanıtlamak için izlediğimiz bir sonraki basamak, uyguladığımız bu çözümleme yöntemine göre Tablo 17’de ve Tablo 18’de verilen dilsel kaynakların kullanım sıklıklarını sayısal olarak belirlemek ve veri tabanımızda yer alan metinlerde *sözlük-dilbilgisel* ve *mantık-anlambilimsel* olarak kurgulanan nedensellik örüntülerinin kullanım yoğunlukları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmektir. Bu amaçla, elde ettiğimiz sayısal değerlere istatistiksel **Ki kare (Chi Square)** testi uygulanmıştır. Bu uygulama ve sonuçları sonraki başlıklarda ele alınmaktadır.

6.1.2.1. İlköğretim VIII ve Lise III Tarih Ders Kitaplarında Nedenselliği Kurgulayan Dilsel Araçların Kullanım Yoğunlukları

Veri tabanımızda yer alan metinlerde *sözlük-dilbilgisel* ve *mantık-anlambilimsel* olarak kurgulanan nedensellik örüntülerinin kullanım yoğunlukları Tablo (19)’de verilmektedir.

Tablo 19: İlköğretim VIII ve Lise III Tarih Ders Kitaplarında Nedensellik İfade Eden Dilsel Araçların Kullanım Yoğunluğu

SÖZLÜK-DİLBİLGİSEL ve MANTIK-ANLAMBİLİMSEL ULAMLAR		DİLSEL ARAÇLARIN KULLANIM YÖĞUNLUĞU					
SINIF DÜZEYİ		İLKÖĞRETİM VIII		LİSE III		TOPLAM	
		n	%	n	%	n	%
KOLAYLAŞTIRICI İLİŞKİLER	Nedensel ulaç, ilgeç, belirteç ve ekler	93	25	44	7	137	14
	Nedensel eylem	10	3	17	2,5	27	2,5
	Nedensellik ifade eden adlar	2	0,5	3	0,5	5	0,5
BELİRLEYİCİ İLİŞKİLER	Neden bağlacı	45	12	58	9	103	10
	Amaç bağlacı	57	15	91	15	148	15
	Koşul bağlacı	1	0,25	7	1	8	1
	Zaman bağlacı	6	1,5	16	2,5	22	2
	Sonuç bağlacı	45	12	10	2	55	6
	Nedensel eylem	18	4,5	37	6	55	6
	Nedensellik ifade eden adlar	37	10	71	11,5	108	11
NEDEN VE ÇIKARIM	İçsel eylem	1	0,25	11	2	12	1
	İçsel bağlaç	5	1	97	16	102	10
ÖRTÜK NEDENSELLİK		57	15	151	25	208	21
TOPLAM DİLSEL ARAÇ		377	100	613	100	990	100

Tablo (19)'da İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında nedensellik ifade eden dilsel araçların kullanım yoğunluğu, başka bir ifadeyle hangi metinde hangi dilsel aracın ne sıklıkta kullanıldığı görülmektedir. Tabloda (19)'da verilen nedensellik araçları açık ve dışsal ve içsel ve örtük nedensellik ilişkileri kurmaları açısından değerlendirildiğinde, aşağıda Tablo (20)'de verilen dağılım ortaya çıkmaktadır.

Tablo 20: İlköğretim VIII ve Lise III Tarih Ders Kitaplarında Açık ve Dışsal ve İçsel ve Örtük Nedensellik İfade Eden Dilsel Araçların Kullanım Yoğunluğu

SÖZLÜK-DİLBİLGİSEL ve MANTIK-ANLAMBİLİMSEL ULAMLAR	DİLSEL ARAÇLARIN KULLANIM YOĞUNLUĞU					
	İLKÖĞRETİM VIII		LİSE III		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%
<i>Açık ve Dışsal Nedensellik İlişkisi</i> (Kolaylaştırıcı ve belirleyici nedensel ilişkileri kurgulayan nedensel ulaç, ilgeç, belirteç, ekler ve bağlaçlar)	247	66	226	37	473	48
<i>İçsel (Soyut) Nedensellik İlişkisi</i> (Kolaylaştırıcı ve belirleyici nedensel adlar, eylemler, içsel eylem ve içsel bağlaçlar)	73	19	236	38	309	31
<i>Örtük nedensellik ilişkisi:</i>	57	15	151	25	208	21
TOPLAM DİLSEL ARAÇ	377	100	613	100	990	100

Bu dağılım, İlköğretim VIII Tarih Ders Kitabında *açık ve dışsal* nedensellik ilişkilerinin, *içsel* (soyut) ve *örtük* nedensellik ilişkilerinden daha yoğun kullanıldığını göstermektedir. Bu ulamların kullanım yoğunlukları Lise III tarih ders kitabında incelendiğinde, açık ve dışsal nedensellik örüntülerinin yoğunluklarının içsel nedensellik örüntülerininkinden çok farklı olmadığı; fakat örtük nedensellik ilişkilerinin bu metinlerde oldukça yoğun bir biçimde kurgulandığını gözlemlemekteyiz.

Çözümlememizde elde edilen sayısal değerlerin yorumlanması amacıyla, İlköğretim VIII ve Lise III ders kitaplarından elde edilen sayısal değerler Ki-Kare testi ile sınanmıştır. Öncelikle, İlköğretim VIII tarih ders kitabından alınan veri tabanımızı oluşturan metinlerde saptanan örtük nedensellik ilişkileri içsel nedensellik ilişkileri ile birlikte değerlendirilerek dışsal ve açık nedensellik ilişkileriyle karşılaştırılarak test edilmiştir. Böylece, bu metinlerde neden-sonuç ilişkisinin somut olarak mı yoksa soyut olarak mı daha yoğun olarak kurgulandığının saptanması hedeflenmiştir. İçsel nedensellik ifade eden dilsel araçlarla örtük nedensellik ifade edenlerin toplamı, $73+57= 130$ 'dur. Buna göre yapılan Ki-Kare uygulaması aşağıda

verilmektedir:

Tablo 21: İlköğretim VIII Türkçe Tarih Ders Kitabında Dışsal ve Açık Nedensellik İlişkileriyle İçsel ve Örtük Nedensellik İlişkilerinin Karşılaştırılması

SÖZLÜK-DİLBİLGİSEL ve MANTIK-ANLAMBİLİMSEL ULAMLAR	DİLSEL ARAÇLARIN KULLANIM YOĞUNLUĞU		
	İLKÖĞRETİM VIII		
SINIF DÜZEYİ	n	%	Ki-Kare ($\alpha=0.05$)
<i>Açık ve Dışsal Nedensellik İlişkisi</i>	247	66	,000 *Açık ve dışsal nedensellik ilişkileri lehinde anlamlı
<i>İçsel (Soyut) ve Örtük Nedensellik İlişkisi</i>	130	24	
TOPLAM DİLSEL ARAÇ	377	100	

Test sonucu (p -değeri= ,000>0.05). $\alpha=0.05$ anlam düzeyinde, açık nedensellik ilişkileri lehinde anlamlıdır. Yani, İlköğretim VIII tarih ders kitabında dışsal ilişkilerinin yoğunluğu içsel ve örtük nedensellik ilişkilerinden daha fazladır. Bu da İlköğretim VIII tarih ders kitabında neden-sonuç ilişkilerinin somut olarak, neden ve sonuç zincirleri biçiminde, zaman çizgisi değiştirilmeksizin kurgulandığını göstermektedir. Bu sonuç, İlköğretim VIII tarih ders kitabında neden-sonuç ilişkilerinin açık olarak ve metin dışında olayların oluş sırasına göre verildiğini göstermektedir. Veri tabanımızdaki metinler incelendiğinde, genel olarak insan kılıcılarının yerine genelleştirmeler, kurumlar, nitelikler gibi kılıcılarının kullanıldığı gözlenmiştir. Bu da, taksonomik olarak anlatı metin tipinin üst basamaklarında yer alan *tarihsel öyküleme* ve *tarihsel artzamansal nedenleme* metinlerinin özelliğidir.

İlköğretim VIII düzeyinde elde ettiğimiz bu sonucun Coffin'in (2000, 2004, 2006) bulgularıyla örtüştüğü gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle, tarih metinleri 8. sınıf düzeyinde anlatı metin tipinin özelliklerini taşıyacak biçimde, daha az karmaşık, olay örüntülerinin zamanda oluş sırasının korunmasıyla, neden ve sonucu olarak kurgulanmasıyla sunulmaktadır.

Lise III tarih ders kitabından rastlantısal olarak seçilmiş veri tabanımızı

oluşturan metinlerde saptanan örtük nedensellik ilişkileri, İlköğretim VIII seviyesinde uygulandığı gibi içsel nedensellik ilişkileri ile birlikte değerlendirilerek dışsal ve açık nedensellik ilişkileriyle karşılaştırılarak test edilmiştir. Hedefimiz yine veri tabanımızdaki metinlerde neden-sonuç ilişkisinin somut olarak mı yoksa soyut olarak mı daha yoğun olarak kurgulandığının saptanmasıdır. Lise III metinlerinde içsel nedensellik ifade eden dilsel araçlarla örtük nedensellik ifade edenlerin toplamı, $236 + 151 = 387$ 'dir. Bu işlemde, 236 soyut nedensellik ilişkilerin yoğunluğunu, 151 örtük nedensellik ilişkilerin yoğunluğunu göstermektedir. Bu iki ulamın toplam yoğunluğu, bize metin-içsel nedensellik örüntülerinin yoğunluğunu vermektedir ve bunların toplamı 387'dir. Buna göre yapılan Ki-Kare uygulaması aşağıda verilmektedir:

Tablo 22: Lise III Türkçe Tarih Ders Kitabında Dışsal ve Açık Nedensellik İlişkileriyle İçsel ve Örtük Nedensellik İlişkilerinin Karşılaştırılması

SÖZLÜK-DİLBİLGİSEL ve MANTIK-ANLAMBİLİMSEL ULAMLAR	DİLSEL ARAÇLARIN KULLANIM YOĞUNLUĞU		
	LİSE III		
SINIF DÜZEYİ	n	%	Ki-Kare ($\alpha=0.05$)
<i>Açık ve Dışsal Nedensellik İlişkisi</i>	226	37	,000 *İçsel ve örtük nedensellik ilişkileri lehinde anlamlı
<i>İçsel (Soyut) ve Örtük Nedensellik İlişkisi</i>	387	63	
TOPLAM DİLSEL ARAÇ	377	100	

Lise III tarih ders kitabında içsel ve dışsal nedensellik ifade eden dilsel araçların kullanım yoğunluğunun $\alpha=0.05$ anlam düzeyinde fark olup olmadığını test etmek için uygulanan Ki-Kare testinde elde edilen sonuca göre, Lise III düzeyinde test sonucunun (p -değeri= ,000>0.05). $\alpha=0.05$ anlam düzeyinde, içsel ve örtük nedensellik ilişkileri lehinde anlamlı olduğu saptanmıştır. Yani, bu sonuca göre Lise III tarih ders kitabında nedenselliğin içsel ve örtük ilişkilerle kurgulandığı söylenebilir. Bu bulgu, Lise III düzeyinde metinlerde nedensellik ilişkilerinin soyut ve örtük olarak, zaman çizgisine bağlı kalınmaksızın metin-içsel örüntülerle kurgulandığını göstermektedir.

Bu sonuç, Coffin'in (2000, 2004, 2006) bulgularıyla örtüşmektedir. Başka bir ifadeyle, Lise III, yani 11. sınıf düzeyinde tarih metinlerinin sınıf düzeyine uygun olarak açıklama ya da sav metinleri olarak düzenlendiğini göstermektedir.

6.1.2.2. İlköğretim VIII ve Lise III Sınıf Düzeyinde Örtük ve İçsel Nedensellik İlişkilerinin Yoğunluklarının Karşılaştırılması

Uygulamamızın bu son aşamasında, üçüncü ve son araştırma sorumuz “*Türkçe tarih ders kitaplarında İlköğretim VIII ve Lise III sınıf düzeylerinde, Coffin (2006)’da saptandığı gibi metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik ilişki bulunmakta mıdır? Başka bir ifadeyle, metin tipleri sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?*” yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, İlköğretim VIII ve Lise III düzeylerinde içsel ve örtük nedensellik ilişkilerinin yoğunlukları yine iki aşamada karşılaştırılarak (örtük nedensellik ilişkileri dahil edilmeksizin ve edilerek) istatistiksel **İki Oran Testi** (two proportions test) kullanılarak test edilmiştir.

Tablo 23: İlköğretim VIII ve Lise 3 Türkçe Tarih Ders Kitaplarında İçsel Nedensellik İlişkilerinin Karşılaştırılması

SÖZLÜK-DİLBİLGİSEL ve MANTIK-ANLAMBİLİMSEL ULAMLAR	DİLSEL ARAÇLARIN KULLANIM YOĞUNLUĞU				
	İLKÖĞRETİM VIII		LİSE III		İki Oran Testi
	n	Örneklem P %	n	Örneklem P %	P-değeri ($\alpha=0.05$)
<i>Açık ve Dışsal Nedensellik İlişkisi</i>	247		226		
<i>İçsel (Soyut) Nedensellik İlişkisi</i>	73	23	236	51	0,000
TOPLAM DİLSEL ARAÇ	320		462		

İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında içsel nedensellik ilişkiler kuran sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel dilsel araçların yoğunluğunun iki oran testi ile karşılaştırılması sonucu, İlköğretim VIII tarih ders kitabında neden-sonuç ilişkisini metin içsel olarak kurgulayan dilsel araçların yoğunluğu % 23'tür. Oysa Lise III tarih ders kitaplarında aynı oran % 51'dir. İki oran testi sonucu, (p-

değeri= 0,000<0.05). $\alpha=0.05$ anlam düzeyinde İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında içsel nedensellik ilişkilerinin yoğunluk farkları istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, Lise III ders kitaplarında nedensellik ilişkilerinin soyut olarak ve metin-içsel dilsel araçlarla kurgulandığını ve Türkçe tarih metinlerinde sınıf düzeyi ile metin tipi arasında taksonomik bir ilişki bulunduğunu, sınıf düzeyi arttıkça, metinlerdeki neden-sonuç ilişkilerinin daha karmaşık, metin-içsel stratejilerle kurgulandığını göstermektedir.

Tablo 24: İlköğretim VIII ve Lise 3 Türkçe Tarih Ders Kitaplarında İçsel ve Örtük Nedensellik İlişkilerinin Karşılaştırılması

SÖZLÜK-DİLBİLGİSEL ve MANTIK-ANLAMBİLİMSEL ULAMLAR	DİLSEL ARAÇLARIN KULLANIM YOĞUNLUĞU				
	İLKÖĞRETİM VIII		LİSE III		İki Oran Testi
	n	Örneklem P %	n	Örneklem P %	P-değeri ($\alpha=0.05$)
<i>Açık ve Dışsal Nedensellik İlişkisi</i>	247		226		
<i>İçsel (Soyut) ve Örtük Nedensellik İlişkileri</i>	130	35	387	63	0,000
TOPLAM DİLSEL ARAÇ	377		613		

İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında *içsel* ve *örtük* nedensellik ilişkilerinin yine iki oran testi kullanılarak karşılaştırılması sonucu, İlköğretim VIII tarih ders kitabında neden-sonuç ilişkisini metin içsel ve örtük olarak kurgulayan dilsel araçların yoğunluğu % 35'tir. Oysa Lise III tarih ders kitaplarında aynı oran % 63'tür. İki oran testi sonucu, (p-değeri= 0,000<0.05). $\alpha=0.05$ anlam düzeyinde İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında *içsel* ve *örtük* nedensellik ilişkilerinin yoğunluk farkları istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç da yukarıda açıklandığı gibi, daha önce İngilizcede yapılan çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Tarih ders kitaplarındaki sınıf düzeyiyle doğru orantılı bir biçimde daha soyut (içsel) ve örtük nedensellik ilişkileriyle kurgulanmaktadır.

6.2. Bulguların Tartışılması

İlköğretim VIII ve Lise III *T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitaplarından seçilmiş ortak konulu, eşit sayıda metinlerin incelendiği bu çalışmada, ilk olarak “*Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarındaki metinlerde nedenselliğin kurgulanmasında hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar kullanılmaktadır?*” sorusunun yanıtlanması hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda, veri tabanını oluşturan metinler incelenmiş ve bu metinlerde neden-sonuç ilişkisini kurgulayan sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel örüntüler saptanmıştır.

Daha önce tarih metinleri üzerine yapılan çalışmalarda, tarihsel olaylar arasında neden-sonuç ilişkilerinin kurgulanmasını sağlayan dilsel araçların kolaylaştırıcı ve belirleyici ilişkiler kuran *ulaç, ilgeç, belirteç ve ekler; neden, amaç, koşul, zaman ve sonuç* tümceleri oluşturan bağlaçlar; nedensellik anlamı taşıyan adlar ve eylemler olduğu belirlenmiştir (Coffin, 2000, 2004, 2006; Martin, 1992, 2002, 2003; Schleppegrell, 2004).

Bizim araştırmamızda, diğer araştırmalardan farklı olarak Türkçe tarih metinlerinde yukarıda belirtilen yapıların yanı sıra ortaçlarla kurulan sıfat işlevli yantümcelerin de nedenselliği kurgulamak amacıyla kullanıldığına ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Araştırmamızda elde ettiğimiz bir başka bulgu, Coffin (2004) tarafından nedensellik ilişkisi kurduğu saptanan sözlük-dilbilgisel ulamlardan kolaylaştırıcı ilişkiler kuran ekler, ilgeçler ve eylemlerin yanı sıra Türkçede kolaylaştırıcı nedensellik ilişkisi kuran adlar da saptanmıştır. Bu bulgularımıza biraz ileride ayrı başlıklar altında daha kapsamlı olarak değinilmektedir.

İkinci araştırma sorumuz, “*Türkiye’de İlköğretim VIII. sınıfta ve Lise III. sınıfta okutulan tarih metinlerinde sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar açısından anlamlı bir fark var mıdır?*” istatistiksel *Ki-Kare* testinin sonuçları

doğrultusunda yanıtlanmaya çalışılmıştır. Test sonuçlarına göre, İlköğretim VIII tarih ders kitabında neden-sonuç ilişkisini metin içsel olarak kurgulayan dilsel araçların yoğunluğu % 23'tür. Oysa Lise III tarih ders kitaplarında aynı oran % 51'dir. Test sonuçları aradaki farkın anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre, İlköğretim VIII tarih ders kitaplarında, tarihsel olaylar/olgular arasında neden-sonuç ilişkisi, bu ilişkiyi okuyucunun açık bir biçimde görmesini ve anlamlandırmasını sağlayan dışsal bağlaçlarla sunulmaktadır. Nedensellik ilişkilerinin açık bir biçimde sunulduğu metinlerde, neden-sonuç ilişkileri “*önce neden, sonra, sonucu*” biçiminde sıralanmakta; olaylar geçmişte oluş sırasına göre verilmektedir. Böylece, olaylar anlatı metin tipinin özelliklerini taşıyır biçimde, neden ve sonuç ilişkileri birbirinin doğal nedeni ve sonucu olarak kurgulanmaktadır. Ancak, daha önce belirtildiği gibi (bknz. Şekil (4), s. 85), anlatı metin tipinin alt-tipleri kendi aralarında topografik olarak olaylar arasında neden-sonuç ilişkisinin insan kılıcıyla ya da genelleme adlar, kurumlar, özellikler vb. öğelerin kılıcı konumuna getirilmesiyle kurgulanması açısından özyaşamsal anlatı, yaşamsal anlatı, tarihsel anlatı ve tarihsel artzamansal nedenleme olarak sıralanmaktadır. Bizim veri tabanımızda yer alan metinlerin de tarihsel anlatı ve tarihsel artzamansal nedenleme metinleri olarak kurgulanmış olduğu belirlenmiştir.

Olayların zaman çizgisel bir biçimde oluş sırasına göre düzenlenerek okuyucularla paylaşıldığı anlatı metinlerinde, neden-sonuç ilişkisi somut ve düz bir anlatımla sunulmaktadır. Böylece okuyucu metinde nedensellik bağlarını kolayca kurabilmektedir (Coffin, 2000, 2004, 2006; Martin, 1992, 2002, 2003; Schleppegrell, 2004). Coffin (2006: 417) İngilizcede metin tipi ve sınıf düzeyi arasındaki hiyerarşik ilişkiyi incelediği çalışmasında, İlköğretim VIII. sınıfta metinlerin genellikle *anlatı* metinlerinin alt-tipleri olan “tarihsel öyküleme” ve tarihsel artzamansal nedenleme metinleri biçiminde düzenlendiğini saptamıştır. Bizim araştırmamız da Türkçe için bu saptamayı desteklemektedir. Türkçe tarih metinlerinde sınıf düzeyi ile metin tipi arasında taksonomik bir ilişki bulunmaktadır. Sınıf düzeyi arttıkça, metinlerdeki neden-sonuç ilişkilerinin daha karmaşık, metin-içsel stratejilerle; oysa daha alt düzeylerde daha az karmaşık, neden ve sonuçların birbirini takip etmesi biçiminde kurgulandığını göstermektedir.

Bilindiği gibi, üçüncü ve son araştırma sorumuz, ikinci araştırma sorumuzun yanıtıyla ilişkilidir: “*Türkçe tarih ders kitaplarında İlköğretim VIII ve Lise III sınıf düzeylerinde, Coffin (2006)’da saptandığı gibi metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik ilişki bulunmakta mıdır? Başka bir ifadeyle, metin tipleri sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?*” İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında içsel ve örtük nedensellik ilişkilerinin yine iki oran testi kullanılarak karşılaştırılması sonucu, İlköğretim VIII tarih ders kitabında neden-sonuç ilişkisini metin içsel ve örtük olarak kurgulayan dilsel araçların yoğunluğunun % 35 olduğu saptanmıştır. Oysa Lise III tarih ders kitaplarında aynı oran % 63’tür. Görüldüğü gibi yine, Lise III ders kitaplarındaki içsel ve örtük nedensellik ilişkileri İlköğretiminkinden fazladır. Bu sonuç da yukarıda açıklandığı gibi, daha önce İngilizcede yapılan çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Tarih ders kitaplarındaki sınıf düzeyiyle doğru orantılı bir biçimde daha soyut ve örtük nedensellik ilişkileriyle kurgulanmaktadır.

Ki-Kare testinin sonucu, Lise III tarih ders kitabındaki metinlerde örtük ve içsel nedensellik örüntülerinin dışsal olanlara oranla daha yoğun kullanıldığını göstermiştir. Bu sonuç, Lise III tarih ders kitaplarındaki metinlerin olayların oluş zamanına değil, metin zamanına göre düzenlendiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, yazar tarihsel olayları ya da olguları kendi düşünceleri ve yorumları doğrultusunda metin içsel olarak kurgulamaktadır. Neden-sonuç ilişkilerinin ifadesinde de olayların oluş sırasına, yani çizgisel zamana bağlı kalmaksızın, tarihsel önem, kişisel inancı gibi başka etkenleri göz önüne alarak metinlerini düzenlemektedir. Bu özellikler, açıklama ve sav metin tiplerinin özellikleridir. Coffin (2006: 417), anlatı metinlerinden açıklama ve sav metinlerine doğru olan gelişimin 9–12. sınıflarda gerçekleştiğini belirtmektedir. Lise III 11. sınıfa karşılık gelmektedir ve ders kitabındaki metinlerin açıklama ve sav metinlerinin özelliklerini taşıdığı istatistiksel testlerle ortaya konmuştur. Sonuç olarak, Lise III düzeyinde elde edilen sonuçlarımız da Coffin’i (2006) destekler niteliktedir. Türkçe tarih metinlerinde sınıf düzeyi ile metin tipi arasında taksonomik bir ilişki bulunduğunu, sınıf düzeyi arttıkça, metinlerdeki neden-sonuç ilişkilerinin daha karmaşık, metin-içsel stratejilerle kurgulandığını göstermektedir.

Lise III tarih metinlerinde genelleştirilmiş, “neden, değişim, çöküş, artış” gibi soyut adların ve inkılap tarihi alanıyla ilişkilendirebileceğimiz, “*antlaşma, hedef, ilke, baskı*” gibi sözcüklerin kullanıldığı gözlenmiştir. Ayrıca, “*İşte bunun içindir ki, bunun en güzel örneği, görülüyor ki, gözlenen budur, bunun önemi biraz ileride gösterilecektir, aşağıda inceleyeceğiz, şöyle açıklayabiliriz*” gibi tarihsel süreçleri değerlendirme, yorumlama ve yargılama aracı olarak değerlendirici sözcüklerin kullanıldığı da saptanmıştır. Oysa böyle bir yapılandırma İlköğretim VIII tarih ders kitabında gözlenmemiştir.

Bulgularımızın tartışılmasında son olarak veri tabanımızdaki metinlerde saptanan Türkçede sıfat işlevli yantümcelerinin nedensellik işlevi ve kolaylaştırıcı nedensellik ilişkisi kuran adlarda söz edilmektedir.

6.2.1. Türkçede Sıfat İşlevli Yantümceler ve Nedensellik

Yukarıda değinildiği gibi, araştırmamızın ilgi çeken bir bulgusu Türkçede ortaçlarla kurulan sıfat işlevli yantümcelerinin de nedenselliği kurgulamak amacıyla kullanıldığının saptanmasıdır. Türkçede sıfat işlevli yantümceler “–En, –mİş, –EcEk, –EcEĞİ, –Dİk ve –DİĞİ” ortaçaştırma belirticilerine kurulmaktadır (Erkman-Akerson ve Özil, 1998: 98). Bizim veri tabanımızdaki metinlerde nedensellik işlevi taşıyan sıfat işlevli yan tümceler –En ortacı ile kurulmuş tümcelerdir³. Aşağıda, veri tabanından alınan örnek metinlerde de görülebileceği gibi sıfat işlevli yan tümceler, niteledikleri varlıkları olayın sonucuyla olan nedensellik ilişkisini kurgulamaktadır:

(1) XX. yüzyıl başında Rusya çok güçsüzdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun, zayıflamış olan Rusya'nın etkisi altına girmesi, İngiltere'yi fazla rahatsız etmiyordu. Bu yüzden İngiltere ile Rusya arasında bir yakınlaşma oluştu. Almanya'nın güçlenmesini istemeyen Fransa da bu oluşumun içine girdi.

(Lise III- Metin 1)

*(2) Bulgar orduları birçok cephede savaşmak zorunda kaldığı için yenilmeye başladı. Bundan yararlanan Osmanlı Devleti orduları, Midye-Enez sınırını aşarak Kırklareli ile Edirne'yi geri aldılar. Bu durumu **Bulgarlar kabul etmek zorunda kaldılar.***

(Lise III- Metin 1)

³ Ancak, bu diğer ortaçlarla kurulan yantümcelerinin böyle bir işlevi olmadığı anlamına gelmemelidir, sadece bizim veri tabanımızda rastlanmamıştır.

(3)İslâmlığın, sünnî mezheplerinin siyasî alanda söz sahibi olmasına **yol açan** ve giderek güçsüzleştirilen bu kurum (halifelik) kaldırılınca devletin yapısı daha da lâikleşmiş oldu.

(Lise III- Metin 4)

Örnek (1)'de sıfat işlevli yantümceleri nedenselliği kurgulama işlevleri açısından yorumlarsak; İngiltere'nin Osmanlı-Rus ilişkisinden rahatsızlık duymamaktadır; çünkü o dönemde Rusya zayıflamıştır. Fransa da İngiltere ve Rusya ile yakınlaşmıştır. Çünkü Almanya'nın güçlenmesini istememektedir. Örnek (2)'de Osmanlı Devleti ordularının Midye-Enez sınırını aşarak Kırklareli ile Edirne'yi geri almasını sağlayan neden, Bulgarların yenilmeye başlamasıdır. Örnek (3)'te halifeliğin kaldırılmasının nedeni, bu kurumun İslâmlığın, sünnî mezheplerinin siyasî alanda söz sahibi olmasına yol açması ve giderek güçsüzleştirilmesidir. Tüm bu örneklerde yazar, olayların nedenlerini metin-içsel bir stratejiyle sıfat işlevli yantümcelerde kurgulamış; böylece vermek istediği bilgileri tek bir tümcede, daha yoğunlaştırarak verme olanağı bulmuştur.

6.2.2. Türkçede Kolaylaştırıcı Nedensellik İlişkileri Kuran Adlar

Tablo (17) ve Tablo (18) de görüldüğü gibi (s. 118–119), veri tabanımızdan elde edilen bulgularda Türkçede kolaylaştırıcı nedensel ilişkiler kuran adlar da saptanmıştır. Bu adlar, *yardım* ve *destek* ve *çabadır*. Daha önce açıklandığı gibi, kolaylaştırıcı ilişkiler kurarak nedenselliği kurgulayan ulaç, ilgeç, belirteç ve ekler ve belirleyici ilişkiler kuran bağlaçlar metinde dışsal ilişkiler kurmaktadır. Adlar, eylemler ve içsel bağlaçlar ve eylemler soyut nedensellik ilişkileri kurgulamaktadır. Bulgularımızda saptanan kolaylaştırıcı nedensellik ilişkisi kuran adları veri tabanımızdaki kullanım bağlamları içinde görelim:

Osmanlı egemenliği altında yaşayan bu uluslar da bağımsız olmak için harekete geçtiler. Bazı devletlerin destek ve yardımıyla ayaklanmalar baş gösterdi. Osmanlı tarihinde, XIX. yüzyıl bu tür ayaklanmalar dönemidir.

.....
İngiltere'nin bu politikası, 1871 yılından sonra değişme yoluna girdi. O yıl, Avrupa'nın ortasında büyük bir Alman devleti kurulmuştu. Bu devlet, bir süre Başbakan Bismark'ın çabalarıyla barışçı bir politika izledi. Hem Rusya'ya hem de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu memnun edecek yollar denedi.

(Lise III- Metin 1)

Yukarıda verilen metinde, “*Bazı devletlerin destek ve yardımıyla ayaklanmalar baş gösterdi*”, tümcesinde nedensellik “Bazı devletler destek verdi; yardım etti. Bunun sonucunda/ Bu nedenle/ Bunun için ayaklanmalar baş gösterdi” biçiminde tekrar kurgulanabilir.

*Kuvayımillîye hareketi, Yunanlıların İzmir’e asker çıkarmaları üzerine, Batı Anadolu’da işgallere karşı direnme biçiminde ortaya çıktı. Halkın **yardımı ve desteğiyle** Kuvayımillîye birlikleri, Yunanlıların yayılmasını yavaşlattı, yer yer de durdurdu.*

(İlköğretim VIII- Metin 3)

Yukarıdaki metnimizde de benzer sözcüklerle (yardım ve destek) kolaylaştırıcı nedensellik ilişkisi kurulmaktadır. “Halkın **yardımı ve desteğiyle** Kuvayımillîye birlikleri, Yunanlıların yayılmasını yavaşlattı, yer yer de durdurdu” , tümcesi, “Halk yardım etti ve destek verdi. Bunun sonucunda/Böylece Kuvayımillîye birlikleri, Yunanlıları yavaşlattı, durdurdu ”, biçiminde tekrar kurgulanabilir.

Veri tabanımızdaki metinlerde kolaylaştırıcı nedensellik ilişkisi kurduğu saptanan adlar “yardım, destek, çaba” sözcükleridir. Bu sözcükler, metinlerde de görüldüğü gibi, kolaylaştırıcı nedensellik ilişkisi kuran bir başka dilsel aracın kendilerine eklenmesiyle *-(y)lE* kullanılmıştır. Bu durumda, şöyle bir sorunun ortaya çıktığı söylenebilir: Bu örneklerde nedensellik ilişkisi kuran *yardım, destek* ve *çaba* sözcükleri midir, yoksa eklenen *-(y)lE* ilgeci midir? Bu sorunun yanıtlanmasının oldukça güç olduğu söylenebilir. Çünkü bilindiği gibi Türkçe kullanımbilimsel bir dil olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle, uygun bir bağlam yaratıldığında, nedensellik işlevinin sağlanmasında örtük nedensellik gibi farklı ulamlar etkili olabilmektedir:

*Halkın çabası, **yardımı** ve **desteği** oldu. Yunanlılar yenildi.*

Yukarıda verdiğimiz örnek, sözlük-dilbilgisel araçlar açısından incelendiğinde *çaba, yardım* ve *destek* sözcükleri sayesinde nedenselliğin kurgulandığı izlenimi bulunmaktadır. Ancak, örtük nedensellik ilişkisi

düşünüldüğünde, bu nedensellik anlamını sağlayan örüntünün, bu türden bir ilişki olduğu öne sürülebilir. Bu nedenle, bu sözcüklerin çok daha geniş kullanım bağlamlarında incelenmesi gerekmektedir. Yine de bizim savunumuz, *yardım*, *destek* ve *çaba* sözcüklerinin birer ad olarak anlambilimsel düzeyde (sözlüksel anlamları göz önüne alındığında) “bir sonucun gerçekleşmesinde bir unsur/dayanak” anlamı taşıyan sözcükler olarak nedensellik işlevini sağladıkları, *ile* ((-y)IE) ilgecinin de bu kolaylaştırıcı neden-sonuç işlevini dilbilgisel düzeyde desteklediği yönündedir.

SONUÇ

Türkçe tarih ders kitaplarında nedenselliğin nasıl kurgulandığını, Halliday (1985) tarafından geliştirilen, ancak daha sonra birçok araştırmacı tarafından eğitim alanında ders kitaplarının akademik metinler olarak dilsel yapılandırılmasının incelenmesinde sıkça kullanılan bir model olan Dizgeci İşlevsel Dilbilim (DİD) kuramı çerçevesinde incelediğimiz bu çalışmada, araştırmamızın inceleme nesnesi olarak *İlköğretim VIII* ve *Lise III İnkılap Tarihi* ders kitapları seçilmiştir. Bu kitaplardan rastlantısal olarak seçilmiş metinlerde nedenselliğin Türkçede nasıl kurgulandığını ortaya çıkarmak amacıyla aşağıda verilen araştırma soruları belirlenmiştir:

- Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarındaki metinlerde nedenselliğin kurgulanmasında hangi sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar kullanılmaktadır?
- Türkiye’de İlköğretim VIII. sınıfta ve Lise III. sınıfta okutulan tarih metinlerinde sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar açısından anlamlı bir fark var mıdır?
- Türkçe tarih ders kitaplarında İlköğretim VIII ve Lise III sınıf düzeylerinde, Coffin (2006)’da saptandığı gibi metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik ilişki bulunmakta mıdır? Başka bir ifadeyle, metin tipleri sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?

Türkçe tarih ders kitaplarında nedenselliğin nasıl kurgulandığının belirlenmesi amacıyla çalışmamızın *Giriş Bölümü*’nde çalışmamızın çerçevesi ve tarih metin türü, bu türün sözbilimsel düzenlemeler açısından ilişkili olduğu anlatı, açıklama ve sav metin tipleri, nedensellik gibi araştırmamızın temel kavramlarına

ilişkin genel bilgi verilerek, araştırma sorularımız belirlenmiş ve çalışmamızın alan yazını açısından önemine değinilmiştir.

Birinci Bölüm'de tarih söyleminin/metinlerinin sözbilimsel ve dilsel özellikleri ve temel kavramlarına değinilmiş ve bu temel kavramlardan biri olan ve çalışmamızın konusunu oluşturan *nedensellik* ilişkilerinin tarih metin türünde nasıl kurgulandığı açıklanmıştır.

İkinci Bölüm'de, çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan *Dizgeci İşlevsel Dilbilim Kuramı*'na ilişkin bilgi verilerek çalışmamızla bu kuramın ilişkisi ortaya konmuştur.

Üçüncü Bölüm'de *metin türü* ve *metin tipi* kavramları ele alınarak tarih metin türüyle ilişkilendirilen *anlatı*, *açıklama* ve *sav* metinlerine ilişkin bilgi verilmiş ve daha önce İngilizce tarih metinleri üzerinde yapılan çalışmalarda metin tipinin belirlenmesinde yol gösterici olduğu saptanan *sözlük-dilbilgisel* ve *mantık-anlambilimsel* örüntüler açıklanmıştır.

Dördüncü Bölüm'de Türkçede nedensellik ifade etmek amacıyla kullanılan *neden*, *sonuç*, *amaç*, *zaman* ve *koşul* yapılarına ilişkin kapsamlı bilgi verilerek söz konusu yapıların farklı bağlamlarda incelendiği diğer çalışmalara değinilmiştir.

Beşinci Bölüm'de çalışmamızın veri tabanı ve yöntemine ilişkin olarak veri tabanımızın nasıl belirlendiği ve veri tabanımızda yer alan metinlerden elde edilen bulguların hangi ölçütler göz önüne alınarak ve hangi istatistiksel yöntem/yöntemler kullanılarak çözümlendiğine ilişkin bilgi verilmiştir. Çalışmamızın son bölümü olan

Altıncı Bölüm'de ise, bulgularımız açıklanmış ve bu bulgular ışığında sonuçlarımız tartışılarak yorumlanmıştır.

Çalışmamızda Türkçede nedenselliğin kurgulanması amacıyla tarih metinlerinin seçilme nedeni, tarih metinleri ile nedensellik örüntüleri arasında yakın

bir ilişkinin bulunmasıdır. Çünkü kısaca geçmişin kaydı olarak adlandırılan tarihin bakış açısını anlamak için, tarih kavramının “zamanı anlama, neden-sonuç ilişkisini anlama, geçmişle bugün arasındaki etkileşimi anlama ve bazı tarihsel olayların diğerlerinden daha önemli olduğuna karar verilebilecek insanlar, yer ve zamanın dinamik bir ilişkisi” (Schleppegrell, 2004) olduğunu anlamının gerekli olmasıdır. Tarihçiler, geçmişteki olayları, yaşamları, kurumları ve inançları araştırma; onlarla ilgili bilgileri ortaya çıkarma ve kaydını tutmayı hedeflemektedir. Bu da dil aracılığıyla olmaktadır. Yazarlar bir tarih metnini kurgularken, bir dizi dilsel araç ve stratejiler arasından kendi hedefleri doğrultusunda bir seçim yapmak, metne kendi yorumunu katmak durumundadır. Ancak, bunu yaparken metinlerini neden-sonuç ilişkilerini mantıksal ve inandır, güvenilir bir biçimde kurgulamaları gerekmektedir. Dolayısıyla, tarih metinlerinde ana özellik nedenselliğin kurgulanmasıdır (Schleppegrell, 2004; Martin, 2002; Coffin, 1997; 2000; 2004).

Tarih ders kitapları üzerine İngilizcede yapılan araştırmalarda, tarih metin türünün temel olarak *anlatı*, *açıklama* ve *sav* metin tiplerini içerdiği belirlenmiştir. Söz konusu metin tipleri arasında neden-sonuç ilişkisinin kurgulanmasında sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel örüntülerin kullanımları ve yoğunlukları açısından, olay zamanı-metin zamanı (dışsal zaman-metin içsel zaman), somut anlatım-soyutlama, açık nedensellik-örtük nedensellik ilişkileri açılarından farklılıklar saptanmıştır (Achugar ve Schleppegrell, 2005; Martin, 2002; Coffin 1997, 2003, 2004, 2006). *Anlatı*, *açıklayıcı* ve *sav* metin tiplerini birbirinden ayırmada ölçüt olarak kullanılan bu örüntüleri incelediği çalışmasında Coffin (2006: 417), metin tipi ve sınıf düzeyi arasında taksonomik bir ilişki bulunduğunu saptamıştır. Buna göre, 7–8. sınıflarda kullanılan anlatı metinlerinin yerini 9–12. sınıflarda açıklama ve sav metinleri almaktadır. Bizim araştırmamızda da bu saptamanın Türkçe için ne derece geçerli olduğunun saptanması hedeflenmiştir.

Yukarıda değindiğimiz araştırma sorularımızı yanıtlamak amacıyla veri tabanımızda yaptığımız çözümlenmeler sonucunda şu bulgular elde edilmiştir:

Birinci araştırma sorumuz, Türkçe İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarındaki metinlerde nedenselliğin kurgulanmasında kullanılan sözlük-dilbilgisel

ve mantık-anlambilimsel ulamları saptamaya yöneliktir. Veri tabanımızda yer alan metinler üzerine yapılan çözümlenmelerde, Türkçe tarih metinlerinde nedenselliği kurgulamak amacıyla, tarih ders kitapları üzerine yapılan diğer çalışmalarla benzer biçimde;

- Kolaylaştırıcı nedensel ilişkileri kurgulayan nedensel ulaç, ilgeç, belirteç ve ekler; belirleyici nedensel ilişkileri kurgulayan neden yapıları, amaç yapıları, koşul yapıları, zaman yapıları ve sonuç yapılarının yer aldığı nedenselliği *açık* ve *metin-dışsal* olarak kurgulayan sözlük-dilbilgisel örüntüler;
- Soyut nedensellik ilişkilerini kodlayan kolaylaştırıcı ve belirleyici nedensel adlar, eylemler, içsel eylem ve içsel bağlaçları içeren *metin-içsel*; ve herhangi bir dilsel araç kullanılmaksızın neden-sonuç ilişkisi içerisinde bulunan tümcelerin yan yana getirilmesiyle kurgulanan *örtük* nedenselliği içeren mantık-anlambilimsel örüntüler;

kullanıldığı belirlenmiştir.

Yukarıda belirtilen bulguların yanı sıra, çalışmamızda:

- Sıfat işlevli yan tümcelerin niteledikleri varlıkların olayın sonucuyla olan nedensellik ilişkisini kurguladığı saptanmıştır.
- Daha önce yapılan çalışmalarda bazı ilgeçlerin, belirteçlerin ve eklerin ve eylemlerin kolaylaştırıcı ilişkiler kurarak nedenselliği kurguladığı belirlenmiştir. Çalışmamızda elde edilen bulgular, “destek, yardım, çaba” gibi adların da kolaylaştırıcı nedensellik ilişkisi kurduğu belirlenmiştir.

Çalışmamızın ikinci sorusu “*Türkiye’de İlköğretim VIII. sınıfta ve Lise III. sınıfta okutulan tarih metinlerinde sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel ulamlar açısından anlamlı bir fark var mıdır?*” ve bu soruyla ilişkilendirdiğimiz üçüncü araştırma sorusu, “*Türkçe tarih ders kitaplarında İlköğretim VIII ve Lise III sınıf düzeylerinde, Coffin (2006)’da saptandığı gibi metin tipleri ile sınıf düzeyleri arasında taksonomik ilişki bulunmakta mıdır? Başka bir ifadeyle, metin tipleri sınıf düzeyine göre farklılaşmakta mıdır?*” birinci araştırma sorumuzun yanıtında belirttiğimiz sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel örüntülerin İlköğretim VIII ve Lise III ders kitaplarındaki metinlerde kullanım yoğunluklarının istatistiksel olarak test edilmesi sonucu yanıtlanmıştır. Bu sonuçlara kısaca şunlardır:

İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında içsel nedensellik ilişkiler kuran sözlük-dilbilgisel ve mantık-anlambilimsel dilsel araçların yoğunluğunun iki oran testi ile karşılaştırılması sonucu, İlköğretim VIII tarih ders kitabında neden-sonuç ilişkisini metin içsel olarak kurgulayan dilsel araçların yoğunluğu % 23’tür. Oysa Lise III tarih ders kitaplarında aynı oran % 51’dir. Bu sonuç, Lise III ders kitaplarında nedensellik ilişkilerinin soyut olarak ve metin-içsel dilsel araçlarla kurgulandığını; dolayısıyla Türkçe tarih metinlerinde sınıf düzeyi ile metin tipi arasında taksonomik bir ilişki bulunduğunu, sınıf düzeyi arttıkça, metinlerdeki neden-sonuç ilişkilerinin daha karmaşık, metin-içsel stratejilerle kurgulandığını göstermektedir.

İlköğretim VIII ve Lise III tarih ders kitaplarında içsel ve örtük nedensellik ilişkilerinin yine iki oran testi kullanılarak karşılaştırılması sonucu, İlköğretim VIII tarih ders kitabında neden-sonuç ilişkisini metin içsel ve örtük olarak kurgulayan dilsel araçların yoğunluğu % 35’tir. Oysa Lise III tarih ders kitaplarında aynı oran % 63’tür. Görüldüğü gibi yine, Lise III ders kitaplarında içsel ve örtük nedensellik ilişkileri İlköğretimin VIII. sınıf ders kitaplarındaki metinlerde olduğundan daha yoğun kullanılmıştır. Bu sonuç da yukarıda açıklandığı gibi, daha önce İngilizcede yapılan çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Tarih ders kitaplarındaki sınıf düzeyiyle doğru orantılı bir biçimde daha soyut ve örtük nedensellik ilişkileriyle kurgulanmaktadır.

Bulgularımızdan elde edilen sonuçlar Coffin'in (2000, 2004, 2006), Martin'in (1992, 2002, 2003) ve Schleppegrell'in (2004) bulgularıyla ve bizim beklentilerimizle örtüşmektedir. Buna göre, İlköğretim VIII düzeyinde metinler, anlatı metin tipinin özelliklerini taşıyacak bir biçimde, genellikle de tarihsel öyküleme ve tarihsel artzamansal nedenleme alt-metin tipleri olarak kurgulanmakta; Lise III düzeyinde de metinler yine sınıf düzeyine uygun olarak açıklama ya da sav metinleri olarak düzenlenmektedir.

Araştırmamızın bulguları, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi ülkelerdeki tarih derslerinin hedefleriyle Türkiye'deki tarih derslerinin hedeflerinin paralellik gösterdiğini doğrulamaktadır. Bulgularımızı Türk eğitim sistemi açısından değerlendirecek olursak, okul eğitiminde öğrencilere tarih metinlerini anlamlandırabilme, metin içindeki bağlaşıklık bağlarıyla örtük ya da açık bir biçimde sunulmuş olan neden-sonuç ilişkisini anlayabilme ve yorumlayabilme hedeflerine ulaşmalarını sağlayacak biçimde ders kitaplarının düzenlendiğini söyleyebiliriz. Okullarda verilen tarih eğitiminde bunun başarılması, öğrencilerin genel olarak tüm derslerde okuma becerilerinin gelişmesi ve onların gelecekteki eğitim ve toplum yaşantılarındaki başarılarının da artması anlamına gelmelidir.

Öte yandan, "Giriş" bölümünde sözü edildiği gibi, farklı eğitim alanlarındaki öğrenci başarısını ölçme ve iyileştirmeye yönelik çeşitli projelerden biri olan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'nın (Programme for International Student Assessment) (PISA) sonuçları, ülkemizde verilen eğitim açısından çok da iç açıcı değildir. PISA çalışmasında okuma alanıyla ilgili olarak uygulanan sınavlarda öğrenciler, *sürekli metinler* (öyküleme, yorumlama, tartışma gibi düz yazılar) ve *süreksiz metinler* (grafikler, formlar ve listeler) üzerine sınanmaktadır. Bu alanda en düşük 1, en yüksek 5 olan yeterlilik düzeylerinde 2003 sonuçlarına göre, Türk öğrencilerin üçte ikisi ikinci düzey ve aşağısında yer almıştır. Başka bir ifadeyle, Türk öğrenciler "bir alana özgü bilgiler üzerinde eleştirel bir değerlendirme yapamamakta, hipotezler oluşturamamakta, uzun ve karmaşık metinleri derinlemesine anlayamamakta, metinle ilgili olarak karşılaştırmalar yapamamakta, metnin özelliğini değerlendirememekte" dir.

PISA sonuçları ve bizim çalışmamızın sonuçları birlikte değerlendirilecek olunursa, bu iki sonuç arasında çelişkilerin bulunduğu görülmektedir. Eğer ders kitapları öğrencilerin bilişsel gelişimlerine uygun olarak düzenlenmişse, Türk öğrencilerin PISA sınav sonuçlarının da buna paralel olarak daha yüksek yeterlilik düzeyinde olması gerekmez mi? Bu sorunun yanıtını verebilmek çok da kolay görünmemektedir. Bizim görüşümüz, bizim araştırmamızın ikinci adımı olarak tarih derslerinin ve ders kitaplarının sınıflarda nasıl işlendiğinin gözlenerek aksaklığın nereden kaynaklandığının saptanmasının gerekli olduğudur. Ayrıca, bizim önerimiz çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan Dizgeci İşlevsel Dilbilim (DİD) Kuramı'nın bilinmesinin derslerde uygulanmasının sadece dil öğretmenlerine değil, diğer branş öğretmenlerine de eşit derecede katkı sağlayacağıdır. Dilin işlevsel bakış açısıyla, farklı bağlamlarda hedeflenen anlamları kurgulamak ve iletmek amacıyla nasıl kullanılabileceğine ilişkin farkındalık geliştirmek ve olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisini "kim, kime ne yapıyor" biçiminde irdeleyerek açıklamak hem öğretmen, hem de öğrencilere büyük katkı sağlayacaktır. Böylece öğrenciler, günlük dil ile akademik dilin ayrımlarını kavrayabilir ve eğitim bağlamının beklentileri doğrultusunda daha karmaşık metinlerde neden-sonuç ilişkilerini anlamlandırmayı ve sonuçlarla ilgili uslamlama yapmayı daha iyi kavrayacaktır. Bu önerimizin geçerliliği, ancak daha geniş alanda ve özel olarak belirlenen pilot okullarda DİD bakış açısının ders öğretimine uygulanması ve sonuçlarının belirlenmesiyle sınanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Achugar, M. ve Schleppegrell, M. J. (2005). Beyond connectors: The construction of cause in history textbooks. *Linguistics and Education* 16, s. 298–318.
- Banguoğlu, T. (1959). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK yayınları.
- Beck, I. L., Mc Keown M. G. ve Gromoll, E. W. (1989). Learning from social studies texts. *Cognition and Instruction* 6 (2), 99–158.
- Biber, D. (1988). *Variation across Speech and Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biber, D. 1989. A typology of English texts. *Linguistics* 27, 3–43.
- Bloor, T. ve Bloor, M. (1995). *The Functional Analysis of English*. NY: Arnold.
- Chandler, D. (1997). An Introduction to Genre Theory. <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/intgenre/intgenre1.html>. Erişim tarihi: 15.12.2007.
- Çıngı, H. (1994). *Örnekleme Kuramı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları.
- Coffin, C. (1997). Constructing and giving value to the past: an investigation into secondary school history. (içinde) F. Christie ve J. R. Martin (haz.). *Genre and Institutions: Social Processes in the Workplace and School*, s. 196–230. London: Cassel.
- Coffin, C. (2000). *History as Discourse: Construals of Time, Cause and Appraisal*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Coffin, C. (2003). Reconstruals of the past- settlement or invasion? (içinde) Martin, J. R. (haz.) *Re/reading of the Past. Critical and Functional Perspectives on Time and Value*, s. 219–246. Philadelphia, USA: John Benjamins Publishing Company,
- Coffin, C. (2004). Learning to write history: The role of causality. *Written Communication*, s. 261–289. Sage Publications.
- Coffin, C. (2006). Learning the language of school history: the role of linguistics in mapping the writing demands of the secondary school curriculum. *Journal of Curriculum Studies*, 2006, Vol. 38, No. 4, 413–429
- Dahl, Ö. (1995). Causality in discourse. (içinde) Rickheit, G. ve Habel, C. (haz.) *Focus and Coherence in Discourse Processing*, 251–260. Berlin: de Gruyter.
- Degand, L. (2000). Causal connectives or causal prepositions? Discursive constraints. *Journal of Pragmatics* 32, 687–707.
- Doğan, G. (1994). *Ama* bağlacına edimbilimsel bir bakış. (içinde) A. Kocaman ve S. Özsoy (haz.) *Dilbilim Araştırmaları*, s. 194–205. Ankara: Hitit Yayıncılık.
- Eggins, S., Wignell, P. ve Martin, J.R. (1993) ‘The Discourse of History: Distancing the Recoverable Past’, in Ghadessy, M. (ed.) *Register Analysis*, London, Pinter Publishers, s. 75 – 109.
- Eggins, S. (1994). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. London: Pinter Publishers,.
- Erguvanlı-Taylan, E. (1993). Türkçede –dık ekinin yantümcelerdeki işlevi üzerine. *Dilbilim Araştırmaları*, s. 161–171. Ankara: Hitit Yayıncılık.

- Erkman-Akerson, F. (2000). “-ErEk” niteleme yantümcesi yönetebilir mi? (içinde) Özsoy, S. A. ve Taylan, E. E. (haz.) *XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Erkman-Akerson, F. ve Özil, Ş. (1998). *Türkçede Niteleme; Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. İstanbul: Simurg.
- Fairclough, Norman (1995): *Media Discourse*. London: Edward Arnold
- Farmer, A. ve Knight, P. (1995) *Active History in Key Stages 3 and 4*. London: David Fulton.
- Faigley and Meyer (1983) Rhetorical Theory and Readers' Classifications of Text Type. *Text* (3) s. 305–325.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish. A Comprehensive Grammar*. USA ve Canada: Routledge.
- Günay, D. (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London ve New York: Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1993). Towards a Language-based Theory of Learning. *Linguistics and Education* 5(2). s. 93–116.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar* (2nd Edition). London ve New York: Arnold.

- Halliday, M. A. K. (1998). 1998. Language and knowledge: the "unpacking" of text. (içinde) Allison, D., Wee, L., Zhiming, B., ve Abraham, S. A. (haz.) *Text in Education and Society*, s. 157–178. Singapore: Singapore University Press and World Scientific..
- Halliday M. A. K. ve Matthiessen, C. M. I. M. (1999). *Construing Experience Through Meaning*. London ve NY: Continuum.
- Halliday M. A. K. ve Matthiessen, C. M. I. M. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- İşsever, S. (1996). Kullanımsal işlevleri açısından Türkçedeki bağlaçlar. (içinde) L. Oktar ve A. Cem Değer (haz.) *X. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, s. 83–94. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Jenkins, K. (1991). *Rethinking History*. London: Routledge.
- Johnstone, B. (2002). *Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell.
- Kerslake, C. (1992). The role of connectives in discourse construction in Turkish. (içinde) *Modern Studies in Turkish; Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics*, s. 77–104.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Lee, D. Y. W. (2001). Genres, registers, text types, domains, and styles: Clarifying the concepts and navigating a path through the BNC jungle. *Language Learning & Technology*, Vol. 5, No. 3, s. 37–72.
- Leinhardt, G., & Young, K. M. (1996). Two texts, three readers: Distance and expertise in reading history. *Cognition and Instruction*, 14, 441–486.

- Martin, J. R. (1991). Nominalization in science and humanities: Distilling knowledge and scaffolding text. (içinde) Ventola, E. *Functional and Systemic linguistics Approaches and Uses*. 307–337. Berlin ve New York: Mouton de Gruyter.
- Martin, J. R. (1992). *English Text: System and Structure*. Amsterdam: Benjamins.
- Martin, J.R. (1993). Technicality and Abstraction: Language for the Creation of Specialised Texts. (içinde) Halliday M.A.K. ve Martin, J.R. (haz.) *Writing Science: Literacy and Discursive Power*, London, U.K., Falmer, pp. 203–220.
- Martin, J.R. (1997). Analyzing genre: functional parameters. (içinde) F. Christie ve J. R. Martin (haz.). *Genre and Institutions: Social Processes in the Workplace and School*, s. 3–40. London: Cassel.
- Martin, J.R., Matthiessen, C.M.I.M ve Painter, C. (1997). *Working with Functional Grammar*. London: Arnold
- Martin, J.R. (2002). Writing history: construing time and value in discourses of the past.(içinde) C. Colombi ve M. Schleppegrell (haz.) *Developing Advanced Literacy in First and Second Languages*. Mahwah, N.J.: Erlbaum. 2002. 87–118.
- Martin, J.R. (2003). Making History: Grammar for Interpretation. (içinde) Martin, J. R. Ve Wodak, R. (haz.) *Re/reading the Past. Critical and Functional Perspectives on Time and Value*, s. 19–57. Philadelphia, USA: John Benjamins.
- Martin, J. R.ve Rose, D. (2003). *Working with Discourse*. London ve NY: Continuum.
- Mc Keown, Beck, M. G., Sinatra, G.M., ve Loxterman, J. A. (1992). The contribution of prior knowledge and coherent text to comprehension. *Reading Research Quarterly*, 27 (1), 79-93.

Özsoy, A. S. (1999). *Türkçe*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Özsoy, S. ve Erguvanlı Taylan, E. (1998). Türkçenin neden gösteren ilgeç yantümceleri. *Dilbilim Araştırmaları*, s. 116-125.

Paltridge, B. (1996). Genre, text type, and the language learning classroom. *ELT Journal*, Vol. 50/3, s. 237–243. Oxford University Press.

Paxton, R. (1999). A deafening silence: History textbooks and the students who read them. *Review of Educational Research*, 69,3,315-339.

Perfetti, C., Britt, M.A., Rouet, J., Georgi, M. ve Mason R. A. (1994). How Students Use Texts to Learn and Reason about Historical Uncertainty. (içinde) Carretero, M. and Voss, J. F. (haz.) *Cognitive and Instructional Processes in History and the Social Sciences*, s. 257-283. Hove, U.K: Lawrence Erlbaum Associates.

PISA 2003 Ulusal Nihai Rapor.

http://earged.meb.gov.tr/pisa/dokuman/2003/rapor/PISA_RAPOR_2003.pdf.

Erişim tarihi: 28.02.2008.

PISA 2006 Ulusal Ön Rapor.

http://earged.meb.gov.tr/pisa/dokuman/2006/rapor/Pisa_2006_Ulusal_On_Rapor.pdf –

Erişim Tarihi: 28.02.2008.

Rose, D. (1997). Science, technology and technical literacies. (içinde) F. Christie ve J. R. Martin (haz.). *Genre and Institutions: Social Processes in the Workplace and School*, s. 196–230. London: Cassel.

Ruhi, Ş. (1992). Yazılı öykü anlatımını düzenlemede tümce başında kullanılan bağlaçların işlevi. (içinde) M. Aydoğdu (haz.) *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, s. 247-261. Ankara: G.Ü. Yayınevi.

- Sanders T. J. M. (2005). Coherence, causality and cognitive complexity in discourse. (içinde) in *SEM05: Connectives, Discourse Framing and Discourse Structure: from Corpus-based and Experimental Analyses to Discourse Theories*, Biarritz, 14-15 Kasım 2005.
<http://w3.univ-tlse2.fr/erss/sem05/proceedings-final/03-Sanders.pdf>. Erişim Tarihi: 27.09.2006.
- Savaş, B. (2005). İlköğretim okullarında uygulanan Türkçe eğitim izlencelerinin dilbilgisi öğretimi açısından dilbilimsel incelemesi. (içinde) Sarı, M. ve H. Nas (haz.) XIX. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, s. 66–86. Şanlıurfa: Elif Matbaası.
- Stillar, G. F. (1998). *Analysing Everyday Texts*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications.
- Swales, John M (1990): *Genre Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylan, E. E. (1993). Türkçede –DIK ekinin yantümcelerdeki işlevi üzerine. (içinde) (haz.) *Dilbilim Araştırmaları*, s. Ankara: Hitit Yayıncılık.
- Taylan, E. E. (1994). Yantümcelerde tamlayan ekinin işlevi üzerine. (içinde) A. Kocaman ve S. Özsoy (haz.) *Dilbilim Araştırmaları*, s. 31–40. Ankara: Hitit Yayıncılık.
- Tebliğler Dergisi: <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/index-arsiv3.htm>
<http://ttkb.meb.gov.tr/indir/ttkb/programlar/lise/Tarih1.pdf>
<http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/kitaplar/sosbil/ogr/unite8.doc>
- Topbaş, S. ve Özcan, H. (1995). Anlatılarda bağlaç kullanımı: Normal çocuklar ve özel eğitim gereksinimli öğrenciler arasında bir karşılaştırma. IX. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri Kitapçığı*. S. 82–96. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınevi.

Uslu, Z. (2001). Türkçede neden bildirme işlevi: 'için' ilgeci ve '-dAn' eki. (içinde) Demircan, Ö. ve Erözden, A. (haz.) *XV. Dilbilim Kurultayı- Bildiriler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi Matbaası.

Virtanen, T. (1992). *Discourse Functions of Adverbial Placement in English: Clause-Initial Adverbials of Time and Place in Narratives and Procedural Place Descriptions*. Åbo: Åbo Academis Förlag.

Young, K. M. & Leinhardt, G. (1998). Writing from primary documents: A way of knowing in history. *Written Communications*, 15, 25–68.

<http://arxiv.org/abs/cs/0610004>. (Erişim tarihi: 14.02.2008).

(<http://dusisleribulteni.blogspot.com/2005/09/grafik-tasarim-aisindan-82-kurulu.html>.) (erişim tarihi: 08.02.2008).

<http://arxiv.org/abs/cs/0610004> (Erişim Tarihi: 14.03.08)

EK 1: Sözlükçe

-A-

Akıldan uzaklaştırıcı: Dismissive

Alan: Field

Algılayan: Sensor

Aşamalı düzey: Rank scale

Ayrı olarak nitelendirici: Particularizing

Ayrıntılama: Elaboration

-B-

Bağımlı tümceler: Hypotaxis

Belirleyici ilişkiler: Determining relations

Büyük anlatılar: Grand narratives

-C/Ç-

Çıktı/sonuç: Outcome

-D-

Dışsal: External

Düzye tümceleri: Ranking clauses

-E/F-

Ekleyici: Additive

Eşit tümceler: Parataxis

Etkisel açıklama: Consequential explanation

Etmensel açıklama: Factorial explanation

-G/H-

Geliştirme: Enhancement

Genişletme: Expansion

Girdi: Input

Girişik tümce: Clause Complex

-I/İ-

İçsel: Internal

İlgeçson: Postposition

-J/K/L-

Karşıt Sav: Challenge

Kesit Dil: Register

Kip: Mode

Kolaylaştırıcı ilişkiler: Enabling relations

-M/N-

Metin türü: Genre

Metin türü akrabalığı: Genre agnation

-O/Ö-P/R-

Olgü: Phenomenon

Öyküleme: Recount

Özyaşamsal öyküleme: Autobiographical recount

-S/Ş-

Sergileme: Exposition

Söylem Biçemi: Tenor

Süreklilik sağlayıcılar: Continuatives

-T-

Tarihsel öyküleme: Historical recount

Tarihsel artzamansal nedenleme: Historical account

U/Ü-

Uzatma: Extension

Uzlaştırıcı: Conciliatory

-V/Y-Z-

Yansıtma: Projection

Yapılandırma: Configuration

Yaşamsal öyküleme: Biographical recount

Yeniden başlatıcı: Resumptive

Yineleme: Iterative

EK 2: Veri Tabanında Yer Alan Kitapların Künyeleri

Yavuz, N. (2007). *T.C. İnkılap Tarihi ve Atat rk l k*. Ankara: Prizma Yayıncılık

Mumcu, A. ve Su, M. K. (2004). (5. Baskı) *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atat rk l k*. Ankara: M.E.B.